ISTANBUL SVENSKA FORSKNINGSINSTITUTET

Dragomanen

10 - 11/2006 - 2007

Dragomanen

Årsskrift utgiven av
Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
och
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner

Årg. 10-11 / 2006-2007

Omslagets framsida: Den turkiske romanförfattaren Orhan Pamuk, 2006 års nobelpristagare i litteratur. Denna teckning av Stina Wirsén prydde framsidan på morgontidningen Dagens Nyheters *kulturdel den 13 oktober 2006, dagen efter tillkännagivandet av litteraturpriset.*

Omslagets baksida: Porten till ett berömt gravmonument söder om Kashgar i Xinjiang, Kina, över Afaq Khodja, härskare i "De sex städerna" på 1600-talet. Samma port finns på svartvit bild i boken Åter till Kashgar *(1979) av Gunnar Jarring. Se artikeln "I Gunnar Jarrings fotspår till östturkestanska* mazarer*", ss. 231ff. Foto: Patrick Hällzon.*

Dragomanen

Årg. 10-11 / 2006-2007

Redaktör och ansvarig utgivare: Birgit N. Schlyter

Redaktionella medarbetare:
Johan Fresk, Mirja Juntunen,
Elżbieta Święcicka, Merrick Tabor

Distributions- och beställningsärenden:
Istanbulinstitutets kansli, Skeppargatan 8, 3 tr., 114 52 Stockholm
Tel.: 08-662 7570. Fax: 08-665 3133.

Årsboken *Dragomanen* erhålles vid medlemskap i Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner (200 kr/år; plusgirokonto 997 52-8) eller genom separat beställning (100 kr; Istanbulinstitutets plusgirokonto 290 27-0).

Manus- och publikationsärenden:
Birgit N. Schlyter
Avdelningen för Syd- och Centralasienstudier, Stockholms universitet
Kräftriket 4, 106 91 Stockholm
Tel.: 08-16 3119. Fax: 08-15 5464. E-post: Dragomanen@orient.su.se

Dragomanens hemsida:
http://www.srii.org/dragomanen.htm

ISSN 1402-358X
© Dragomanen och författarna/fotograferna
© Bild på omslagets framsida: Stina Wirsén och Dagens Nyheter
Produktion: Mirja Juntunen Ordprocess
Tryckeri: Alfa Print, Stockholm 2008

Innehåll

På den turkiska litteraturparnassen 9
REDAKTÖREN

A Survey of Turkish Literature 17
TALAT HALMAN

The Development of Turkish National Literature: 39
Becoming Modern and / or Remaining Oneself
ZEYNEP UYSAL

Car Narratives: A Subgenre in Turkish Novel Writing 59
JALE PARLA

En turkisk symbolist: Ahmet Hamdi Tanpınar 77
BIRGIT N. SCHLYTER

Tahsin från Erzurum 81
AHMET HAMDİ TANPINAR; övers. Birgit N. Schlyter

Historiskt vägval i Turkiet 2007: Innebörd och konsekvenser 95
ANN DISMORR

Turkiets geopolitiska betydelse i historiskt perspektiv 109
MICHAEL FREDHOLM

Tre kyrkonycklar från Istanbul 125
WILLAND RINGBORG

En västerländsk blomma till kejsarens trädgård: 131
Om Bertha von Sulzbach i Bysans
INGELA NILSSON

En konstantinopolitansk apokalyps: 149
Texten Om statyerna *av Niketas Choniates*
OLOF HEILO

På väg mot Konstantinkolonnen: Bysantium under 200-talet e. Kr. 159
RAGNAR HEDLUND

Debatt

Strategiska identifikationsmönster bland assyriska ungdomar i Sverige 175
ÖNVER A. CETREZ

Bysantinska dialoger med islam 182
INGELA NILSSON OCH DAVID WESTBERG

GUNNAR EKELÖF 100 ÅR 187

Panayía och andra heliga namn i Gunnar Ekelöfs sena dikter 191
HELENA BODIN

GUNNAR JARRING 100 ÅR 205

Welcome Address 213
STAFFAN ROSÉN

Return to the Uighurs … 215
BIRGIT N. SCHLYTER

Tankar kring Gunnar Jarrings dagböcker 222
ULLA EHRENSVÄRD

I Gunnar Jarrings fotspår till östturkestanska mazarer 231
PATRICK HÄLLZON

Tack och adjö från redaktören 240

Skribenter och artiklar i Dragomanen, årg. 1–11, 1996–2007 242
Sammanställning av Elżbieta Święcicka

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul 253
Institutets organisation
Adresser och information

Skribenter

HELENA BODIN
Fil. dr, universitetslektor i litteraturvetenskap
Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria
Stockholms universitet, 106 91 Stockholm

ÖNVER A. CETREZ
Teol. dr i religionspsykologi och kulturpsykologi
Lektor
Uppsala universitet
Box 511, 751 20 Uppsala

ANN DISMORR
Ambassadör
Utrikesdepartementet, 103 39 Stockholm

ULLA EHRENSVÄRD
Professor
F.d. ordf. i Sv. Istanbulinstitutets vänner
Banérgatan 10, 115 23 Stockholm

MICHAEL FREDHOLM
Säkerhetspolitisk analytiker och lärare
Avdelningen för Syd- och Centralasienstudier
Stockholms universitet
Kräftriket 4, 106 91 Stockholm

TALAT HALMAN
Professor
Department of Turkish Literature
Bilkent University
06533 Bilkent, Ankara

RAGNAR HEDLUND
Fil. mag., doktorand vid Inst. för arkeologi och antik historia
Uppsala universitet
Box 262, 751 26 Uppsala

OLOF HEILO
Fil. mag. i grekiska,
doktorand i bysantinologi vid universitetet i Wien
Lange Gasse 9, 1080 Wien

PATRICK HÄLLZON
Masterstudent i Centralasienstudier
Avdelningen för Syd- och Centralasienstudier
Stockholms universitet
Kräftriket 4, 106 91 Stockholm

INGELA NILSSON
Docent i bysantinologi
Institutionen för lingvistik och filologi
Box 635, 751 26 Uppsala

JALE PARLA
Professor
Department of Comparative Literature
Bilgi University
Kuştepe-Şişli, Istanbul

WILLAND RINGBORG
Avdelningsdirektör
Enheten för internationellt samarbete
Sjöfartsverket, 601 78 Norrköping

STAFFAN ROSÉN
Professor
Ledamot i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien
Föreståndare, Avdelningen för koreanska
Stockholms universitet
Kräftriket 4, 106 91 Stockholm

BIRGIT N. SCHLYTER
Akademiforskare i Centralasienstudier till Gunnar Jarrings minne
vid Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien
Föreståndare, Avdelningen för Syd- och Centralasienstudier
Stockholms universitet
Kräftriket 4, 106 91 Stockholm

ZEYNEP UYSAL
Assistant Professor
Boğaziçi University
34342 Bebek, Istanbul

DAVID WESTBERG
Doktorand i bysantinologi
Institutionen för lingvistik och filologi
Box 635, 751 26 Uppsala

På den turkiska litteraturparnassen

Genom 2006 års nobelpris i litteratur till Orhan Pamuk har Turkiet markerat sin plats i världslitteraturen även på den moderna prosakonstens område, efter århundraden av muntliga berättartraditioner och klassisk islamisk lyrik.

Den stora sociopolitiska förändring som ägt rum i Turkiet efter republikens grundande år 1923 har omfattat bl.a. ett mer eller mindre "nytt" turkiskt standardspråk och en samhällsomvandling som inneburit inte bara modernisering och ett ökat allmänt välstånd, utan samtidigt en kulturomvandling i flera radikala bemärkelser. Den turkiska 1900-talslitteraturen, då romanen och novellen utvecklades mot sitt mästerskap, speglar denna samhällsutveckling både till form och innehåll.

De tre inledande artiklarna i det här dubbelnumret av vår årsbok *Dragomanen* belyser var och en på sitt sätt den litterära utvecklingen i dagens Turkiet. Artiklarna har sitt ursprung i gästföreläsningar som hölls på en nordisk forskarkurs i turkisk litteratur våren 2001 i Istanbul – ett samarrangemang mellan SFII och Stockholms universitet.[1]

Den turkietturkiska litteraturen är, skriver Talat Halman i sin artikel, "vibrant with ideologies, with a feverish search for values old and new,

---

[1] Artikeln "På språkets föränderliga hav" i *Dragomanen*, årg. 5 (2001), ss. 162–170, redogör i all korthet för samtliga gästföreläsningar av inbjudna turkiska litteraturvetare och författare, och vidare, de olika uppsatsarbeten som utfördes av kursdeltagare från Sverige, Danmark, Norge och Finland.
Tidigare artiklar på svenska om turkisk litteratur är bl.a. Lars Johanson, "'Om min penna ägde kraften …': Aspekter på den turkiska samtidslitteraturen", i *Artes 1*:2 (1975), ss. 47–62, Jitka Zamrazilova-Weltman, "Turkisk litteratur. En översikt", i *Sv. Forskningsinstitutet i Istanbul Meddelanden* 13/1988, ss. 25–53, Jitka Zamrazilova-Jakmyr, "Modern turkisk poesi", i *Sv. Forskningsinstitutet i Istanbul Meddelanden* 20/1995, ss. 5–27, samt Elżbieta Święcicka och Tuula Kojo, "Den turkiska litteraturen", i Ingvar Svanberg (red.), *Tradition och nyskapande: Turkiska språket och litteraturen*, Lund 1997, ss. 81–114.

for diverse styles and tastes, for elements that can be employed to revive the traditional national culture, and for significant borrowings from the West as well as from other traditions." Zeynep Uysal arbetar vidare på samma tema i artikeln "The Development of Turkish National Literature".

Socialrealismen var en stark trend under de första decennierna av Turkiets republikanska era, med – och det var något helt nytt i turkisk litteratur – skildringar av den "lilla" världen, vardagen i samhällets utkant. Till en början var det framför allt landsbygden som var skådeplatsen, i synnerhet den anatoliska landsbygden, som nu utgjorde den nya statens kärnland; *köy romanı*, 'byromanen', blev ett begrepp. Sedan kom andra litterära kontexter att dominera, t.ex. nyckfulla urbana miljöer och gästarbetarfamiljers pendlande tillvaro mellan olika kulturer, där tanke och känsla kunde bära iväg mot det magiska, surrealistiska och språkligt nyskapande.[2]

Det nya livet väckte frågor om distansen till det osmanska kulturarvet och om den moderna människans existentiella villkor. Den teknologiska utvecklingen och det nya, annorlunda samhällskontraktet mellan medborgare och stat pockade på en uppgörelse och så småningom möjligen försoning med gamla kulturmönster. Orhan Pamuks första roman, familjekrönikan om *Cevdet Bey ve Oğulları* [Cevdet Bey och hans söner], vilken kommer i svensk översättning under 2008, handlar om den osmanska människans vilsenhet och rotlöshet i det nya europeiserade livet. I sin artikel om "Car Narratives" vill Jale Parla visa hur mekaniska apparater och motoriserade fordon – klockor, traktorer, bilar m.m. – har använts i turkiska romaner och noveller för att symbolisera och åskådliggöra kulturkrockar och därtill hörande identitetskriser. Den som behärskar maskinen blir mästaren, vilken kanske tidigare var slaven/assistenten, som i Pamuks *Vita borgen*. Till slut vet man inte vem som är herre och vem som är slav.

---

[2] Den genomgripande turkiska språkförnyelsen har oftast beskrivits som en framgångssaga. I samband med den turkiska språkdagens 75-årsjubileum 2007, till minne av den första turkiska språkkongressen, som samlades den 26 september 1932 i närvaro av landsfadern Atatürk, utkom två nya hyllningsskrifter: Doğan Aksan, *Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı: Son 75 Yılda Türkiye Türkçesi* [Turkiskans självständighetskamp: Turkietturkiskan under de senaste 75 åren], Istanbul 2007, och Serafettin Turan & Sevgi Özel, *75. Yılda Türkçenin ve Dil Devriminin Öyküsü* [Historien om turkiskan och språkreformen efter 75 år], Istanbul 2007.

Med den moderna teknologins hjälp ges rörlighet och förflyttning nya innebörder: den geografiska resan blir samtidigt en "civilisationsresa" med uppehåll i gränslandet mellan öst och väst, mellan nu och då, mellan jaget och den andre etc. Medan den turkiske gästarbetaren kör sin gula Mercedes hem till sin anatoliska by för att visa upp sin nya status, reser en historielärare från Turkiet till Wien för att hitta mer av sin osmanska historia.[3] Orhan Pamuk färdas mellan tyska Frankfurt och Kars i östra Turkiet – mellan Europa och Asien – för att bättre förstå hur Kaa, huvudpersonen i *Snö*, formades av sina miljöer.

Romanen och novellen, eller dikten, blir själva färdmedel som hjälper oss att resa och som för oss vidare från modernitet och tekniska landvinningar till något slags post-modernt reflekterande över det mänskliga livet. Både att skriva romaner och att läsa romaner, säger Orhan Pamuk, innebär ett resande mellan världar:

> Romankonsten är, förvisso, konsten att berätta vår egen historia som om den vore alla andras historia. Men detta är bara den ena sidan av denna stora konst, som i fyra hundra år med all sin kraft haft läsarna i sitt grepp och gjort författarna yra av förtjusning. Den andra sidan av saken är det som förde mig till Frankfurts och Kars gator: Möjligheten att skriva andras historia som vår egen historia. Det vi alltså försöker göra är att med hjälp av välskrivna romaner tänja först andras sedan våra egna gränser.
> [...]
> Romaner är aldrig helt och hållet fantasi men aldrig heller helt och hållet verklighet. Att läsa en roman är att möta en verklighet som finns där både som ett resultat av författarens skapande fantasi och genom vårt eget deltagande och vår närgångna nyfikenhet. När vi sitter i ett hörn eller ligger någonstans med en roman i handen, jobbar vår fantasi oavbrutet och färdas mellan romanens värld och vår egen värld; genom romanläsningen har vi alltså börjat göra oss föreställningar om något "annat", som vi tidigare inte varit i kontakt med och som vi inte är riktigt bekanta med. Eller så gör vi en resa in i någons själ som påminner om vår egen.[4]

---

[3] Se redaktörens förord, "Turkiets färd mot Europa" i *Dragomanen*, årg. 8 (2004), där två romaner av den turkiska författarinnan Adalet Ağaoğlu omnämns.

[4] Ur ett tal som Orhan Pamuk höll i Frankfurt, oktober 2005, i samband med mottagandet av den tyska bokhandelns fredspris. Talet ingår i boken *Babamın Bavulu* (Istanbul 2006), som utkommer våren 2008 i svensk översättning av Birgit N. Schlyter, *Pappas resväska* (Norstedts förlag, Stockholm).

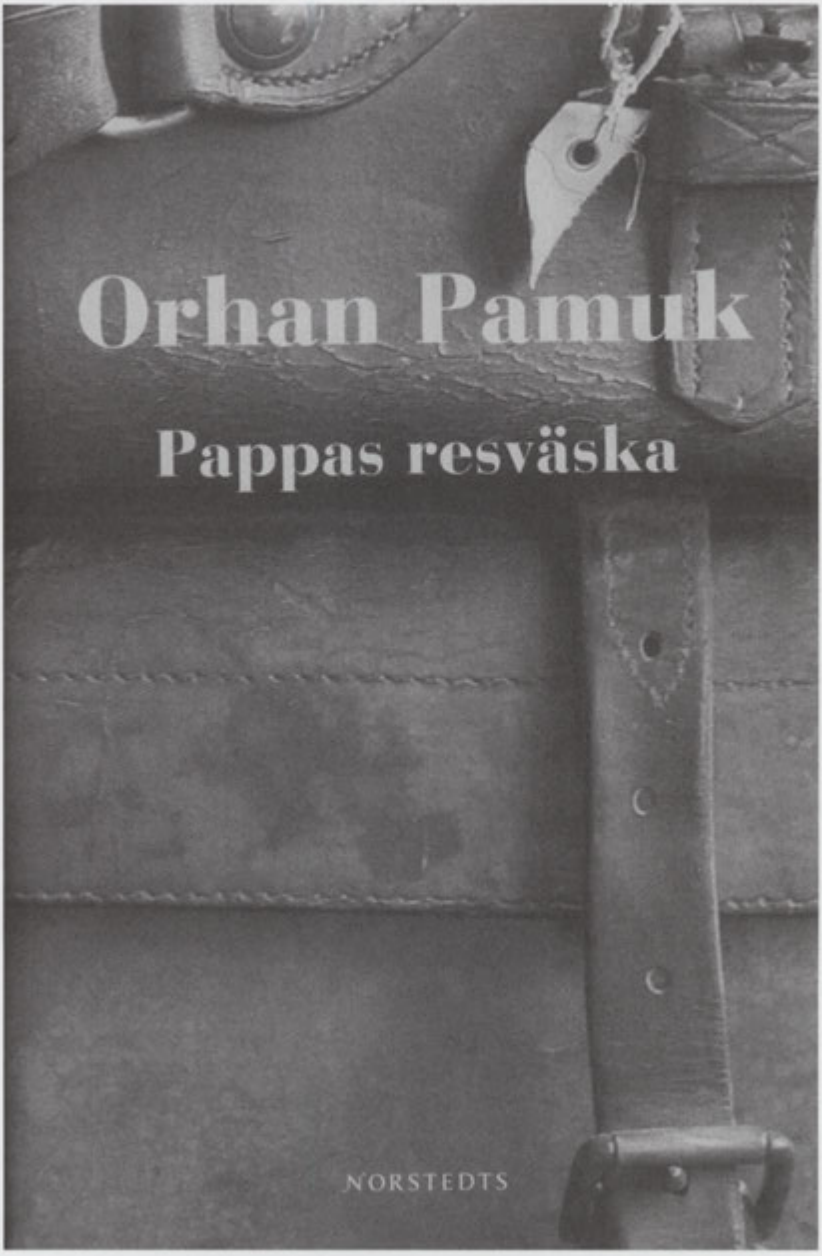
Orhan Pamuk
Pappas resväska
NORSTEDTS

I Sverige finns numera turkiska på akademisk nivå i både Uppsala och Stockholm. Uppsala universitet har en särskilt lång tradition av studier i västasiatiska språk, däribland turkietturkiska och dess föregångare osmansk turkiska. Vid Stockholms universitet inriktas studiet av turkietturkiska mot nutida litteratur och översättning. Förutom de reguljära språkkurserna har det sedan början av 1990-talet också funnits ett seminarium för turkspråkig litteratur – en verksamhet som bl.a. har resulterat i översättningar publicerade i *Dragomanen*.[5]

Det ökande utbudet av kurser och utbildning i turkiska för svenskspråkiga studenter kan tyckas vara en naturlig och inte alls förvånande utveckling, när vi nu ser hur intresset för turkisk politik och kultur växer till följd av de allt tätare kontakterna mellan Turkiet och Europa. Behovet av översättare från turkiska till svenska ökar också. Problemet uppmärksammades senast i samband med en endagskonferens vid Stockholms universitet under rubriken "Turkish and the Art of Translation". Medarrangör var svenska generalkonsulatet i Istanbul, som under senare år gjort stora insatser för översättningar från svenska till turkiska; mötet mellan två språk är som bekant en dubbelriktad relation.

Konferensen hölls inför bokmässan i Göteborg i september 2006 och – vilket vi inte visste då – en knapp månad innan Pamuks litteraturpris tillkännagavs. Gästande översättare från Istanbul och Ankara, Ali Arda och Murat Özsoy, berättade om sitt arbete med att översätta svensk barnboks- och skönlitteratur till turkiska, medan litteraturkritikern Ömer Türkeş från Izmir talade om mottagandet av svensk litteratur i Turkiet. Från svensk sida presenterades en handfull aktuella turkiska författarskap med korta utdrag i svensk översättning ur deras produktion.

Konferensprogrammet avslutades med två gnistrande vittnesmål om översättarens förhållande till det verk han/hon skapar utifrån någon annans text. Tuula Kojo, från Helsingfors och tidigare deltagare i Stockholmsseminariet för turkspråkig litteratur, är Finlands allenarådande översättare av Orhan Pamuk till finska, ett arbete som bl.a. renderat henne Finska statens översättarpris. Lars Erik Blomqvist, renommerad översättare av rysk litteratur, berörde frågan hur och på vilka meriter – utöver språkkunskaperna – man blir en bra översättare.

---

[5] Se listan över översättningar publicerade i olika årgångar av *Dragomanen*, s. 252.

Blomqvist gjorde sina reflektioner inte bara på grundval av sin egen mångåriga översättargärning, utan också med hänvisning till det utbildningsprogram i det "Litterära översättarseminariet" som han ansvarat för och drivit i tio års tid på Södertörns högskola, med lärarledda översättargrupper i öst- och västeuropeiska språk. Han talade även om sin önskan att utvidga verksamheten till nya intressanta språkområden. Ett år senare, hösten 2007, hade han lyckats samla den första seminariegruppen med turkiska som källspråk. Flera lovande översättningsprojekt har inletts med texter av nu verksamma, välkända och mindre kända turkiska författare.[6]

Nazım Hikmet, Sait Faik, Sabahattin Ali, Orhan Veli, Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal Tahir, Adalet Ağaoğlu, Yaşar Kemal, Melih Cevdet Anday, Leyla Erbil, Füruzan, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Latife Tekin, Sevim Burak och många fler äldre och yngre författare och poeter sitter tillsammans med nobelpristagaren på den turkiska litteraturparnassen. Så mycket de har att säga oss om livet och politiken, om mänskliga relationer, om det sjudande, komplexa Istanbul, om Anatolien, om exil och främlingskap och om historien som finns gömd för oss någonstans:

[6] Utbildningen är tvåårig och bedrivs som en halvfartskurs på distans. Deltagande översättare under den första tvåårsperioden är Jutta Huhtala (Malmö), Birgitta Kurultay (Istanbul), Ulla Lundström (Stockholm), Mats Müllern (Uppsala), Martin Palm (Stockholm) och Birgit Schlyter (handledare, Stockholm).

Slavägarna bekymrade sig inte för brödet
De ägnade sig åt filosofin, eftersom
Slavarna gav dem deras bröd
Slavarna bekymrade sig inte för brödet
De filosoferade inte, eftersom
Slavägarna gav dem brödet
Så gick Lykien under

Slavarna bekymrade sig inte för filosofin
De bakade bröd, eftersom
Slavägarna gav dem deras filosofi
Filosofins herrar bekymrade sig inte för slavarna
De bakade inte bröd, eftersom
Filosofin gav dem deras slavar
Så gick Lykien under

Filosofin hade inget bröd, och brödet inte
någon filosofi
Och brödets herrelösa filosofi åt upp filosofins
herrelösa bröd
Filosofins herrelösa bröd åt upp brödets
herrelösa filosofi
Så gick Lykien under

Det ligger ännu kvar under en grön skog
av lagerträd.

[Dikten "En skog av lagerträd" av Melih Cevdet Anday i svensk tolkning av Anne-Marie Özkök och publicerad i boken *Brödet och kärleken: Fem turkiska poeter*, Tidens förlag, Kristianstad, 1976]

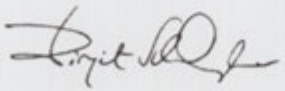

Redaktören

Den första turkiska översättargruppen vid Södertörns högskola. Från vänster: Mats Müllern, Birgitta Kurultay, Birgit Schlyter, Martin Palm, Ulla Lundström och Jutta Huhtala.

An Overview of Turkish Literature[*]

TALAT S. HALMAN

Since I last saw you I found brave new words
To make poetry breathe in a wider sky.

Cemal Süreya

Out of the ruins and ashes of the Ottoman Empire, as the cliché often goes, the Republic of Turkey came into being in 1923. In that fateful year, the influential social thinker Ziya Gökalp wrote: "We belong to the Turkish nation, the Islamic community, and Western civilization. . . Our literature must go to the people and, at the same time, toward the West." His summation of Turkish identity was, by and large, correct in terms of historical realities and the burgeoning impetus for Westernization. His counsel for a people's literature exploring the literary norms and values of the West proved inspiring and prophetic. The literature of the Turkish Republic has achieved Gökalp's dual objective, but in its versatility it has functioned, with impressive accomplishments, in other spheres as well.

Revolution, innovation, and Westernization have been the driving forces of the Turkish nation in the twentieth century. In the transformation of sociopolitical structure, economic life, and culture, the men of letters have served not only as eloquent advocates of progress, but also as catalysts, precursors, pioneers – and creators of brave new ideas of innovation. Today, as in the past thousand years, Turkish literature seems to bear testimony to Carlyle's dictum – "The history of a nation's poetry is the essence of its history: political, scientific, religious" – and to Gustave E. von Grunebaum's observation that "literature has always been the art of the Muslim world, masterpieces of painting and architecture notwithstanding."

---

* Opening speech at the Nordic graduate course in Turkish Literature held at the Swedish Research Institute in Istanbul on 26 March – 8 April 2001, in cooperation with the Department of Oriental Languages, Stockholm University; see *Dragomanen*, Vol. 5 (2001), pp. 162–170. [The Editor]

Poetry, or literature in general, has been the quintessence of Turkish culture until modern times and a most faithful mirror of socio-economic realities in Turkey since the inauguration of the Republic. Virtually all of the salient aspects of Turkish life, politics, and culture have found their direct or indirect expression in poetry, fiction, and drama, as well as in critical and scholarly writing. The themes and concerns have included nationalism, social justice, search for modernity, Westernization, revival of folk culture, economic and technological progress, human dignity, mysticism, pluralistic society, human rights and fundamental freedoms, democratic ideals, hero-cult, populism, Atatürkism, proletarianism, Turanism, Marxist-Leninist ideology, revival of Islam, humanism – in fact, all aspects and components of contemporary culture.

The function of literature, however, has not been confined to that of a mirror held to society and to intellectual life. The basic genres have not only embodied ideas and ideologies, values and verities, beliefs and aspirations, but have also served as vehicles of criticism, protest, opposition, and resistance. Literature in Turkey is a concomitant and catalyst of change: it strives to achieve self-renewal in aesthetic terms, to give voice to cultural and socio-economic innovation, to provide impetus to progressive or revolutionary change, and to serve the cause of *propaganda fide*.

Pre-Republican Literature

In their long history, the Turks have gone through more changes than most nations, and yet – paradoxical as it may sound – they have preserved most of their basic cultural traits. Throughout the centuries they lived as nomadic tribes, built small and large states in parts of Asia, created the Seljuk state in Asia Minor and later the sprawling Ottoman Empire, which endured from the thirteenth to the early twentieth century, and finally established the modern Republic. At different stages of their history, Turkic communities embraced Shamanism, Buddhism, Judaism, Christianity, Manichaeanism, Zoroastrianism, and other creeds until most of them accepted the Islamic faith more than a thousand years ago. Their language, one of the world's most regular in grammar, and most agglutinative, has used five separate scripts: Köktürk, Uyghur, Arabic, Cyrillic, and (since 1928) Latin.

The lyric and epic traditions of the early centuries led to the masterworks of the pre-Ottoman period: *Divan-ü Lûgat-it-Türk*, an encyclopedic compendium of Turkic linguistics and poetry; *Kutadgu Bilig*, a mirror for princes; and Yunus Emre's mystic folk poetry which is notable, *inter alia*, for its universalist humanism.

Ottoman literature, which stressed poetry as the superior art, utilized the forms and the aesthetic values of Islamic Arabic-Persian literature. The educated elite, led by the sultans (many of whom were accomplished poets themselves), produced a huge body of verse whose hallmarks included refined diction, abstruse vocabulary, euphony, romantic agony, and dedication to formalism and tradition, and the Sufi brand of mysticism. Prose, although not held in high esteem by the Ottoman literary establishment, accounts for some excellent achievements, particularly the travelogues of the seventeenth-century cultural commentator Evliya Çelebi. The Ottoman Empire nurtured a rich theatrical tradition, which consisted of *Karagöz* (shadow plays), *Meddah* (storyteller and impersonator), and *Orta oyunu* (a type of *commedia dell'arte*).

The oral tradition, in addition to the early *Dede Korkut* tales, which recount the Turks' heroic exploits, produced a large body of legends and stories. Its principal achievement is folk poetry, composed by minstrels and troubadours, who voiced in a spontaneous, sincere, and simple language the sensibilities, yearnings, social protests, and critical views of the uneducated classes. Utilizing Turkic verse forms and syllabic meters, often extemporized and sung to musical accompaniment, replete with assonances, alliterations, and inexact rhymes, folk poetry harped on the themes of love, heroism, the beauties of nature, and, at times, mysticism.

Classical poetry remained under the pervasive influence of Persian and Arabic verse: it imitated and tried to emulate the same verse forms, rhyme and rhythm patterns, meters, mythology, and even the same *Weltanschauung*. It adopted a substantial corpus of vocabulary from the Persian and Arabic languages.

Until the twentieth century, two literary mainstreams, seldom converging, constituted the flow of Ottoman Turkish creative arts – *poesia d'arte* and *poesia popolare* – to use Croce's two categories. The first embodies elite, learned, ornate, refined literature; the second represents spontaneous, indigenous, down-to-earth, unassuming oral literature.

Poesia d'arte is almost always an urban, and often upper-class, phenomenon, while *poesia popolare* flourishes mainly in the countryside. The former, as the name suggests, has a strong commitment to the principle of art for art's sake, whereas the latter is preponderantly engagé or utilitarian in function and substance.

The following translation, which tries to replicate the formal structure, rhyme-pattern, and rhythmic effects of the original lyric ode by Fuzuli (d. 1556), one of the greatest masters, provides an example of the conventional devices – strict formalism, stock similes, and metaphors – as well as some of the basic themes and concerns of classical Ottoman literature:

I reap no gains but trouble at your place when I come near;
My wish to die on your love's path is all that I hold dear.

I am the reed-flute when griefs assemble. Cast to the winds
What you find in my burnt-up, dried-up body except desire.

May bloody tears draw curtains on my face the day we part
So that my eyes will see just that moon-faced love when they peer.

My loneliness has grown to such extremes that not a soul
Except the whirlwind of disaster spins within my sphere.

There's nobody to burn for my sake but my heart's own fire;
My door is opened by none other than the soft zephyr.

O waves, don't ravage all my surging teardrops, for this flood
Has caused all welfare buildings save this one to disappear.

The rites of love are on; how can the poet hold his sighs:
Except for sound, what profit could be found in me to clear?

Yunus Emre (d. *ca.* 1321) was the wellspring of Anatolian Turkish folk poetry, and remains its paragon. He is best known for quintessential verses and devotional hymns written in syllabic meters and a simple style. He once cautioned against effusive language: "Too many words are fit for a beast of burden." His message to the rural masses is direct and forceful, full of love and humanism:

I am not here on earth for strife,
Love is the mission of my life.
. . . . . .

I love you in depths beyond my soul.
. . . . . .

Come, let us all be friends for once,
Let us make life easy on us,
Let us be lovers and loved ones,
The earth shall be left to no one.

The nineteenth-century men of letters inherited the classical and the folk traditions, but turned their attention to the literary tastes and movements of the West – particularly of France and, to a lesser extent, England. The Ottoman state, beset by military defeat and atrophied social institutions, embarked upon a process of transformation usually referred to as Westernization. In 1839 the *Tanzimat* (Reforms) Period started to introduce legal, administrative, educational, and technological innovations. Cultural and literary changes followed in quick succession. New genres, adopted from Europe, gained ascendancy: fiction, drama for the legitimate stage, journalistic writing, the critical essay, and others. Translations and adaptations, mainly from the French, accelerated the Europeanization of Turkish literature.

The New Era

When the Ottoman state collapsed after nearly 625 years and gave way to the Republic, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) devoted his prodigious energies to the creation of a homogeneous nation-state dedicated to modernization in all walks of life. The hold of Islamic thought and institutions over the nation was broken: secular education replaced Koranic instruction, and the government stressed nationalism as the official ideology, declaring religious allegiance and practice a stumbling block to progress. The legal system adapted the Swiss Civil Code, the Italian Penal Code, and German Commercial Law. Perhaps the most difficult of all reforms, the Language Revolution, was undertaken with lightning speed in 1928, and since then it has achieved a scope of

success unparalleled in the modern world. The Arabic script, considered sacrosanct as Koranic orthography and used by the Turks for a millennium, was replaced by the Latin alphabet. A massive effort, still maintaining its momentum, has effectively purged the language of the vast majority of borrowings from Arabic and Persian. Atatürk's "New Turkey", which he defined as a "Republic of Culture", seemed to uphold the statement made in 1913 by Abdullah Cevdet, an influential intellectual: "There is no other civilization: Civilization means European civilization, and it must be imported with its roses and thorns." Although the sweeping reforms did not extend into the rural areas, in the urban centers drastic changes took place: political system, religious faith, national ideology, educational institutions and methods, intellectual orientation, daily life, script and language – all underwent transformation. Literature was also caught in the maelstrom.

All stages of modern Turkish history (reforms under Atatürk, 1923–1938; consolidation under İnönü, 1938–1950; democracy under Menderes, 1950–1960; junta, coalitions, caretaker cabinets, parliamentary governments since 1960) have been marked by the thrust of literary modernization. Today's Turkey is homogeneous in population (more than ninety-nine percent Muslim) and integral in political and administrative structure – yet pluralistic, full of inner tensions, a battleground of traditionalists *vs.* revolutionaries, Islamists *vs.* secularists. Its literature is vibrant with ideologies, with a feverish search for values old and new, for diverse styles and tastes, for elements that can be employed to revive the traditional national culture, and for significant borrowings from the West as well as from other traditions.

Since the mid-nineteenth century, the most vital debate of Turkish literature has been between the proponents of art for art's sake and the advocates of commitment to realism and social causes. Mustafa Kemal Paşa himself, in a conversation that took place in 1921, about two years before he proclaimed the Republic, exhorted the nineteen-year-old Nazım Hikmet, already a famous poet, who would soon embrace the Communist ideology and influence the course of modern Turkish literature, particularly poetry, more profoundly than anyone else, to "write poems with a purpose." The advice was heeded by each generation of writers since then, giving rise to patriotic verse in abundance on the one hand, and to social realism on the other. Especially from the 1950s until the 1980s, there was a massive output,

in all genres, depicting the plight of the lumpenproletariat. But surrealism, neo-symbolism, theater of the absurd, stream-of-consciousness techniques, hermeticism, black comedy, and obscurantist verse have also flourished.

Patriotic Verse

The literary tastes of the early years of the Republic were dominated by numerous revered poets who had emerged in the twilight of the Ottoman Empire. These prominent figures included Abdülhak Hâmit Tarhan (1852–1937), who, according to E. J. W. Gibb, inaugurated "the true Modern School of Turkish poetry, and whose elegiac, philosophical and metaphysical poems and stentorian verse tragedies fired the imagination of the Ottoman elite".[7] Mehmet Emin Yurdakul (1869–1944) intoned a mystique of Turkish nationalism: "I am a Turk: my faith and my race are mighty." Ahmet Haşim (1887–1933), under the influence of French symbolists, combined a striking fiery imagery with melancholy sonal effects to create his lyrics of spiritual exile ("We ignore the generation which has no sense of melancholy"), articulated a view that summed up a fundamental aspect of classical poetry, and adumbrated the credo of the neo-surrealists of the 1950s and 1960s: "The poet's language is constructed not for the purpose of being understood but to be heard; it is an intermediary language between music and words, yet closer to music than to words."

Mehmet Âkif Ersoy (1873–1936), a master of heroic diction, devoted much of his verse to the dogma, passion, and *summum bonum* of Islam. His nationalism has a strong Islamic content, evident in the lyrics of the Turkish national anthem that he wrote. His elegy "For the Fallen at Gallipoli" is a celebrated expression of the values be upheld:

> Soldier, for these hallowed lands, now on this land you lie dead,
> Your forebears may well lean from Heaven to kiss your forehead.
> How mighty you are, you safeguard our True Faith with your blood;
> Your glory is shared by the braves of the Prophet of God.[8]

---

[7] E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, 6 vols., London: Luzac, 1900–1909; reprinted, Cambridge: Trustees of the "E. J. W. Gibb Memorial" 1963–1984.

[8] The original refers to Bedr, a place near Medina where Muslims won a battle in A.D. 624 led by the Prophet.

Who could dig the grave that will not be too narrow for you?
If we should bury you in history, you would break through.
That book cannot hold your epochs with all their rampages:
You could only be contained by everlasting ages.
If I could set up the Kaaba at the head of your pit
And carve on it the inspiration that stirs my spirit;
If I could seize the firmament with all the stars within,
And then lay it as a pall over your still bleeding coffin;
If I could hitch spring clouds as ceiling for your open tomb,
Hang the Pleiades' seven lamps in your mausoleum,
As you lie drenched in your own blood under the chandelier;
If I could drag the moonlight out of night into your bier
To stand guard by you as custodian until Doomsday;
If I could fill your chandelier with dawn's eternal ray,
And wrap your wound at dusk with the sunset's silken glory –
I still cannot say I have done something for your memory.

"I am", wrote Yahya Kemal Beyatlı (1884–1958), "the future with roots in the past." He was the much-acclaimed neoclassicist who produced, in the conventional forms and meters, meticulous lyrics of love, Ottoman grandeur, and Istanbul's natural attractions. His "Death of the Epicures" is a testament to spiritual tranquillity and to the aesthetic life:

In the garden of the poet's[9] tomb there's a rose, they say,
Day in day out it blooms anew, its color is blood-choked;
A nightingale weeps all night, they say, till the break of day:
In its tunes, the dreams of the city of love[10] are evoked.

Death for an epicure is the springtime of calm and peace;
For years his soul smolders like incense burning everywhere
While his tomb lies and endures under the cool cypresses—
Each dawn a rose blooms and each night a nightingale sings there.

Among the dedicated revolutionaries in twentieth-century Turkish poetry Nazım Hikmet (1902–1963) ranks the highest. He had been a modernizing force since the early 1920s, remaining significant in aesthetic and political terms. He launched and popularized free verse under the early influence of Mayakovsky. A communist, he spent many

[9] The poet referred to is Hafiz, a major Persian poet of the fourteenth century.
[10] The city is identified as Shiraz.

years in Turkish jails, fled to the Soviet Union in 1951, and died in Moscow in 1963. His poetry fuses social protest and a lyricism full of rhythmic effects and ingenious onomatopoeia. He practiced functionalism by doing away with the conventional molds, and created formal structures as the embodiment of content. Much of his large body of work laments social injustice, complains of the oppression of the masses, and yearns for revolutionary change. He composed many tender love lyrics, but his followers remember him more for his battle cries – "We can only reach our goal / amid bloodletting" – and for his concern about his comrades in other countries, as voiced in "Angina Pectoris," written while he was in prison in the late 1940s:

Doctor, if half of my heart is here,
the other half is in China,
with the army
streaming toward the Yellow River.
Also, doctor, every morning,
as the sun rises, my heart
is shot in Greece.
And, in here, when the prisoners fall asleep
and the last steps leave the infirmary desolate,
my heart goes to a dilapidated wooden house in Çamlıca[11]
night after night, doctor.
And then, doctor, for ten years now
all I have that I can offer my poor people
is just this apple in my hand:
just a red apple:
my heart.
It's not because of arteriosclerosis nor nicotine nor prison,
but because of this, dear doctor, because of this
that I have angina pectoris.

I gaze at the night through the iron bars
and despite the pressure on my breastbone
my heart beats together with the most distant star.

Turkey's romantic revolutionary produced a prodigious amount of poetry, many plays – conventional as well as avant-garde – which have been staged not only in Turkey but also in the Soviet Union and

[11] A section of Istanbul on the Anatolian side.

numerous European countries, and several inept novels. His *Memleketimden İnsan Manzaraları* (*Human Landscapes from My Country*[12]), a sprawling, episodic verse saga of the twentieth century, composed in 17,000 lines, is often touted as his *magnum opus*. His real masterpiece might well be *Şeyh Bedreddin Destanı* (*The Epic of Sheik Bedreddin*[13]), published in 1936. A moving account of the rise and fall of a heretical sect that preached an incipient form of communism in the early fifteenth century, it contains some of the most poignant poetic narrative passages ever written in the Turkish language.

At his best, Nazım Hikmet has been compared by Turkish and non-Turkish men of letters to such figures as Lorca, Aragon, Esenin, Mayakovsky, Neruda, and Artaud. No other Turkish poet has been translated into more languages nor enjoyed greater acclaim in so many countries. Tristan Tzara, who translated some of Nazım Hikmet's poems into French, paid the following tribute: "The life Nazım led engulfs the experiences of a large segment of mankind. His poetry exalts the aspirations of the Turkish people as well as articulates the common ideals of all nations in humanistic terms."

Nazım Hikmet's innovations, although they struck a responsive chord in poetic tastes throughout his life and after his death, by no means established a monopoly. Most of his contemporaries pursued different courses: Necip Fazıl Kısakürek wallowed in the anguish of his own soul; Faruk Nafiz Çamlıbel combined neoclassicism with urbanized versions of folk verse; Ahmet Muhip Dıranas, Ahmet Hamdi Tanpınar, and Ahmet Kutsi Tecer specialized in simple lyrics of genteel sensibilities expressed in tidy stanzaic forms and the traditional syllabic meters.

Asaf Hâlet Çelebi (1907–1958) introduced his own iconoclasm in surrealistic poems that gave the impression of somnambulistic writing with intimations of erudition. "A poem," he declared, "is nothing but a long word made up of syllables joined together. Syllables by themselves have no meaning. It is therefore futile to struggle with meaning in a

---

[12] Published in English translation as *Human Landscapes*, Randy Blasing and Mutlu Konuk, trs, New York: Persea 1982, and as a complete translation by the same translators, *Human Landscapes from My Country*, New York: Persea 2002.

[13] Nazım Hikmet, *The Epic of Sheik Bedreddin and Other Poems*, Randy Blasing and Mutlu Konuk, trs, New York: Persea 1977.

poem. [. . .] Poetry creates an abstract world using concrete materials – just like life itself."

Social Realism

These theories and movements continued to exert varying degrees of influence on the literature of the later decades, but the themes and the tenor of Nazım Hikmet's verse probably wielded the widest impact. Effective voices have been raised among poets, dramatists, fiction writers, essayists, and journalists against the established order and its iniquities, oppression of the proletariat, and national humiliation suffered at imperialist hands. The poetry of social realism concentrates on the creation of a just and equitable society. It is often more romantic and utopian than rhetorical, with sensual strains, tender sentiments, flowing rhythms, but occasionally given to invective and vituperation.

The early novels of the Republic depicted the disintegration of Ottoman society, ferocious political enmities, and the immoral lives of religious sects, as well as the conflicts between urban intellectuals and poverty-stricken peasants – as in the novels of Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889–1974). Turkey's major woman intellectual and advocate of women's rights, Halide Edib Adıvar (1882–1964), produced sagas of the War of Independence, psychological novels, and panoramas of city life. Her novelistic art culminated in *Sinekli Bakkal* (1936), which she originally published in English under the title of *The Clown and His Daughter*.[14]

The harsh realities of Anatolia found fertile ground in the literature of engagement after World War II. Sabahattin Ali (1907–1948) was a pioneer of forceful fiction about the peasant's trials and tribulations. Two books, both published in 1950, *Bizim Köy* [Our Village] by Mahmut Makal (b. 1930) and *Toprak Ana* [Mother Earth] by Fazıl Hüsnü Dağlarca (b. 1914), exerted a shattering impact on political and intellectual circles by dramatically exposing conditions in villages. The first, available in English translation,[15] is a series of vignettes written by

---

[14] Halide Edib Adıvar, *The Clown and His Daughter*, London: Allen and Unwin 1935.

[15] Mahmut Makal, *A Village in Anatolia*, Sir Wyndham Deedes, tr., London: Vallentine, Mitchell 1954.

Makal, a teenage peasant who became a village teacher after graduating from one of the controversial Institutes for Village Teachers. The book reveals the abject poverty of the Anatolian village:

> Quite apart from the trouble of earning the wretched stuff, it's difficult even to make bread here in any edible form. [. . .] The women rise at night, knead the dough, and while their husbands are still in bed – that is to say, before dawn – they bake enough for the day. If they get up a bit late, they get no end of a beating from their husbands, and everyone calls them "slatterns". [. . .] If you want to know what the torments of Hell are like, I'd say it's baking bread in this village.
>
> Not five per cent of the women in our village wear shoes. All the rest go barefoot. Even in winter they do the same, in the snow and the mud and the wet. The girls all go barefoot. [. . .] And in summer these same feet go off to the cornfields to plough, all cracked and cut with stones.

In *Toprak Ana*, Dağlarca gave poetic expression to the same tragic deprivations, as in the poem entitled "Village without Rain":

> I'm hungry, black earth, hungry, hear me.
> With the black ox I'm hungry tonight.
> He thinks, and thinking feeds him,
> I think, and thinking makes my hunger grow.
> I'm hungry, black earth, hungry, hear me.
> One can't hide it when he's hungry.
>
> The wind sleeps on the hills of gluttony
> In the sleep of bird and beast.
> When the fat stars glide,
> Darkness get fed.
> The wind sleeps on the hills of gluttony.
> One can't sleep it off when he's hungry.
>
> Hunger is black on our faces, hunger is hoary.
> Meadows and hills hunger.
> Rain falls no more and the crops are scorched.
> How did we anger the skies far and wide?
> Hunger is black on our faces, hunger is hoary.
> One can't live on it when he's hungry.

In the mid-1950s a brave new genre emerged – the "Village Novel", which reached its apogee with Yaşar Kemal's *İnce Memed*.[16] Yaşar Kemal (b. 1922), the most famous Turkish novelist at home and abroad, has been frequently mentioned, not only in Turkey but also in the world press and literary circles, as a strong candidate for the Nobel Prize. His impressive corpus of fiction, written in a lithe, virtually poetic style, ranks as one of the truly stirring achievements in the history of Turkish literature.

Dealing with the merciless reality of poverty, village literature portrays the peasant threatened by natural disaster and man's inhumanity. The drama is enacted in terms of economic and psychological deprivation, blood feuds, stagnation and starvation, droughts, the tyranny of the gendarmes and petty officials, and exploitation at the hands of landowners and politicos. The style is predominantly lyrical and dialogues record local dialects with an almost flawless accuracy. A pessimistic tone pervades much of village literature: its delineations are bleak even when occasional flashes of humor or a glimmer of hope or descriptions of nature's beauty appear. A great strength of the genre has been its freedom from the rhetoric that has marred much of the poetry of social protest. When presenting deprived men and women pitted against hostile forces, the best practitioners offer an affirmation of the human spirit. Their works are often testaments to the dauntless determination of the peasant to survive and to resist – sometimes through rebellion – the forces of oppression.

A growing body of fiction about the urban poor shares the strengths of the Village Novel – engrossing plot, effective narration, realistic dialogue, and so on – but, like much of the literature of social realism throughout the world, both types suffer from lack of psychological depth and subtlety.

Satirical fiction is dominated by Aziz Nesin (1916–1995), Turkey's best satirist ever. In more than sixty works, Nesin provided a strong indictment of the oppression and brutalization of the common man. His hero is the man in the street beleaguered by the inimical forces of modern life. He lambasts bureaucracy and exposes economic inequities in stories that effectively combine local color and universal verities. Sait

---

[16] This novel has been translated into twenty-five languages; the English translation by Edouard Roditi is entitled *Memed, My Hawk*, New York: Pantheon 1961.

Faik (1906–1954) is admired for his meditative, rambling romantic fiction, full of intriguing insights into the human soul, capturing the *pathos* and the *bathos* of urban life in a style unique for its poetic, yet colloquial, flair.

An awakening of interest in Ottoman history, after several decades of neglect, gave rise to a massive semidocumentary novel by Kemal Tahir (1910–1973), *Devlet Ana* [Mother State], a saga of the emergence of the Ottoman state in the late thirteenth and early fourteenth centuries, and several excellent works of drama by A. Turan Oflazoğlu, Orhan Asena, and others. The Turkish War of Independence has continued to fire novelists' imaginations since the 1920s.

Modernism

In sharp contrast to realist fiction, a group of authors, some well versed in English and French, produced stream-of-consciousness fiction heavily influenced by Joyce and Faulkner as well as by the French *nouveau roman*. Their works depict psychological crises in lyrical, and sometimes turgid, styles. Some of them offer tragicomic scenes of modern life by means of a decomposed language. The principal themes of modern fiction all over the world also characterize the Turkish *nouvelle vague*: dehumanization, moral disintegration, absurdity, lack of heroism, ennui, futility, hypocrisy. The protagonists are often abstractions of psychic turmoil, and phenomena are presented in terms of transmogrification.

A frontal thrust for modernization took place in the early 1940s when Orhan Veli Kanık (1914–1950), Oktay Rifat (1914–1988), and Melih Cevdet Anday (1915–2002) launched their "Poetic Realism" movement. Their urge for literary upheaval was revolutionary, as expressed in a joint manifesto of 1941 that called for "altering the whole structure from the foundation up [. . .] dumping overboard everything that traditional literature has taught us." The movement did away with rigid conventional forms and meters, reduced rhyme to a bare minimum, avoided stock metaphors, stentorian effects, specious embellishments. It championed the idea and the ideal of "the little man" as its hero, the ordinary citizen who asserted his political will with the advent of democracy. Kanık's "Epitaph" is precisely this type of celebration:

He suffered from nothing in the world
The way he suffered from his corns;
He didn't even feel so badly
About having been created ugly.
Though he wouldn't utter the Lord's name
Unless his shoe pinched,
He couldn't be considered a sinner either.

It's a pity Süleyman Efendi had to die.

The *Garip* ("Strange") Group, as the Kanık–Rifat–Anday triad is referred to, endeavored to write not only *about* the common man, but also *for* him. In order to communicate with him, they employed the rhythms and idioms of colloquial speech, including slang. With their movement, the domination of free verse, introduced in the 1920s by Nazım Hikmet, became complete. They proclaimed with pride: "Every moment in the history of literature imposed a new limitation. It has become our duty to expand the frontiers to their outer limits, better still, to liberate poetry from its restrictions." Many of Kanık's poems are frequently quoted by Turks, a favorite one being the three-line poem entitled "For the Homeland":

All the things we did for our country!
Some of us died;
Some of us gave speeches.

In the late 1950s a strong reaction set in against Poetic Realism. Literature of commitment came under fire in some circles. This is reflected in "Poetry Lesson" by Salâh Birsel (1919–1999):

Take "Love for Mankind" as your topic
And free verse as prosody.
Relevant or not,
Whenever it occurs to you,
Insert the word "Hunger"
At a convenient spot.
Near the end of the poem
Rhyme "strife" with "the right to good life."

There – that's the way to become A Great Poet.

Getting away from the easy intelligibility and the surface simplicities of the poetic realists, a group of younger poets proudly championed obscurantism and "meaningless poetry". Soon, Oktay Rifat and Melih Cevdet Anday also departed from their earlier convictions and commitments: the former took up neo-surrealism and the latter the poetry of intellectual complexity.

A new generation had initiated obscurantism, continuing from where Asaf Hâlet Çelebi's surrealism had left off in the 1940s. İlhan Berk, perhaps Turkey's most daring and durable poetic innovator, who acted as spokesman for the group (often identified as *İkinci Yeni*, "The Second New"), pontificated: "Art is for innovation's sake." Turgut Uyar's line "on the shore of all possibilities" summed up the autistic aspect of this new esoteric poetry, which was marked by such wild thrusts of imagination and distortion of language that some critics denounced it as "word salad". "Vanish", by Edip Cansever (1928–1986), is one of the prime examples:

I reiterate: your face is a laughter
Glance and an armada of life marches into light
A flower that hails from subterranean regions
An eagle gone stark-naked
Now pink is pursued by three persons
Upward along your shoulder
Drive them insane in your hair
Carnation multiple
Carnation shrinking shrunk

Most beauty arises in your most secret places
Lovely as animals suddenly born
Glance and I deliver a poem to the world
A poem is made: red round wide
Widest reddest on planes oppressed
A secret is now pursued by three persons
Inward along your eyes
Inward along your eyes
Drive them insane in my lines
Carnation divided
Carnation multiplied multiple

Know your hands in circles of hope
Hands are gaped at holding the void in balance
An extension from hope to man
A plane muddled known only to sight
Love is close while forging day out of night
Now love is chased
By three international persons
Drive them insane in infinity
A tea has many a name
A table many a round

Ornaments rotten animals ramcrossed
They all compel us to stare
Now a light is arrested
By three persons dressed in white
Drive them insane in the void
A window too narrow
A window vanishing vanished . . .

This type of self-serving aestheticism represents a "supreme fiction" at its best and sterile confusion at its worst. A leading critic, Rauf Mutluay, deplored its egocentricity and narcissism as "the individualistic crisis and this deaf solitude of our poetry". The language is usually lavish, the poetic vision full of inscapes and instresses, ambiguity strives to present itself as virtuosity, metaphors are often strikingly original, but sometimes run amuck. Euphuistic and elliptical writing is a frequent fault committed by the practitioners of abstract verse. The best specimens, however, have an architectonic splendor, rich imagination, and human affirmation.

In obscurantism, the critic Memet Fuat found the malaise of the age, calling it "the critique of the time we live in – the poems of individuals who are oppressed, depressed, and shoved into nothingness." As a principle of the new aesthetics, the poet Edip Cansever called for the "death of the poetic line," whose integrity had been accepted as a fundamental artistic value for generations of Turkish poets: "The function of the poetic line is finished." Extending this statement to the self-imposed isolation of the obscurantists, Mutluay speculated that "perhaps the function of poetry is finished."

Enduring Traditions

In sharp contrast, village poets, standing *media vitae*, continue to serve their rural communities by providing enlightenment as well as live entertainment. The minstrel tradition, with all its stanzaic forms and simple prosody, is alive and well. Particularly since the 1950s, many prominent folk poets have moved to, or made occasional appearances in, the urban areas. Âşık Veysel (1894–1973), a blind minstrel, produced the most poignant specimens of the oral tradition.

I walk on a road long and narrow:
Night and day, on and on I go.
Where am I heading? I don't know:
Night and day, on and on I go.

Even in sleep I must forge ahead:
No rest for the weary, no warm bed;
Fate has doomed me to the roads I dread.
Night and day, on and on I go.

Who can tell why my life went awry?
Sometimes I laugh, sometimes I cry.
Craving a caravanserai,
Night and day, on and on I go.

The forms and values of classical poetry, too, were kept alive by a group of highly accomplished formalists who clustered mainly around the monthly *Hisar*, which ceased publishing in 1980 after thirty years.

Among the daring, and quite impressive, explorations into Turkey's own literary heritage have been those undertaken by Turgut Uyar, İlhan Berk, and Attilâ İlhan. Although these three major figures are highly individualistic and their works drastically different from one another, they have all acknowledged the need for coming to terms with the viable and the valuable aspects of the Ottoman-Turkish elite poetry. They have used, not its stringent forms and prosody, but its processes of abstracting and its metaphorical techniques. İlhan Berk's aesthetics has occasionally striven to forge a synthesis of Oriental tradition and Western modernity. In his *Şenlikname* [The Festival Book; 1972], for instance, he conveys through visual evocations, old miniatures, engravings, and subtle sonorities the vista of Ottoman life and art; yet

the poetic vision, throughout the book, is that of a modern man, neutral rather than conditioned by his culture, in a sense more European than Turkish. Attilâ İlhan, Turkey's most successful neo-romantic poet, also a major novelist and essayist, has attempted to recapture the milieu and the moods prevailing during the slow death of the Ottoman Empire.

Standing outside of all groups and movements is Behçet Necatigil (1916–1979), who produced refined poems of intellectual complexity with verbal capers and a subdued tone. Some of his poems could be described as cubistic. In most of them, he utilized the subtleties of the language more effectively than did his contemporaries. With a natural disdain for stereotypes, he created a private poetic universe of delicate delineations.

After their innovations of the 1950s ground to a halt, both Oktay Rifat and Melih Cevdet Anday abandoned their earlier insistence on simplicity, the vernacular, concrete depiction, epigrammatic statement, and so on, which had been the hallmark of the *Garip* Group. Oktay Rifat took up a fertile type of neo-surrealism, proclaiming that "poetry tells or explains nothing, because beauty explains nothing." Anday's work moved toward lucid philosophical inquiry: his new aesthetic formula was, in his own words, "thought or essences serving as a context for arriving at beauty." His long poems of the 1960s and 1970s, *Kolları Bağlı Odysseus* [Odysseus Bound] and *Göçebe Denizin Üstünde* (*On the Nomad Sea*[17]), sought a synthesis of universal culture, and endeavored to construct superstructures of ideas, myths, and legends. The concern for world affairs was an absorption of many Turkish poets. Their motivation was ideological or humanistic; nonetheless, they commented on international events with telling effect. They poured out elegiac poems for John F. Kennedy, Martin Luther King, Ho Chi Minh, and Salvador Allende, along with indictments of the war in Vietnam, celebrations of man's conquest of the moon, and moving accounts of the tragedies of Algeria and Cyprus.

---

[17] *On the Nomad Sea: Selected Poems of Melih Cevdet Anday*, Talat S. Halman, ed. and tr., also includes some translations by Nermin Menemencioğlu, New York: Geronimo 1974; for more Anday poems, see *Rain One Step Away: Poems by Melih Cevdet Anday*, Talat S. Halman and Brian Swann, trs, Washington, DC: The Charioteer Press 1980.

The most encompassing poetic achievement of contemporary Turkey belongs to Fazıl Hüsnü Dağlarca (b. 1914), the winner of the Award of the International Poetry Forum (Pittsburgh, Pennsylvania) and the Yugoslav Golden Wreath (Struga), previously won by W. H. Auden, Pablo Neruda, and Eugenio Montale, and later by Allen Ginsburg *et al.* His range is bewilderingly broad: metaphysical poetry, children's verse, cycles about the space age and the quest for the moon, epics of the conquest of Istanbul and of the War of Independence, aphoristic quatrains, neo-mysticism, poetry of social protest, travel impressions, books on the national liberation struggles of several countries, and humorous anecdotes in verse. Dağlarca has published only poetry – about a hundred collections in all. "In the course of a prestigious career," wrote Yaşar Nabi Nayır, a prominent critic, "which started in 1934, Fazıl Hüsnü Dağlarca has tried every form of poetry, achieving equally impressive success in the epic genre, in lyric and inspirational verse, in satire, and in the poetry of social criticism. Since he has contributed to Turkish literature a unique sensibility, new concepts of substance and form, and an inimitable style, his versatility and originality have been matched by few Turkish literary figures, past or present." Dağlarca's tender lyric voice finds its testaments in countless long and short poems:

Sparkle

Clearly death is not a loss.
Regardless the brooks
Will flow.

With faith
Weeds will turn green and roses will grow.
Clearly death is not a loss.

Dağlarca's protest poetry, however, can often be described as *a verbis ad verbera.*

Beating

How about it, let's join our hands.
You hit twice, and I'll belt two.
Has he stole
Or sucked the nation's blood and sweat?
You belt four, and I'll strike four more.

Twenty sent abroad to buy ships, thirty to select tea . . .
Did the Foreign Minister get a cut,
While our hairless children starve in adobe villages,
And our baby dolls sell their pure flesh night after night?
You hit seven times, and I'll belt seven more.

How about it, eh, let's join hands.
Has he sold a plate of beans, 8 cents' worth for two dollars eighty,
Or did he shake his camel's head at your petition to squeeze 500 out of you?
Elected to Congress did he invest in his own future, trample on progress?
You belt nine, and I'll belt nine more.

"We are the Novices of New Life"

Since the 1980s the art of the novel has taken giant strides thanks in part to the growing corpus of Yaşar Kemal and to the impressive work of Adalet Ağaoğlu, Tahsin Yücel, Erhan Bener, Attilâ İlhan, Erendiz Atasü, Nazlı Eray, *et al.* In Turkey and abroad, Orhan Pamuk (b. 1952) has emerged as a compelling protagonist of new dimensions in the Turkish novelistic art. His major works have been successfully translated into many languages, the English versions attracting wide attention and winning a number of major international awards.

A most remarkable development in the Turkish arts has been the explosion of theatrical activity and the strides of dramatic writing. Very few cities in the world have a broader spectrum of plays or superior performances presented than Istanbul and Ankara. Turkish playwrights have turned out a wide repertoire, including village plays, tragedies in the grand manner, "boulevard" comedies, vaudevilles, poetic dramas, musical dramas and comedies, Brechtian "epic" theater, Albee-like black comedy, modern versions of the traditional shadow plays, social and political satire, well-made family melodramas, and dramatizations of mythological themes and legends.

By the beginning of the third millennium, the literature of the Turkish Republic could justifiably boast of a prodigious creative energy and some impressive success in many genres. It has yet to reach the threshold of greatness. It is faced with some impediments: these could be summed up as *cultural convulsion* (cataclysmic changes in sociopolitical institutions, faith, and technology); *language crisis* (a vast transformation, broader than the language reform undertaken by any other nation; vocabulary that consisted of seventy-five percent Arabic, Persian, and French words in 1920 increased its ratio of native words to eighty percent and reduced borrowings to only twenty percent by 1970, and the language functioning at the turn of the twenty-first century, with less than seventy-five thousand dictionary entries); *critical gap* (despite some fine critical writing, Turkish literature still operates, by and large, without the guidance of coherent aesthetic theories and systematic critical analysis); *traditional lacunae* (the noticeable absence of philosophy, of the norms of tragedy, of psychological analysis in depth); and excessive *imitation* of models, movements, and major works that have evolved in the West.

The dynamism, quality, purpose, diversity, and impact of modern Turkish literature seem impressive. There is a fertile versatility at work. Turkish literature has never been more varied nor more inclusive. Following many decades of conscious experimentation, questing for new values, acquisition of deeper literary and human insights, and stronger expertise in blending form and content, Turkish authors are creating an authentic synthesis of national and universal elements.

Cemal Süreya's eloquent lines, written in 1966, embody the revolutionary experience, the disorientation as well as the optimism and the stirring search of the "New Turkey":

> We are the novices of new life
> All our knowledge is transformed
> Our poetry, our love all over again
> Maybe we are living the last bad days
> Maybe we shall live the first good days too
> There is something bitter in this air
> Between the past and the future
> Between suffering and joy
> Between anger and forgiveness.

The Development of Turkish National Literature
Becoming Modern and / or Remaining Oneself[*]

ZEYNEP UYSAL

In the eighteenth century and even more so during the nineteenth century, Turkey began to experience a comprehensive social, cultural and political transformation process. This process in Turkish history is known as Westernization, or, as theorized later, modernization. This development also had an impact on literature and the entire body of literary conventions was altered. The preceding literary tradition called *Divan* literature had lasted for about five centuries. However, after the Westernization project, *Divan* literature as well as traditional Ottoman culture began to be problematized and gradually replaced with new forms, genres, works and tastes. Furthermore, the advocates of the nationalization project of the early twentieth century, by and large, rejected Ottoman culture and literature while developing a negative attitude towards a one to one imitation of Western literature. They tried to invent their own national, local and modern literature.

In other words, in its endeavor to create its own identity, modernizing Turkish literature has had an ambivalent relationship both with the Ottoman literary past and with Western literature. What will be discussed in the present paper is how this ambivalence emerged and what has been done to cope with it. The transformation of Turkish literature took place in mutual interaction with that of the political atmosphere in the Ottoman Empire. Therefore, it will be necessary to refer to political developments occurring during this period.

---

* The present article originates from a lecture introducing the period of modern Turkish prose literature at the aforementioned Nordic graduate course in Turkish Literature held at the Swedish research Institute in Istanbul on 26 March – 8 April 2001 (cf. footnote on p. 17). [The Editor]

Didactic Literature in the Tanzimat Period

The leading men of the Ottoman Empire who launched the Westernization project in the nineteenth century felt a need for transformation first and foremost because their essential concern was the survival of the Empire. Realizing that the Western states were more advanced in military affairs, they were forced to reform the army by acquiring Western military organization and technology. After this step was taken, however, it was not possible for them to stop there. As Erik Zürcher states, in order to achieve this goal, many other reforms were needed, since "building a new army cost money, money had to be generated by more efficient taxation, which in turn could only be achieved through a modern and efficient central and provincial bureaucracy. Better communications were needed to extend government control and new types of education to produce the new-style military and civil servants the sultan needed."[1]

Hence, Sultan Mahmud II tried to establish a formal educational system. In order to implement his reforms, he needed Ottomans who knew Europe, European science and technology and thus a European language. In 1833, the foundation of an army medical school and a military academy was followed by that of the Translation Office within the Foreign Office, where many of the leading Ottoman statesmen of the nineteenth century began their careers. The Translation Office also served as "an important training establishment where young bureaucrats were taught to read, write and speak French – the diplomatic language of the day.[2]

An imperial edict involving new regulations called the *Gülhane* Edict was promulgated in 1839, which marks the starting point of the *Tanzimat* era. With this edict, which legitimized a series of attempts at Westernization, the Ottoman Empire promised guarantees for the life, honor and property of the sultan's subjects, an orderly system of taxation, a new system of conscription for the army and equality before the law of all subjects irrespective of religion.[3]

However, there were several disparate views regarding forms of Westernization and the path that the Empire should follow. And the

---

1 Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, London: I.B. Tauris, 1998, p. 41.
2 Ibid., p. 47.
3 Cf. ibid., p. 53.

bureaucrats who were in charge of putting these reforms into effect had many opponents. One group of intellectuals called the Young Ottomans is especially significant, since they created the first Western-style literary works in Turkish literature. This group emerged around 1860 as a reaction against *Tanzimat* reforms, which in their opinion were but superficial imitations of the West, overlooking concepts such as freedom and constitutionalism and ignoring religion and tradition. They also criticized the bureaucratic elite for putting these reforms into effect in oppressive ways. For the Young Ottomans, Europe owed its prosperity to freedom, equality and science. In order to reach the same level of development, a constitution and an effective system of education were needed.

The Young Ottomans favored a Westernization in which they would not have to deny their Ottoman identity and Islamic ideology. Unlike the reformist elite that they opposed, they believed that such renewal could not succeed without public participation. Hence they felt the need to disseminate their ideas among people, in other words, to educate the public.[4]

This group was composed of intellectuals like İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat and Recaizade Ekrem and Ali Suavi. They were all at one and the same time politicians, writers and journalists. They acted as encyclopedists and considered themselves to be teachers of society. In this respect, paradoxically, just like the bureaucrats that they opposed, they all assumed an authoritarian role as mentors of the public. These "Renaissance men" employed two mediums to fulfil their mission. One of them was journalism. Newspapers and magazines were perfectly suitable for conveying new ideas and concepts to the public. In the beginning, newspapers were utilized for reports on everyday life. Eventually, the same newspapers became important vehicles for spreading new ideas in society and criticizing social and political wrongs. Concepts such as nation, humanity, freedom and justice were discussed. The reading public gradually learnt about the new ideas which had been the basic concepts of the French Revolution and the Enlightenment.

Moreover, newspapers played an important role in setting the stage for a new and more comprehensive campaign for the simplification of

---

[4] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, pp. 13–14.

the Turkish language in order to bridge the cultural and intellectual gap between the governing class and common people. Their main ambition was to be comprehensible to the general public. In fact, common people had become important since the ideas of the French Revolution introduced equality, freedom and justice for all people. Consequently, they tried to write in a simple and straightforward language, so that the readers would easily understand.

The second medium that the Young Ottomans utilized was literature. Literature became a stage for their arguments, as they created literary characters and scenes that relied on new ideas. They neither denied local and native traditions nor rebuffed new European ideas in their search for a synthesis. As far as their literary positions were concerned, they rejected traditional *Divan* literature, but at the ideological level they failed to distance themselves from Islamic epistemology. The famous statement of Şinasi, the prominent intellectual of the day, best formulates this eclectic stand: "Combine the wise old reason of the East with the young ideas of the West."[5]

Divan literature had reproduced an Islamic worldview through an imagery of its own. The *Tanzimat* writers, on the other hand, wanted to introduce new concepts that had no correspondence to that old imagery. The old traditional culture had Islamic references and was incapable of conveying the newly appearing concepts and worldview. Not only the imagery, but also the genres of old literature, were far from fulfilling this task. Consequently, the Ottoman intellectuals gradually began to try their hands at Western literary genres, such as poetry in the Western fashion, drama, novel and short story.

Among these various literary genres, poetry appears to have caused the most traumatic conflict. *Tanzimat* men of letters abandoned the imagery of *Divan* poetry and wanted to replace it with imagery influenced by Western thought. Their poems presented a new worldview, but they preserved the prosody of traditional poetry. Furthermore, they felt the need to simplify the language in order to make sure that the messages that this new worldview entailed were fully understood. Old forms went hand in hand with a relatively simple

---

[5] Quoted in İnci Enginün, "Turkish Literature and Self-identity: From Ottoman to Modern Turkish", in Kemal Karpat (ed.), *Ottoman Past and Today's Turkey*, Boston: Brill, 2000, p. 215.

language, and *Tanzimat* poetry was neither classical Ottoman in style nor truly Western.

The works by Şinasi were among the most interesting ones. He both translated and composed poems. In his *Terüme-i Manzume* ("The Interpretation of Poetry", 1858), he translated some Western fables and poems as well as a few lines of prose from various French authors and combined them in a random manner. These translations represented neither French poems nor the authors' work as a whole but were chosen for this collection in so much as they supported Şinasi's own ideas. For example, Victor Hugo's verse, "my nation is mankind and my homeland is the world", was included in his book just because it reflects Şinasi's philosophy of life.[6]

At the same time, in his poems Şinasi conveyed new ideas inspired from the West, employing old *Divan* forms without the conventions of *Divan* poetics. Realizing it was not possible to keep *Divan* poetry alive when its main support, the court, was losing power, he did not use the word *Divan* for his *Müntahabat-ı Eş'ar* [Collected Poems; 1862].[7] His works were full of new political ideas, such as reform, nation, law, justice, state and progress, involving Western ideas. He was the first poet who connected politics with literature.

One of the most influential political and literary figures of this period and henceforth was Namık Kemal. He perpetuated Şinasi's social and political ideas and combined them with his own revolutionist attitude. Eric Zürcher states that he created a new vocabulary in which old words were given new meanings, corresponding to the terminology of nineteenth-century liberalism: The Arabic word *vatan,* which means "birthplace", was employed for the French word *patrie*; *hürriyet*, "being free" for *liberté*; and *millet*, "community", for *nation*. "This new terminology would be the ideological instrumentarium for later generations of Muslim liberals and nationalists."[8]

Although Namık Kemal was politically an Ottomanist and Islamist figure, he rejected traditional Ottoman literature. In the following passage he expresses the vast difference between the traditional Turkish story and the Western novel:

---

6 Ibid., p. 213.
7 Ibid., p. 215.
8 Zürcher, p. 72.

"Roman kısmını da millete nev-zuhûr addettiğimize ta'accüb olunmasın! Âsâr-ı kadîmede *İbret-nümâ* gibi, *Muhayyelât* gibi, *Aslı ile Kerem* gibi bir takım hikayeler var idi. Fakat [...] mevcûd olan birkaç tercümeden de anlaşılacağı vechile, romandan maksat güzerân etmemişse bile güzerânı imkân dahilinde olan bir vak'ayı ahlâk ve âdât ve hissiyât ve ihtimâlâta müte'allik her türlü tafsilâtıyla beraber tasvir etmektir. Romanlara nadiren mevcûdât-ı ruhaniye karıştırıldığı vardır. Lâkin, o türlü hayallere ne fikir ile müracaat olunduğu, meselenin sûret-i tasvirinden bedâhaten meydana çıkar. Halbuki, bizim hikâyeler tılsım ile define bulmak, bir yerde denize batıp sonra müellifin hokkasından çıkmak, âh ile yanmak, külüng ile dağ yarmak gibi bütün bütün tabiat ve hakikatin haricinde birer mevzû'a müstenid ve sûret-i tasvir-i ahlak ve tafsil-i âdât ve teşrîh-i hissiyât gibi şerâit-i âdâbın kâffesinden mahrum olduğu için roman değil, koca karı masalı nev'indendir. *Hüsn ü Aşk* ve *Leyla ile Mecnun* kabilinden olan manzumeler de gerek mevzû'larına, gerek sûret-i tahrirlerine nazaran adeta birer tasavvuf risalesidir."[9]

[It should not be surprising that we consider the novel to be a new genre: among the works of old there were some stories such as *Ibretnüma*, *Muhayyelat* and *Aslı ile Kerem*. But as it could be gathered from the few translations available [...] that by a novel is meant the description of an event, whose occurrence is possible even if it has not actually come to pass, with all the details concerning morals, customs, feelings, and possibilities pertaining to it. Very rarely are supernatural things introduced in a novel, but in such cases the reason why recourse is taken in such creatures is clearly understood from the way the description is conducted. However, our stories consist of a sort [...] based on subjects that lie altogether outside the realm of nature and reality such as discovering treasure with the use of magic, sinking in the sea only to emerge from the inkwell of the author, being consumed in the flames of woe, and splitting mountains by wielding a crowbar; and since they are devoid of all literary requirements such as the depiction of morals, explanation of customs and description of feelings, they are not novels but pertain to the genre of old hags' tales. As for narratives in verse such as *Hüsn ü Aşk* and *Leyla ile Mecnun*, they each have the characteristics of a mystical tract, given their subject matter and mode of composition.][10]

---

[9] Namık Kemal, "Mukaddime-i Celâl" edited and quoted in Mehmet Kaplan, İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993, p. 347.

[10] Namık Kemal, "Mukaddime-i Celal," translated and quoted in Ahmet Ö. Evin, *Origins and Development of the Turkish Novel*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1983, p. 20.

Like Namık Kemal in the quotation above, most *Tanzimat* writers did not consider the storytelling tradition[11] or the imagery of *Divan* literature to be suitable for their purposes. Nevertheless, there were many traces of these two deep-rooted traditions in their novels. Despite their Western-style educational background, these writers all had a taste for traditional literature. They did not, however, have an audience that was wholly familiar with novels. Hence, when writing in the new genre, they referred to the traditional genres to make their works more easily comprehensible.

Before the first original Turkish novels were written, translations of Western literature appeared. The first one was *Terciime-i Telemak* [The Translation of *Télémaque*] written in the eighteenth century by Fénélon and translated into Turkish by Yusuf Kamil Paşa in 1862. A fuller notion of the European novel emerged as a result of other translations done after 1862. For example, *Les Misérables* by Victor Hugo was translated as *Mağdurîn Hikâyesi* in 1863, Defoe's *Robinson Crusoe* was translated in 1864 and Alexandre Dumas père's *Monte Cristo* in 1871.[12]

After these translations, the writers of that period began to create their own works. The first examples of Turkish novels appearing in the 1870s were very simple, and they lacked the most characteristic features of Western novels, such as individualism, inner feelings and the protagonist's control of his/her destiny. Instead, what constituted the frame of mind of a *Tanzimat* novelist was an authoritarian Islamic epistemology. According to the cultural and social conventions based on this religious epistemology, unlike the Western conception, an individual did not stand alone as the focus of attention. By contrast, he was part of a community dominated by a strict belief in fate, where he had no right or need to make decisions for himself. The first novelists abused, so to speak, the genre of the novel and produced works for totally pragmatic, non-literary purposes, such as educating the public

---

[11] The Ottoman-Turkish tradition of storytelling was twofold: First, there were stories in verse called *mesnevis* that belonged to *Divan* poetry, such as *Yusuf ile Züleyha, Leyla ile Mecnun,* and *Hüsn ü Aşk.* Secondly, there were popular folk stories addressed to and by commoners. They were either written or oral stories such as the *The Thousand and One Nights*, heroic stories like *Battal Gazi*, local stories like *Köroğlu*, and love stories that structurally resembled medieval European romances. See Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, p. 35.

[12] Evin, pp. 44–45.

through entertainment. The favorite themes of these didactic novels were forced marriages, slavery and superficially Westernized snobbish *alla franca* types.[13]

One novelist from this period was Ahmet Mithat Efendi. His aim was not to produce literature: "I have not written anything which might be called 'literary'. This is because at the period I wrote my works, the part of our population uninterested in literature consisted, without exaggeration, of ninety-nine percent. My goal was to speak with the majority, to try to illuminate them, to be an interpreter of their problems."[14]

Although he, too, had a certain political stance, he thought that this educational responsibility was much more important than politics. This extremely prolific writer chose his subject matters from daily life. He was a typical synthesizer of the period, and while he introduced Western lifestyle and some examples from Western thought in his novels, he primarily preached maintaining Islamic culture and values. Nevertheless, he emphasized individual development. Another characteristic of his novel is that he provides a lot of information on a large range of subjects: marriage, clothing, good manners, theatre, reading, eating habits and many other conventions of Western culture. As Robert Finn states,

> "[h]e is an ardent admirer of European things and particularly of things French in origin. His novels are filled with descriptions of French cities, standards of health, methods of organization, etc. In private life, however, he preferred the older way of things. To his way of thinking, the Eastern family was superior to the Western. Ahmet Midhat lived in a period of rapid social change in the Ottoman Empire and reflected this change in his works, without, however, effecting much alteration in his personal life. He felt that it would be best to limit the influence of Europe to economic spheres. His concern with Europeanization is one which has remained as a central focus of Turkish intellectual life."[15]

---

[13] According to Berna Moran (*op. cit.*, p. 202), these Westernized snobs of the *Tanzimat* novel will gradually turn to Westernized traitors in the national literature.

[14] Quoted in English translation in Robert P. Finn, *The Early Turkish Novel, 1872–1900*, Istanbul: The ISIS Press, 1984, p. 13.

[15] Ibid., p. 15.

The "New Literature" of Servet-i Fünun

The new literary trends mentioned above and the political atmosphere that gave rise to them came to an end when Sultan Abdülhamid II ascended the throne in 1876. During his oppressive administration, those who wished to disseminate new ideas like freedom or equality were not welcome and were often driven into exile. Niyazi Berkes emphasizes that during the oppressive reign of Abdülhamid II, the intellectuals were forced to focus on non-political, cultural issues that had been seen as less important: "[b]y severing the cultural questions from the political-religious questions, the Hamidian regime unknowingly encouraged focusing upon cultural matters as such. The focusing was sharpened by factors stemming from the Western impact that the Hamidian supression failed to prevent."[16] These circumstances gave rise to a new literary movement called *Servet-i Fünun* ("The Wealth of Knowledge") literature. The movement is named after the most outstanding literary periodical of the day and lasted for five years between 1896 and 1901. One might say that this movement, which is also called *Edebiyat-ı Cedide* ("New Literature"), marks the end of the apprenticeship phase of modern Turkish literature. *Servet-i Fünun* literature had a more individualistic character. In other words, as a result of the political atmosphere, the dilemma of Westernization was dealt with from the point of view of the individual rather than society. Writers of this period told stories of forbidden love with skillfully depicted characters, scenes and psychological dimensions. Their aim was neither to educate the public nor to convey new ideas.

The members of this movement were preoccupied mainly with style and form, and their favorite subject matters were personal feelings, feelings of love and melancholy. They wrote for and about the upper classes. Their language became very elaborate. Their images were borrowed from French literature. They were, therefore, accused of being foreign and elitist. In the following passage from Halit Ziya Uşaklıgil's *Mai ve Siyah* [Blue and Black], which is considered to be the manifesto of the *Servet-i Fünun* movement, the protagonist Ahmet Cemil champions the necessity for a new vocabulary and imagery:

---

[16] Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, 1964, p. 289.

Bir aralık lehceyi dar buldu. Yeni fikirler için yeni kelimeler lâzım olduğunda musır idi. "Eski kelime altında fikirlerin tazeliği görülemez. Dikkat nazarından kaçar." derdi, lugat kitablarına sarıldı, sahifeleri çevirdikce öyle şey'ler buldu ki hayret etdi. Bunlar ne için kamuş köşelerinde unutulmuş? Ne güzel şey'ler keşfetdi! Kimisinin bir fikriyle tetabukuna, ba'zısının mevcudlara ruchanına, bir kısmının da yeniliğine kapılarak bunlara temellük etmek istedi. Kendi kendisine: "Beni lügat uydurmakla itham edeceklermiş. Anlamıyanlar etsin. Kamusun havsalasına sığamıyacak kadar garib lugatları bir yere toplayan eski zaman münşilerile benim yapacağım şey arasındaki san'at farkını elbette anlayanlar olur." derdi.[17]

[At one point he found the vocabulary limited. He was persistent in his belief that new ideas needed new words. "The freshness of new ideas can't be seen under old words", he would say. He became engrossed in his books of language and found such things that he was astonished. Why had these things been forgotten in the corner of dictionaries? What beautiful things he discovered! He wanted to take possession of them, captivated by the conformity of a portion of them with his own ideas, and by the others because of their spiritual connotations or their novelty. He said to himself, "They'll accuse me of making up words. Let anyone who is foolish enough do so. There will certainly be those who understand the aesthetic difference between what I do and what the clerks did in old days, then they used to collect in one place all the strange terms that wouldn't fit within the confines of a dictionary.][18]

It is generally accepted that *Servet-i Fünun* was a step forward in Turkish literature. Its writers developed psychological curiosity and employed psychological analysis in their novels. *Tanzimat*'s romantic approach was replaced by a realistic worldview. We might say that the first apex of Turkish literature was created in this period in such works as Halit Ziya Uşaklıgil's *Aşk-ı Memnu* [Forbidden Love; 1900], in which the inner world of a woman was skillfully depicted. Like all literary innovators of the nineteenth century, Uşaklıgil was primarily concerned with raising the level of sophistication of prose fiction produced in Turkey. The opening sentences of the novel are significant in showing the realistic attitude and the aesthetic understanding of the movement:

---

17 Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1938, p. 141.

18 Translated and quoted in Finn, p. 125.

Mahun sandalla müsademeyi andıran bu tesadüflere artık o kadar alışmış idiler ki bugün Kalender'den dönerken gene onun adeta sıyırıp geçişini fark etmemiş göründüler. Beyaz sandalın şık, zarif süvarilerinde küçük bir telaş eseri, bir ufak haşyet sayhası bile uyandırmayarak geçen mahun sandala – her iki tarafı da görebilmek üzere biraz yan outran – Peyker başını bile çevirmedi, arkasını sahile vererek Anadolu kıyısına dumanlarını serpent bir vapura dalmış gözlerile Bihter'in beyaz örtüsünün içinde vekar ve endişe dolu çehresi tamamile kayıtsız kaldı; yalnız, valideleri, sarıya boyanmış saçlarının altında gözlerinin manasına derin bir mübhemlik veren geniş bir sürme çenberile çevrilmiş gözlerini çevirdi, ucunda gizli teşekkür manası titreyen bir serzeniş bakışile mahun sandala büsbütün yabancı kalmadı.[19]

[By this time they were so accustomed to the accidental near-collisions with the mahogany boat that today, while returning from Kalender, when it again seemed as though it would collide with them and then slid scrapingly by, they seemed not even notice. The passing mahogany boat was unable to elicit a quiver of excitement or even a small cry of alarm from the chic, elegant ladies in the white boat. Peyker, who was sitting at an angle so as to be able to see out both sides of the boat, did not even turn her head. Behind her, with her eyes fixed on a ship nearing shore, whose smoke was spreading towards the Anatolian coastline, Bihter's grave and serious face remained completely impassive within her white scarf. Only their mother, whose eyes, under her yellow-dyed hair, were rimmed with a wide ring of kohl which gave their expression a deep vagueness, cast a glance of reproach with a flicker of gratitude at its tip and thus did not remain completely a stranger to the mahogany boat.][20]

Another member of this movement, the poet Tevfik Fikret, is also significant. In his works published after the dethronement of Abdülhamit II, Fikret sharply and openly criticized Islam for being responsible for all of the wars and turmoil in the Empire. His work played a great role in secularizing and humanizing Turkish literature. The *Servet-i Fünun* movement, which constituted a transition from *Tanzimat* literature to nationalist literature, showed that the struggle that had been going on in literature between Easterners and Westerners ever since the 1860s ended in favor of those who held up Western, especially French, literature as a model for Turkish literature. *Tanzimat* writers, such as

---

19 Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1945, p. 7.

20 Translated and quoted in Finn, p. 137.

Namık Kemal rejected old literary conventions while remaining loyal to Islamic rules and practices. In other words, they wished to make use of Western thoughts and practices while protecting Ottoman-Islamic traditions. However, the efforts of *Servet-i Fünun* writers were directed towards forming a Western-style literature. In this context, the Islamic conventions began to lose their force.

The Emergence of National Literature

The relationship of Turkish nationalism to the West and Westernization was ambivalent, since Turkish nationalists tended both to adopt and to confront Western values. Moreover, at the same time as they propagated local culture, they tried to replace Ottoman values with a modern understanding that embraced Western standards.[21] This ambivalence is visible in literature as well. The term "national literature" will be used here to refer to the literary movement that was formed under the influence of the ideology of nationalism, or Turkism, which became the dominant ideology during the war years of the early twentieth century.

As previously mentioned, the reign of Abdülhamid II between 1876 and 1909 was marked by his oppressive administration. The writers and journalists were by no means able to debate ideological, social or political problems. His oppression brought about several attempts to form secret organizations. The most significant of these organizations was *İttihat ve Terakki Cemiyeti* (The Committee of Union and Progress), formed in 1894 in the Military Medical School in Istanbul. The members of this organization were called *Young Turks*. Their main concern was once again the survival and unity of the Ottoman Empire. Their aim was to re-establish the constitutional monarchy that had been

---

[21] Victoria Holbrook underlines the uniqueness of this endeavor, saying that none of the other states that were formerly an ethnic community in the Ottoman Empire considered Ottoman culture as its past; and each emerging nation constructed a literary institution for their modern nation-state by suppressing parts of the Ottoman culture. The Balkan states, for example, could reject Ottoman literature as "foreign" and fit the nationalist discourse of the day, but for Turkey to do so it was necessary to invent a discourse representing its "own" literature as foreign and "other". See Victoria Rowe Holbrook, *The Unreadable Shores of Love: Turkish Modernity and Mystic Romance*, Texas, Austin: University of Texas Press, 1994, p. 2.

abolished in 1877 by Abdülhamid II and, hence to stop European countries from interfering with the domestic affairs of the Empire.

On 23 July, 1908, young officers who were members of the Committee of Union and Progress revolted in Macedonia against Abdülhamid and demanded the restoration of the Constitution. Indeed, they succeeded in having the Parliament reopened. The Sultan swore allegiance both to the Islamic laws and to the Constitution (*Kanun-ı Esasi*). The Sultan was no longer able to pass laws on his own, and the Parliament regained its legislative power.

The official ideology of the revolution of 1908 was Ottomanism, since, just like the Young Ottomans, the Young Turks hoped that they could preserve the unity of the Empire by promoting a common Ottoman identity among communities of different nationalities and religions living within the borders of the Empire. However, the Balkan Wars marked the failure of this ideology, as Bulgarians and Serbians founded their independent nation-states. The downfall of Ottomanism gave rise to Pan-Islamism that sought to unify all the Muslims under the Ottoman flag. Pan-Islamism, too, came to an end when Arabs revolted during the First World War and fought against the Ottoman armies.

The nationalistic movements began to emerge in this ideological and historical context. At first it took the form of Pan-Turkism to join all Turkic communities. The association called *Türk Ocağı* ("The Turkish Hearth") and their periodical *Türk Yurdu* ("The Turkish Homeland") organized several activities all around the country in order to promote and disseminate Turkish nationalism.[22] Yet, the destructive effects of never ending wars led to the replacement of this approach with a Turkish nationalism addressing only the Turks living in Anatolia. This cultural nationalism, which had been formulated primarily by the nationalist thinker Ziya Gökalp, was going to play an essential role in the political, cultural and economic transformation of the following years.

Ziya Gökalp's understanding of Turkish cultural nationalism endeavors to show, at the ideological level, how to become modern while following a nationalistic path. This program involved a rejection of Ottoman culture, an appeal for modernity and efforts to build a nation. Gökalp makes a distinction between culture and civilization and forms

---

[22] Zürcher, p. 134.

a new conception of nation and civilization based on this distinction. For him, the basic distinction between the two is that culture is national while civilization is international. "Culture is composed of the integrated system of religious, moral, legal, intellectual, aesthetic, linguistic, economic and technological spheres of life of a certain nation, whereas civilization is the sum total of social institutions shared by several nations that have attained the same level of development." A harmonious and powerful civilization entails the protection of national culture. The intellectual elite are the bearers of civilization and the people the bearers of culture. Therefore the elite must approach the people to receive training in culture from the people and to carry civilization to them. The elite will find culture exclusively there. He states that one reason for the rejection of the Ottoman past by Turkish nationalists is that the Ottoman elite looked down upon Turkish culture.[23]

Hence, Gökalp suggests the adoption of Turkish culture and Western civilization. He points out that "[w]e have to accept the civilization of the West, because if we do not, we shall be enslaved by the powers of the West." But "what we shall take from the European civilization" is not a national language, but methods of linguistics; not standards of beauty, but methods of aesthetics; not national morality, but the methods of scientific inquiry in this field. Thus, what the Turks needed was, according to Gökalp, not a European moral code but the science of ethics, not religion from Europe but the science of comparative religion from the West. They should take from Europe not merely the results of these sciences but "the methods of the sciences to

---

[23] In this sense, for example, Gökalp saw a difference between Turkish culture and Ottoman civilization: "[There were two languages,] one was official and was used exclusively for writing. This was called Ottoman. The other was the language of the common people. It was known as Turkish. It was believed to be slang of the common people. In fact it was the real and natural language of the nation. The Ottoman language was nothing but an artificial mixture of the grammar, syntax and vocabulary of Turkish, Arabic and Persian. Turkish developed naturally. It was the language of our own culture. Ottoman was a language consciously and rationally made by certain individuals. There was only a small fraction of our culture in it. It was the language of the civilization of the Ottomans." Translated and edited in Niyazi Berkes, *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Ziya Gökalp*, London, 1959, p. 105.

reach the truth by ourselves. We shall take not the products but the techniques of the applied sciences and technology."[24]

Previously, Namık Kemal had tried to answer the question of "how to bring about a synthesis of these European elements with Muslim Ottoman civilization; in other words, how to become modern while remaining oneself."[25] This was the dilemma of the period before nationalism. However, with the emergence of nationalism, one side of this dilemma gradually changed. As Gökalp's attitude indicated, the new self was no longer a Muslim Ottoman citizen. The crucial factor was instead nationalism, in particular Turkish nationalism. They wanted to preserve their national identity while being modern.

Gökalp's eclectic conception of civilization found its reflections in literature. The "national" writers wanted to make use of two sources: One was folk literature, such as legends, songs, epics, the tales of *Dede Korkut, Aşık Kerem, Köroğlu* and other popular romances as well as the works of mystic poets, such as Yunus Emre, Karacaoğlan. The second source or model, says Gökalp, is the Western classics, and he emphasizes that this is so because, "young nations need a literature that glorifies ideals and heroes."[26] He also points out that "our aesthetic sense should be cultivated by translating Western classics into our own language. The classical literature of Europe is a healthy literature. [On the other hand] the kind of literature brought by decadents and phantasists is morbid. The Ottomans copied only this morbid literature because Ottoman society was senile."[27]

The theoretical framework proposed by Gökalp for the envisioned national literature was characterized in terms of "returning to national resources". This approach involved using simple Turkish in literary works, reflecting local lifestyle and, in poetry, using metric forms of folk poems.

The advocates of this new approach thought that the old *Divan* literature and *Servet-i Fünun* movement were imitations, the former of

---

[24] Ibid., pp. 266–267.

[25] Zürcher, p. 133.

[26] Berkes, p. 299. This view is apparent in the foregoing nationalist novelist Yakup Kadri Karaosmanoğlu's work *Kiralık Konak* [Mansion for Rent]. The protagonist Hakkı Celis says: "Those great national poets who speak of the habits, struggles, griefs and joys of their nations will always be sacred for me." Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak,* İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, p. 141.

[27] Berkes, p. 268.

Arabic and Persian literature and the latter of French literature. Therefore, they strongly rejected both of them. They particularly wanted to break away from *Divan* literature. They thought that novels and short stories should narrate the lives of common people, the Turkish public.

At the beginning of the development towards a Turkish national literature, one periodical called *Genç Kalemler* ("The Young Pens"), issued in 1911, played a central role in forming this new literary discourse. The pioneer of this circle, the short story writer Ömer Seyfettin, published in this periodical an article titled "Yeni Lisan" ("The New Language") with which he initiated a program for the purification of language. This periodical was quite influential; and Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin and other members of this circle argued for the necessity of nationalization

Hence, the movement of national literature initiated the process of forming a "Turkish nation" and later a "nation-state".[28] In a similar vein, Turkish nationalist writers realized the crucial role literature could play. Authors like Yakup Kadri, Halide Edib Adıvar, Peyami Safa, Reşad Nuri and Ömer Seyfettin began to write the story of the "nation" even before the Republic was founded. Therefore, after the domination of aesthetic values in literature in the *Servet-i Fünun* movement, Turkish literature once again undertook a mission: exhibiting the corrupted institutions, values and structures, like family, religion and society, of a collapsing empire and praising those that struggle for the salvation of

[28] At this point, Gregory Jusdanis provides us with a theoretical framework applicable to countries that launched a modernization project with the intention of catching up with European modernity. In his study on Greek modernization titled *Belated Modernity and Aesthetic Culture: Inventing National Literature*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991, p. 46–47, Jusdanis indicates that "Literature was the imaginary mirror in which the nation reflected itself, where people experienced themselves as members of such a union. It was both a manifestation of the nation as well as part of the nation-forming process. As a collection of narratives, the literary canon contains the tales by means of which members of a community understand their common links. Literature in a sense is the nation's diary, telling the story of its past, present, and future. Literary culture has been indispensable to ethnic communities wishing to cement their integrity as nations and to demonstrate (belatedly) their modern credentials."

their "nation". Hence, literature was seen as a means for constructing the nation as, in Anderson's terms, an "imagined community".[29]

In that sense, in the process of "forming a nation", novelists of the day imagined the "Turkish nation" when most of the people in Anatolia were unaware of concepts like "nation" and "Turkish". In Yakup Kadri Karaosmanoğlu's novel *Yaban* [Stranger], the protagonist strives to convince Turkish peasants to support Kemal Atatürk's forces during the War of Independence, saying that this is the duty of every Turk. The peasants reply that they are not Turks; they are, thank God, Muslims. "What you call Turks," they add, "might be living somewhere around Haymana."[30] This answer makes the protagonist think that if they defeat the enemy, they will only have won those lands and hills. The nation does not exist yet. They will have to create it with these people from the very beginning.[31]

In contrast to the people's lack of awareness, some of the writers started to imagine Anatolia as a homeland for the new nation. They pointed to the new homeland as a remedy for their characters that were caught between East and West, suffering from the dilemmas of Westernization. Some of the novels can be read as imaginations of a nation with the suggestion to leave the old places that are "contaminated", so to speak, by Western influence and to create new places that belong solely to the emerging nation in order to overcome all of the defeats to the West. Yakup Kadri implies in his novels *Sodom ve Gomore* (1928) and *Ankara* (1934) that this new place is Anatolia, in particular Ankara, where the republic was founded. For, Istanbul was a degenerate, exhausted city, contaminated by the West. The important turning point had been the occupation of Istanbul, through which the inhabitants of the city were faced with the dark side of the West. In her novel *Ateşten Gömlek* (1922, "The Shirt of Flame", published in English

---

[29] Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 2002), p. 6. Therefore, this formation requires, as Jusdanis points out, "a network of linked values and sentiments to hold it together. Nation building entails the invention of collective narratives, the homogenization of ethnic differences, and the induction of citizens into the ideology of the imagined community." [*Belated Modernity*, p. 28]

[30] Karaosmanoğlu, *Yaban*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1945, p. 139.

[31] This brings to mind Ernest Gellner's words: "Nationalism is not the awakening of nations to self-consciousness: it invents nations where they do not exist." Quoted in Anderson, p. 6.

as *The Daughter of Smyrna*), another nationalist writer Halide Edip Adıvar, who also participated in the War of Independence as a sergeant, expresses this point, saying that "one part of Istanbul is festered like a gangrenous heart of a nation."[32] Given this view that echoes Gökalp,[33] it would not be wrong to say that the sacred nation after the occupation of Istanbul was no longer the people living in that city. The real nation would arise from the people who fought in the War of Independence in Anatolia against the Western powers and the Ottoman Sultan. From then on, homeland was nowhere else but the vast lands of Anatolia.

For the nationalists, a nation must have a national ideal.[34] Consequently, in the novels that have been mentioned in this paper, characters that receive approval are those who are conscious of the national ideal, proud of their Turkish culture and know the subtleties of Western civilization as well as its ugly face. By contrast, the characters that cooperate with the invaders for profit and ignore national responsibilities are severely criticized. The latter are, Yakup Kadri writes in *Sodom ve Gomore*, "those *alla franca* Turks who believe in the supremacy of every nation other than the Turks."[35] As Berna Moran states, the naïve, burlesque "*alla franca*" snobs of the *Tanzimat* novel turn, in this period, to "*alla franca*" traitors. Moreover, even though they criticized superficially Westernized types, *Tanzimat* writers admired Western civilization. However, having witnessed the World War, the War of Independence and the occupation of Istanbul, nationalist writers loathed the West itself as well as admirers of the West.[36]

---

[32] Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Özgür Yayınları, 1997, p. 17.

[33] Gökalp points out that the sacredness of homeland is derived from something sacred. "The state derives its power from the nation and from the *ümmet* [religious community]." He cites the saying *Sharaf al-makân bil-makîn*, that is, the glory of the residence is with the resident. [Berkes, p. 78]

[34] "A land that is not the home of a nation," writes Gökalp, "is like a public kitchen where everyone merely feeds himself. The institutions of state and fatherland achieve permanent life only when based on a national ideal, but they are destined to fall if they are based only on individual interests. Men without ideals are egoistic, self-seeking, pessimistic, faithless and cowardly; they are lost souls. A state must be founded on national ideals, a country has to be the home of a nationality if it is to have permanent existence." [Berkes, p. 82]

[35] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, p. 300.

[36] Moran, pp. 200–202.

Change and progress on what terms? – a question as current as ever. The cartoon above appeared in the Turkish newspaper Cumhuriyet *on 14 May 2007 and reads "... let us move forward, on this spot ... ... let us change, while staying the same ... ... let us develop, in the way we are ... ... let us renew, sticking to the past ... ... let us progress, while sitting where we are ..."*

Summary

In the first phase of *Tanzimat* literature, the literary figures adopted, practiced and advocated Western literary forms and ideas but remained closely tied to Islamic epistemology. The writers of the following period, *Servet-i Fünun*, on the other hand, who produced literary works according to Western standards, managed to distance themselves from the old literary tradition as well as Islamic epistemology. The nationalist ideology provided the intellectual background for the last period after 1908, that is, the national literature.

The imagination of the Turkish nation materialized with the foundation of the Republic of Turkey. The rejection of the Ottoman past has been an essential part of the official ideology along with the construction of a national literature and culture by adopting European cultural models, emphasizing Anatolian culture and rediscovering Central Asian cultural roots. The ideologists of Republican Turkey radicalized this approach by Kemalist reforms, such as the "Alphabet law", the language reform and educational policies. These interventions entailed the reproduction of the age-old ambivalence in a new scene, which would continue during the following decades.

Car Narratives
A Subgenre in Turkish Novel Writing[*]

JALE PARLA

It is possible to talk about a literary preoccupation with cars, along with other vehicles such as carriages, buses, and tractors, in the Turkish novel from its very beginnings. These vehicles, whether carriage, train, bus, tractor, or van, appear as tropes rather than means of transportation. The generic term for vehicles that run with engines is *makina* (machine) in Anatolia. *Makina* also refers to all machines. Thus, the trope of the car becomes important in at least two ways: in its relationship to the machine and in its signification of a particular kind of space that has become meaningful in Turkish modernization.

In terms of both plot and character, the theme of automation and its primary motif, the car, seem to have inspired many a fabulation in the Turkish novel. Each execution of the theme is related, first and foremost, to that inexhaustible subject of Turkish writing, the effects of Westernization and modernization. But this is not all. As the car stories are plotted in different periods of the Turkish novel by different novelists, these stories that begin with the seemingly innocent acquisition of cars, grow into enigmatic narratives of possession and dispossession, empowerment and loss of power, function and dysfunction, maturation and infantilism, narcissism and fetishism, fragmentation and self-destruction, not to mention a whole century of estrangement and a feeling of inferiority inspired by the contact with the West.

When a certain theme becomes periodically charged with a new motif, as is the case with the theme of the car in the Turkish novel, one might be justified in suspecting the presence of a subgenre. Such, for

---

* This article, the content of which was also the topic of a lecture delivered by Professor Parla at the Nordic graduate course in Turkish Literature held at the Swedish Research Institute in Istanbul on 26 March – 8 April 2001, was first published in *South Atlantic Quarterly* 102:2/3 (2003). References of more recent dates (translations) are editorial additions. [The Editor]

example, are the subgenres in the Western tradition of the novel of the *Bildungsroman*, the *Künstlerroman*, the novel of bourgeois tragedies, and so on. Car novels, which we see appear at every significant turn of the sociohistorical process in Turkey, and which are undertaken by major Turkish novelists, constitute an important subgenre of the novel in the Turkish language.

If the World Must Represent the Thing...

The Turkish novel's preoccupation with cars and carriages begins in the *Tanzimat* period, with Recaizade Ekrem's *Araba Sevdası* [The carriage affair].[1] The theme of *Araba Sevdası* is nothingness. Among the other novels of the *Tanzimat*, Ekrem's novel occupies a unique place: it displays its writer's awareness of the cultural chaos of his age and represents Ekrem's perception of the dark space at the meeting of two different epistemologies where literary representation became practically impossible.[2] The novel is composed as a parody of futile writing and reading activities, as futile as the rounds made by the fancy carriages of Westernized beaus in the fashionable Camlica.

Bihruz Bey of *Araba Sevdası* is one such beau whose one fad in life is a carriage that he flaunts as he rides dressed in the most elegant and fashionable manner – without regard to the weather. During one such excursion, Bihruz Bey catches a glimpse of a beautiful woman in another carriage and instantaneously becomes enamored, believing such beauty in such an elegant carriage must be a Western-educated young girl from a respectable family. The truth is that Perives, the woman in the carriage, is one of the best-known courtesans in town and the carriage is a rented one. Bihruz Bey's obsession with this woman complements his craze for the carriage. The two become one in his deranged mind as Ekrem depicts Bihruz Bey's confusion in a dream:

---

1 Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, ed. Seyit Kemal, Istanbul: Inkilâp, 1985.

2 Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Türk Romanının Epistemolojik Temelleri* [Fathers and Sons: The Epistemological Foundations of the Turkish Novel], Istanbul: İletişim, 1990, pp. 105–124.

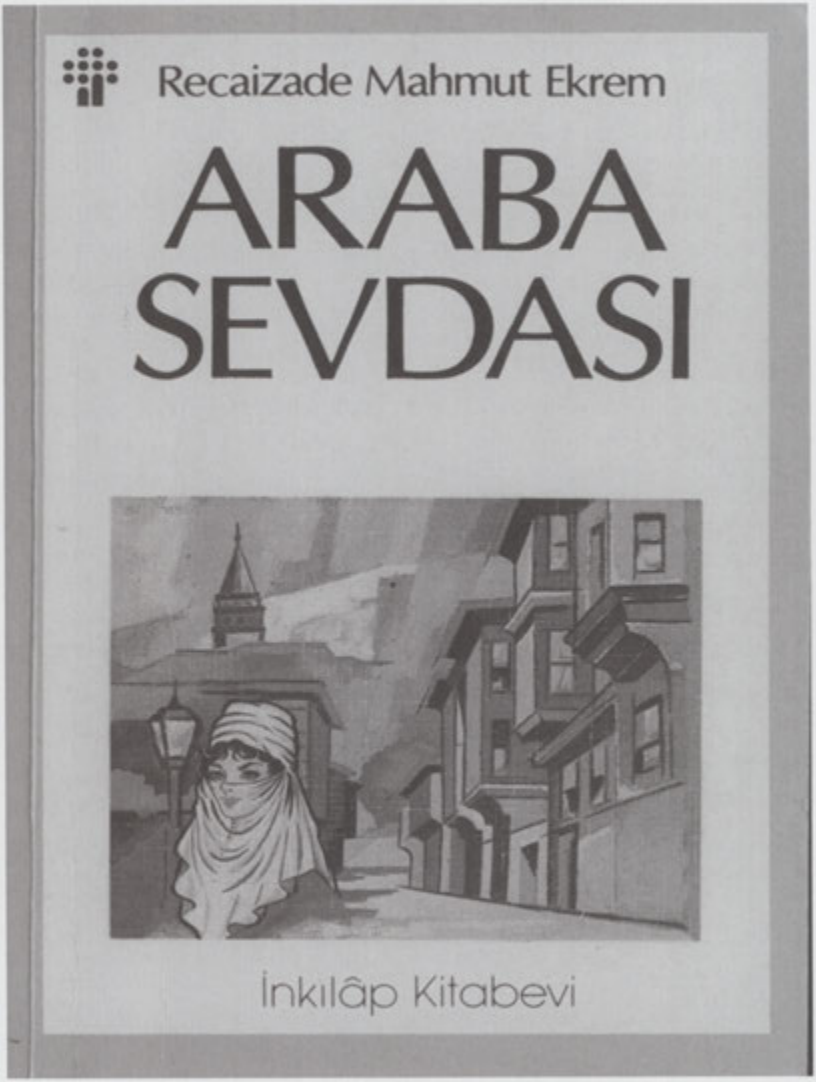

The first Turkish "realist" novel, Araba Sevdası *(1896)* by *Recaizade Mahmut Ekrem, in a Latinized edition from 1995.*

> The carriage of Perives speeds so fast down the slope that leads to Beylerbeyi that the wheels do not touch the ground. The fantastic animals that pull the carriage do not look like horses…. Bihruz Bey, riding a steed, follows the carriage but cannot catch up. He spurs his horse, drives it on, but just as he is about to catch up, his horse begins to run backward. Bihruz Bey turns around to find out that an old woman (perhaps Madame Pierre) is hanging onto the tail of his horse and pulling the horse back! In the meantime, M. Pierre, wearing a long robe de chamber and a woman's hat adorned with colored feathers, with a Bordeaux bottle of wine under each arm, appears. Mme. and M. Pierre jump and dance as they sing: "Que est-ce que l'amour? C'est un tambour! C'est un tambour! Mais mon cher chevalier! J'ai vu enfin que le beau sex vaut mieux qu'un lapin!" And as they jump, they turn the carriage over. From within the carriage rush out a couple of turtles and a little dog. And then Bihruz Bey's steed frees itself and flies into the air, the turtles begin to dance, and the little dog barks the tunes of the opera *La Belle Hélène*.[3]

The dream is no sillier or more pathetic than Bihruz Bey's idolatry of Western manners, nor is the love letter that he tries to compose in the ludicrous mixture of Turkish and French more absurd, in sense and sound, than the tunes of the opera barked by a dog. The writing of this letter is a masterpiece of satire and irony that targets the ravings of a poorly educated young Ottoman man who is cut off from his own culture and caught up in the miserable ignorance. The most critical part of Bihruz Bey's futile search for self-expression comes when he tries to translate a poem from French to Turkish. The attempted translation reads as the following:

> I name a rose
> That woman who confuses my mind
> If the word must represent the thing
> That woman deserves that name of beauty
> Like a rose.

In this poem, the one line that makes absolutely no sense to Bihruz Bey is "if the word must represent the thing". His total helplessness to conceive the relationship between the word and the thing provides the

---

[3] Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, p. 54.

major irony of the book: the fruitlessness of Tanzimat writers' labors to represent and communicate. Bihruz Bey's poorly composed, incomplete, and unread epistle, therefore, signifies the mimetic crisis that Ekrem perceived was engendered by the cultural and linguistic chaos of his times. Among other factors that contributed to this factor, one was especially relevant to writing and representation: the clash between the empirical, realistic epistemology of the Western novel and the aprioristic and idealistic epistemology that the first Turkish novelists were reluctant to give up. Ekrem held undigested "over-Westernization"[4] responsible for aggravating the epistemological clash and producing the follies that reigned in the intellectual as well as the creative spheres. He chose the carriage, the vehicle that takes its rider nowhere but makes its perennial rounds in circles that close on themselves, to represent the cultural as well as the textual ineffectiveness of the whole enterprise of Westernization. Ekrem's text offers no solution for this miserable state of things except for the estranged apology that ends the novel in a French word: Pardon!

Dulce et Utile!

During the decade 1920–1930, the founders of the Turkish Republic launched industrialization projects whose priority was the mechanization of manufacture and farming. The machine, therefore, signified progress and was celebrated as such in Nazım Hikmet's poetry. This was one occasion in which Nazım's ideal of progress, which was orthodox Marxist, corresponded to that of the founding fathers of the republic. Although, the famous poem by Nazım, "I want to become a machine", with its easy sung rhyme of the "trum trum trak/trak tiki tak" became a motto of the new zeal for automation, Nazım's poetry went further than just a nursery rhyme in cultivating the idea and the imagery of the machine. The *835 Satır* [835 lines] of 1920–1930 abounds with such imagery, which Nazım put into unprecedented use, formally as well as thematically. He sited a visionary geography of a land tilled by tractors, rebuilt by steel beams, traveled by "iron horses running on iron tracks", navigated by motor boats "that race with the

[4] Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma" [Over-Westernization after the *Tanzimat*], in *Türk Modernleşmesi* [Turkish Modernization], Istanbul: İletişim, 1971, pp. 21–76.

wind", a land where the sound of tribunes and dynamos resonated, a land lit up by "the fire of the lightning of the steel-toothed wheels".[5]

Nazım's enthusiasm for the machine was naturally related to the Communist project of industrialization in the Soviet Union under the Stalinist regime. It reverberated, however, in the Turkish republican project of progress, and so was appropriated later by the leftist writers of Anatolia, graduates of the *Köy Enstitüleri* (Village Institutes) who launched a campaign under the dissident motto "the land belongs to whoever tills it".[6]

One such writer was Talip Apaydın, who wrote an agenda novel entitled *Sarı Traktör* [The Yellow Tractor] that exemplified the proper attitude that had to be taken toward the machine.[7] Even in this novel, however, where the tractor is desired for the efficiency it will provide for harvesting, the *makina* still figures as a foreign object that threatens the villagers by planting the seeds of snobbery and rivalry in a way menacing to solidarity and community feeling. Apaydın, therefore, looks for a strategy to rub out this sinister potential of the machine that has crept into his writing almost despite himself. He achieves the erasure by bestowing priority on the human over the machine. When at the end of the novel Arif, the protagonist, finally gets the tractor of his dreams, he finds that he will not be able to drive it into the village because of the snow that has blocked the roads. Unable to delay the gratification of having his tractor right in front of his house, Arif impatiently shovels the snow with superhuman effort before the puzzled eyes of his watching villagers. When he finally succeeds in this almost impossible task, he is praised and acquires the nickname "Yellow Tractor". The human thus valorized over the machine,

---

5 See the poems "Rodos Heykeli", "Berkeley", "Nikbinlik", "Yanardağ", "Sanat Telâkkisi", "Yeni Sanat", "Gözlerimiz", "Yalınayak", "Güneşi İçenlerin Türküsü", and "Grev" in *835 Satır*, Istanbul: Publisher, 1973.

6 The project of the Village Institutes adopted the principle of practical education for the villagers with a view to improving the living conditions of the rural population. The project was led by İsmail Hakkı Tonguç, who believed that the modernization movement had to be undertaken by the peasants at the same time as it was adopted by the urban intelligentsia. Osman Kafadar, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları" [Debates on Education in the Republican Period], in *Modernleşme ve Batıcılık* [Modernization and Westernism], ed. Uygur Kocabaşoğlu, Istanbul: İletişim, pp. 351–381.

7 Talip Apaydın, *Sarı Traktör*, Ankara: Başak [n.d.], p. 201. First published in 1957.

community feeling is restored and the threat of the machine is wiped away; only its subdued utility remains.

Sinister and Futile

The fascination with the machine that was inspired by Nazım's poetry and found some resonance among the progressive writers of Anatolia was short lived. The machine as a sinister theme returned with a backlash in Ahmet Hamdi Tanpınar's fiction. His two enigmatic novels, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* [The Clock-Setting Institute] and *Mahur Beste* [Mahur Music] represent the author's overarticulated reaction to the machine – especially the clock.[8] As for *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, that novel seems to have been germinated in a short story Tanpınar wrote in 1940, in which he portrays the Sani Bey of the family house in Acıbadem in his compulsive relationship with the machine.[9]

The house in Acıbadem is an old house with many mirrors, gilded old furniture, and heavy dark curtains. The narrator regards this house both as the site of his early childhood fantasies when he lost himself in dreams in the shadowy depths of the mirrors and as the site of a turning point in his life because he witnessed an eccentric uncle's crazy experimentations with machines.[10] Although the narrator remembers the uncle and the house as constituting the most formative experiences of early childhood, the uncle, Sani Bey, is not much more than a second child in the house.[11] The other members of the family humor his crazy inventions because, like a spoiled child, he cannot be opposed. Sani Bey, a retired engineer, has the hobby of collecting pieces of machinery and hoarding them in a basement, where they await their turn to be used in an invention like, for example, the bathing apparatus he installs in the house. If the basement is the site of the unconscious, as Gaston

---

[8] See Süha Oğuzertem, "Fictions of Narcissism: Metaphysical and Psychosexual Conflict in the Stories of Ahmet Hamdi Tanpınar", in *Turkish Studies Association Bulletin* 14.2 (1990), pp. 223–233.

[9] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Acıbademdeki Köşk* [The House in Acibadem], Istanbul: Dergâh [n.d.], pp. 95–109.

[10] Oğuz Demiralp, *Kutup Noktası: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Yapıtı Üzerine Eleştirel Bir Deneme* [The Polar Point: A Critical Essay on Ahmet Hamdi Tanpınar's Work], Istanbul: YKY, 1993, pp. 15–35, and Nurdan Gürbilek, *Yer Değiştiren Gölge* [The Moving Shadow], Istanbul: Metis, 1995, pp. 11–23.

[11] The name "Sani" means "the second".

Bachelard maintains in *The Poetics of Space*,[12] these bits and pieces of motors and engines stand for the fragmented consciousness of Sani Bey or correspond to the fragmented image he has of his own body.

That uncanny bathing apparatus, which the narrator remembers as an upright stove that resembled a locomotive, becomes the end of Sani Bey who dies by burning himself while taking a bath, and yet dies happy. Sani Bey's passion in life is a four-staged process of engineering that consists of *icat* (invention), *islah* (improvement), *tadil* (modification), and *ikmal* (completion). This four-phased passion is always accompanied by an aesthetic ambition, for Sani Bey is never content with just the utility of the machine – he wants the *dulce* as well as the *utile*. This ambition leads him to his greatest invention and the story's climax.

Sani Bey gives his son a bike as a graduation present. However, he contemplates the bike; it occurs to him that this great *giaour* invention needs improvement and modification. It should protect the rider from rain and sun. So he sells his horse (old Derviş, almost a member of the family) and starts working on the carriage to turn it into a bike. He succeeds, only to discover that everything works well until the vehicle has to climb a slope – then somebody has to get off and push it. To improve on that fault of his modified carriage, he gets old Derviş, the horse, harnessed to the new vehicle, thus completing the process of invention, improvement, modification, and completion.

Carriage turned bike, and then again carriage, continues the theme of futility that surrounds certain Westernization efforts as elaborated by Recaizade Ekrem in *Araba Sevdası*. This theme of the absurd reappropriation of everything Western is, once more, related to the theme of artistic expression. Whereas, in Ekrem's novel, the theme had been affixed to the epistemological gulf that the Westernized writer did not know how to bridge, in Tanpınar's short story, it is intricately connected to the sociohistorical and individual–pathological, for the irony of the last stage, completion, does not only target society but also exposes the pathological state of immaturity that Sani Bey will never outgrow. We can say, then, that the uncle Sani Bey, the second child in the house, is actually the child–narrator whose growth was arrested at an early stage of childhood, that he never proceeded beyond the mirror stage of his development, and that Sani Bey's "happy" death by accident (brought about by his own invention) is an escape from the

[12] Gaston Bachelard, *The Poetics of Space*, trans. Maria Jolas, Boston: Beacon, 1969.

painful recognition of incompletion, a lack that the child narrator will later try to fill by the art of writing.

Hayri İrdal of *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*[13] is a character similar to Sani Bey. He, too, is an artist manqué who has tried his luck, like Wilhelm Meister, in the theater, but who has managed to realize his artistic intentions only by getting involved in a fantastic quackery, led by the novel's Mephistophelian figure, Halit Ayarcı. The master and the novice launch a grotesque project of regulating the clocks in the whole country so as to instill in the people the value time and punctuality – note that jab at modernism. And they are very successful until, not content with their political achievement, they decide to crown their accomplishment with an aesthetic touch. They want to construct a building for the Clock-Setting Institute designed in the shape of a clock. Hayri İrdal, the novice, starts a search to find the right shape. He roams in Istanbul, Bursa, and Konya (all centers of classical Ottoman architecture) to find the ideal model for the construction. For inspiration, he studies the mosques and various details of their architectural grandeur. Finally, however, he abandons this aesthetic search and decides to model his plan on the clock in the house, Mübarek. The incongruity between the antique clock and a modern building intensifies the absurdity of the whole undertaking.

One reading of the finale of that enigmatic novel of machinery, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, will therefore involve a multilayered signification of the clocks as metonyms of incompletion and lack, on the personal–psychological level as well as the cultural aesthetic. For in the end of that novel, Halit Ayarcı, the hegemon of the institute, is frustrated by the architectural designs in his shape of clocks commissioned for the institute's building. He cannot see any originality in these designs and asks, in frustration: "How are these any different from an ordinary building? How are they modern? Where does one see the clock in these?" Annoyed by the lack of creativity he witnessed in the contestants, Ayarcı insists on the spirit of the competition: "We want to see the idea of the clock penetrate into the constitution of the building."[14] If we supply the missing *n* (which, by the way, in Turkish also means "what") to the insistent questions of Ayarcı ("where do you

---

[13] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* [The Clock-Setting Institute], Istanbul: Dergah, 1998.

[14] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, p. 287.

see the clock in this?") the word *clock* (*saat*) will read *art* (*sanat*). Then what is missing from the *saat* is that *n*, the addition of which will turn in into *sanat* (art). *Saat* (clock) is *sanat* (art) minus the *n*. A person whose aesthetic development is curtailed becomes a *saat* (clock) just as society that lets its culture be led by charlatans (like Halit Ayarcı) will turn into a clock-setting institute instead of an oasis of cultural regeneration. All that kind of society will get, then, is a hegemon, a totalitarian leader who will manipulate it as Halit Ayarcı manipulates the whole system. By the same token, one who allows oneself to become the clock will suffer the authority of the father from which one cannot free oneself but sinks into further automation by giving up creativity. The missing *n* that turns the word *sanat* (art) into *saat* (clock) stands for lack of maturity, lack of art, lack of self-actualization, and the Lacanian desire for completion.[15]

Mercedes, the Betrayer

The next appearance of the car in a major Turkish novel is in 1975 with Adalet Ağaoğlu's *Fikrimin İnce Gülü* [The Slender Rose of My Thought]. The 1970s were the years when the effects of capitalism were felt in the growing passion for commodity fetishism. A Mercedes that a Turkish guest worker, Bayram, drives from Germany to his village is the symbol of the machine–God that he has worshipped since he was a boy. His tragedy began when, as a child, he experienced a violent break from nature (and the natural), when he saw a Ford automobile come to his village. Ağaoğlu describes the child's awe of the machine in terms of a ritualistic sacrifice that ingrained the hegemony of the machine in the boy's subconscious.[16] Bayram's development seems to have been arrested at the moment of sacrificial offering, for, afterward, he never stopped worshipping the machine–God until their mutual destruction.

The car, the Mercedes, that Bayram comes to possess after hard work and the cost of selling out everything – friends, family, even the girl he loves – represents, on the surface, status and power. As a village

---

[15] Completion in Tanpınar's fiction is an impossible dream, the impossibility of which he expresses by the symbol of machines (motors, engines, cars, and clocks) in his novels, and the notion of the unreachable–inconceivable undivided time in his poetry.

[16] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, Istanbul: Remzi, 1977, pp. 85–89.

boy, Bayram was bullied wherever he went – in his village by the elders, in the military service by the police, in Germany by his employer. He chooses to compensate for these humiliations by bullying people weaker than he is. This is one way in which hegemony circulates in Turkish culture: the bullied, intimidated by his superior, becomes the bully by intimidating his inferior. Bayram, therefore, is the victim who will not miss a chance to become the victimizer to heal the wounds of his crippled ego. On another level, Bayram exemplifies the fate of the peasant caught up in the process of the transformation from the agricultural to industrial society who becomes a misfit in both. This Ağaoğlu depicts with the symbol of the apricot seed, the tree under which Bayram and Kezban (the sweetheart Bayram leaves behind) met, and the stars under which Bayram slept. As another star, the steel-star emblem of the Mercedes, replaces all the natural symbols, Ağaoğlu gets the chance to make her statement: industrialization is achieved at the cost of breaking people away from nature, which is the same thing as eradicating their natural goodness. On a further and more directly psychological level, the road novel portrays the gradual fragmentation of Bayram's self, so that at the end of his journey all he arrives at is homelessness: "At the end of the road, there, no one was waiting for Bayram."[17]

Adalet Ağaoğlu (1929–).
Photo: Hayrettin Sağnak.

Bayram begins his journey from Germany and drives his Mercedes in cocky pride, wearing a Franz Lehar shirt and a green hat. Bihruz-like, he reenacts the clownish infatuation with Westernization until he begins to experience the series of mishaps that gradually turn his brand new Mercedes, his Balkız (honey maiden), into a raped and defiled woman (these are Bayram's terms) and himself into a ragged man. The gradual disintegration of the car parallels the spiritual disintegration of Bayram,

[17] Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü*, p. 325.

so much so that by the time the car and man arrive at the village, both of them are a wreck. Bayram's village, Ballıhisar (honey castle), which Bayram thought was awaiting the arrival of the knight accompanied with the honey maiden, becomes the destination of a degraded quest of a problematic hero in automated homelessness – to modify the well-known definition of Georg Lukacs of the quest of the hero in a capitalistic system.

Because of his feminine fragility, Bayram was nicknamed "İncegül" (slender rose) in his village. He becomes the slender rose of Ağaoğlu's thought as she contemplates Bayram's condition. What happens to a village boy, an orphan, who is bullied, harassed, and teased by the authoritarian, masculine Turkish culture? What happens when such beginnings are reinforced by the institutions of a military–police regime? What happens when such a boy is plunged into the clutches of the capitalist system that came upon and was adopted by an authoritarian military regime? What happens to a village boy when he, from a very early age, experiences the desire for empowerment and tries to realize it within the system Ağaoğlu describes in the terms I tried to portray above? Answer: the slender, fragile rose of the village, bullied by his own people, becomes the slender rose of contemplation of the novelist and culminates in her condemnation of commodity fetishism. Mercedes, as the symbol of that fetishism, stands for betrayal – of others as much as of one's self.

Volvo, the Fratricide

When Latife Tekin's *Sevgili Arsız Ölüm* [Dear Shameless Death][18] exploded on the Turkish literary scene in 1983, everybody knew that here was genuinely new stuff – new in characterization, narration, freshness of vision, strength of conviction. The book won unanimous acclaim as the portrait of the artist as a young girl. *Sevgili Arsız Ölüm* finishes with the artist's exile from home, symbolized by her poetry breaking free from the rooftop of her house to fly over the city. Leaving home, the risk every artist has to take, became a haunting motif in Tekin's writing following this first novel, and the theme of

[18] Latife Tekin, *Sevgili Arsız Ölüm*, Istanbul: Adam, 1983. In English translation, *Dear Shameless Death*, London: Marion Boyars, 2001.

rooflessness preoccupied her writing afterwards.[19] In her third novel, *Gece Dersleri* [Evening classes], which followed *Berci-Kristin: Çöp Masalları* [Berci-Kristin: Garbage Tales],[20] we find that the theme of wordlessness is added to the theme of worldlessness Tekin had worked on in her first two novels. The wings of words that carried her writing over rooftops in the finale of her first novel are soon broken and her utterances fall, shatter, break into pieces, and even freeze – a despairing immobility and paralysis is what she gets from those evening classes she attends with the leftist youth of the 1970s. The automobile of *Gece Dersleri*, the black Fiat driven in the sky by her dead mother, will now and then descend upon the daughter, almost in mockery of the latter's plight, her immobile speechlessness.

In her fourth novel, *Buzdan Kılıçlar* [The swords of ice],[21] the downpour of the magical narrative style that colored her first three novels recedes to the background as Tekin experiments with speechlessness. This time it is a Volvo that seduces the main character of the novel, Halilhan Sunteriler, into believing that by possessing the Volvo he will achieve a threefold empowerment: he will share something with the inhabitants of that city which he watches from afar, from the outskirts where his bidonville is located; he will own the highest status symbol in his community; he will be Westernized. When a woman who calls herself Julie and claims her cat is from China gets into his car, Halilhan sees this as an undeniable sign of the cosmopolitanism he has attained thanks to his Volvo. The woman is actually Turkish and her real name is Jülide. As for her cat, that is no more a Chinese cat than the woman is an English lady. More significant than these Bihruz-like self-delusions of Halilhan, however, is the fact that the Volvo becomes the instrument for Halilhan, who is another impostor with his fake projects, of exercising verbal control over his brothers and his friend Gogi to enforce them into passivity and acquiescence.

---

[19] Sibel Irzık, "Latife Tekin'de Yersizliğin Mekanları" [The Sites of Placelessness in Latife Tekin], paper presented at the symposium on Turkish women novelists and short story writers, Bilkent University, Ankara, April 8–10, 1999.

[20] Latife Tekin, *Berci-Kristin: Çöp Masalları*, Istanbul: Adam, 1984. In English translation, *Berji-Kristin: Tales from the Garbage Hills*, London: Marion Boyars, 1993.

[21] Latife Tekin, *Buzdan Kılıçlar*, Istanbul: Metis, 1989. In English translation, *Swords of Ice*, London: Marion Boyars, 2007.

And yet Halilhan never feels that he is in full possession or control of the Volvo. The car will sometimes act in a funny way and just go wherever it wants to go despite its driver's efforts to steer it toward a certain destination. When it is wrecked in an accident, it will not hold *sente* – that is, like its driver, who is in the process of loosing his balance because of his fruitless effort at empowerment and consequent estrangement from family and community, the car refuses to hold the balance. Halilhan tried yet another way of possessing the car by imagining it as a creative product and by trying to envision the engineer who designed it, but this effort is mocked by the absurd treatise on new Automobilism and its chapter called "The Automobile and Dream" penned by a military officer. It is almost as if Tekin is reviewing the ways in which the theme has been dealt with in the Turkish novel before she abandons its representation by depicting Halilhan in complete speechlessness.

Halilhan's relentless flow of words does not stop until speechlessness comes with fratricide. He, who used to mesmerize his brothers and friend Gogi by his orations, finds out that they are breaking free from his rhetorical power. So he tries to reassert his lost hegemony by challenging his brother to a beer-drinking contest. During this contest, Halilhan kills his brother by accidentally running over him with his Volvo. Was it an accident? Was it Halilhan who was driving it? Or did the Volvo assert its autonomy again to show its driver what an autonomous automation is capable of doing? Whatever answer the reader chooses will not break the absolute silence of the end, Halilhan's steel speechlessness as he views the city from the hill and feels nothing.[22]

Latife Tekin (1957–). Photo from Vikipedia, özgür ansiklopedi.

[22] Ibid., p. 141.

Chevrolet, the Suicide

In *Mach I'dan Mektuplar* [Letters from Mach I], Sevim Burak wrote to her son Karaca about her passion for cars, especially racing cars.[23] She also told him that she was planning to write an astounding story about a car, one with which she hoped to shock her readers with her originality and courage. The result was her novella, *Palyaço Ruşen* [Rusen, the Clown], which has a Chevrolet as its protagonist and a Ford Mach I as the antagonist. The two cars represent the psychic division of Sevim Burak; her writing is aleotary, surrealistic, even rhyzomatic. In its self-reflexivity, the novella is symptomatic of the apolitical atmosphere of the 1980s marked by the unprincipled, liberal Özalization that followed the military coup of 1981.

Palyaço Ruşen's characters include an Alfa Romeo, a Cougar, a Ferrari, and an Austin Maxi, all cars of the affluent. They all hate the Chevrolet (the car driven by taxi drivers in Istanbul) and are hated in return. So the conflict between the Chevrolet and all other cars stems from a class conflict but develops into one gender before it finally destroys the antagonist, the Chevrolet.

We are first introduced to the atmosphere of mindless snobbery of the luxury cars of Bağdat Street.[24] As they belittle, harass, and patronize the poor Chevrolet, the scene focuses on the latter as it sits by the sidewalk, smokes a cigarette, and then falls asleep. In his dream we enter the hidden, psychic life of the Chevrolet/the clown. Although the Chevy-clown hates all the cars, its real enemy is a Ford Mach I. As the dream unfolds, the reader becomes aware of a certain masculinity attributed to the Mach I and femininity to the Chevrolet. Obviously, among other things, the two cars also stand for a troubled relationship between a man and a woman – the enmity, therefore, involves class as well as gender.

The Chevy-clown works in a circus and entertains people at the cost of its own tears, the proverbial clown image. The spectators are unfeeling, but it is certainly the Mach I that is responsible for the greatest pain that the Chevrolet suffers, for it is as the result of the seduction and abandonment by the Mach I that the Chevrolet is reduced to clowning at a circus. The Ford Mach I, tantalizing at the

---

[23] Sevim Burak, *Mach I'dan Mektuplar*, Istanbul: Lagos, 1990, pp. 145–46, 153–54, 159.

[24] Sevim Burak, *Palyaço Ruşen*, Istanbul: Nisan, 1993, pp. 49–61.

same time as it is cold and cunning, is an unbeatable victor of all the encounters with the Chevrolet and plays with it as a cat plays with a mouse. The last act and the final encounter come with a dance of seduction and rejection between the Ford Mach I and the Chevrolet. It culminates in the suicide of the latter by blowing its tank.

Conclusion

In this ride through Turkish writing, I attempted to follow what I call the subgenre of the car novel from its first appearance in the *Tanzimat* period up to its recent surrealistic executions. In *Araba Sevdası*, the craze for the luxurious carriage, which results in the financial ruin of its owner, Bihruz Bey, stems from a sense of inferiority and the accompanying desire for power and status. More important, however, is the fact that the theme is located in the epistemological impasse and the cultural impoverishment that Ekrem depicted in this pioneering novel of modernization.

Seemingly, the most straightforward of the car novels we have discussed, Adalet Ağaoğlu's *Fikrimin İnce Gülü* makes its statement on two levels: the road stands for society (and social change), and the car is identified with Bayram as the author holds a mirror to the road and lends an ear to the front seat of the Mercedes to record Bayram's thoughts in a skillful application of indirect free discourse.

Still, there is a crucial question that must be asked and answered. Why the car and not any other machine? Why did the Turkish novelists choose the car to represent the psychic responses of their protagonists to the changing times?

One obvious answer is that industrialism entered Turkish life with vehicles and only afterward with manufacturing machines; that is to say, people were riding in cars and carriages long before the factories were set up. A less obvious reason might be that the cars provided the Turkish psyche with something it desperately needed through all the stages of modernization from 1880 to 1990. For Turkish women and men reluctant to leave the private space of their homes to confront the demands of the public space, such as individuation, anonymity, efficiency, self-reliance, and self-discipline, the car provided the semiprivate space with its blurred boundary between the home and the street. Moreover, as the car was metaphorically identified with the

novel's protagonists, when it became the extension of their bodies, it signified the linguistic site where the conscious and unconscious met. For the man–child Sani Bey of Tanpınar's short story, the effort to turn the bike into a carriage is actually an attempt at a reconciliation of the id and the ego. Down in the basement he collects his materials, bits and pieces of machinery; up in the street he puts them together but shelters them in a carriage. After all, was it not because the bike was open on all sides that he decided to improve and modify it? The semiprivate space of the carriage (just as the semiofficial space of the Clock-Setting Institute) is the topos from which Tanpınar debates the artistic and the cultural issues of his time, as well as his character's bizarre fixations, "without coming up into the open", so to speak.

Cars replace the homes that the protagonists of these novels leave, or have to leave, one inescapable imposition of modernity. The compromise involves setting for the semiprivate, semi-intimate space. The car is the extension of the house into public space; it is both outside and inside; it brings the individual into contact with the world at the same time as it shelters the individual from rooflessness, from perfect anonymity, or cold formality. One can embellish one's car as one's house, and still keep it as an alternative space to the house.

As a setting from which the authors debated the issues of modernization, the car epitomizes the mental and psychic confusion of the novels' characters. That confusion ranges from stupid ignorance to suicidal defiance. Accordingly, the narrative mode of the subgenre runs the gamut of styles from the comic and the ironic to the satiric and the tragic. All of the protagonists of the car novels are antiheroes, as befits the modern novel. With antiheroes, the adoption of the satiric and the ironic tone is easier, but such heroes have the disadvantage of turning the story into a superficial one. The authors of the car novels have circumvented that disadvantage by portraying these antiheroes within the particular space of the car, the blurred space that is neither totally private nor public. In this space, the protagonists need not wear the masks of pretense they put up in the public sphere, nor are they allowed to be the uninhibited and uncensored selves they are in the privacy of the home. The space of the car, in one sense, is a space where it is easy to indulge in illusion and self-delusion. That is perhaps one other reason that the car turned into a fad so easily and the car novels became a subgenre as the novelists exploited what they saw hidden inside the

car. It was also from that space they chose to debate the various aspects of Turkish modernization by unfolding its ironies, unmasking its delusions, holding its fads up to ridicule, and relinquishing its aspirations to bathos – in short, laying bare its clichés and exposing its false promises.

En turkisk symbolist
Ahmet Hamdi Tanpınar (1901–1962)

BIRGIT N. SCHLYTER

Den turkiske poeten och prosaförfattaren Ahmet Hamdi Tanpınars verksamhetsperiod sammanföll med den tid då socialrealismen stod på topp inom turkisk litteratur. För Tanpınar var emellertid denna en litterär rikning som han inte kunde identifiera sig med vare sig stilistiskt eller tematiskt. Hans språk är mer komplicerat och även ålderdomligare än den typiska reformturkiskan i socialrealistiska skildringar från 1940-, 50- och 60-talen. En förenkling (*sadeleşme*) av osmansk turkiska var nödvändig och bra, ansåg även Tanpınar, men en så radikalt förändrad språkvarietet som *Öz Türkçe* ville han inte veta av.

Tematiskt var Tanpınar inriktad på "civilisationskriser", som uppstår i mötet mellan olika historiska skeden eller – utifrån en geografiskt grundad aspekt – mellan öst och väst.

Förutom skönlitterär författare var Tanpınar också akademiker och innehade under lång tid en professur i litteraturvetenskap med inriktning på modern turkisk litteratur vid universitetet i Istanbul. Som litteraturvetare var han väl bevandrad i inte bara turkisk utan även utländsk, främst västereuropeisk litteratur. I sitt eget skönlitterära författarskap tog han starka intryck av både fransk symbolism och den teknik som på engelska brukar kallas "stream-of-consciousness"; Tanpınars egen term var *rüya nizamı*, "drömordning", vilken anknyter till båda dessa utländska litterära strömningar.

Tanpınar var för abstrakt och esoterisk för de samtida socialrealisterna. Så småningom, från slutet av 1950-talet, kom nya trender som uppvisade större likheter med Tanpınars litterära stil. Ett exempel är *Bunaltı*-rörelsen, den turkiska motsvarigheten till existentialismen i Västeuropa. Även här fanns det dock olikheter. Det som kanske främst gjorde Tanpınar annorlunda även gentemot representanter för den här typen av turkisk litteratur var – bortsett från det språkliga – hans historiska förankring.

I den snabba modernism och reformering som utvecklades i Turkiet vid den här tiden intog Tanpınar en mellanställning mellan å ena sidan dem som främst ville satsa på västernisering och, å andra sidan, sådana

Ahmet Hamdi Tanpınar (1901–1962). Omslagsbild till essäsamlingen Beş Şehir *[Fem städer], Istanbul 1999.*

som var anhängare av tanken på en turkspråkig gemenskap med broderfolk bortom och öster om Turkiet. Tanpınar ville i motsats till dessa båda riktningar söka den turkietturkiska identiteten i Anatolien – i det seldjukiska och framför allt det osmanska. Hans verkliga själsfrände i det hänseendet var den äldre diktarkollegan och vännen Yahya Kemal (Beyatlı).

Ahmed Hamdi Tanpınar kan sägas i sitt skönlitterära författarskap ha varit långt före sin tid. Det är egentligen först bland turkiska intellektuella som började publicera sig på 1970-talet och senare som han skulle ha kunnat hitta sina verkliga själsfränder. Två betydande sentida författare hos vilka man kan skönja Tanpınars inflytande är Oğuz Atay (1934–1977) och Orhan Pamuk (1952–).

Intresset för Tanpınar och hans bearbetning av det osmanska kulturarvet har ökat märkbart i dagens Turkiet. En strid ström av hans verk kommer ut i nyutgåvor. De två novellsamlingar som författaren lät publicera under sin levnad, *Abdullah Efendinin Rüyaları* ("Herr Abdullahs drömmar"; 1943) och *Yaz Yağmuru* ("Sommarregn"; 1955) finns numera tillsammans med ytterligare några noveller i en volym under rubriken *Hikâyeler* ("Noveller"), vars fjärde upplaga utgavs år 1999 av förlaget Dergâh Yayınları i Istanbul. En av novellerna i den utgåvan är *Erzurumlu Tahsin*, som återges här nedan i svensk översättning.[1]

Tahsin från Erzurum är en till synes onåbar sufier – en vandrare, som avsvurit sig allt materiellt och ställt sig vid sidan av samhället. Mot slutet av berättelsen framträder han som inte i första hand en fysisk person, utan något av en okänd kosmisk röst som möter berättarens grubblande tankar.

Turkiska ord som behållits i den svenska översättningen är *efendi* och *bey*, här använda som titlar (ungefär "herr") efter det manliga förnamnet Tahsin, och *tercibend*, benämningen på en flerstrofig diktform i klassisk turkspråkig poesi där varje strof avslutas med en och samma parvers, vilken i sin tur föregås av ett antal parverser vanligtvis rimflätade som i en gasell (aabaca etc.).

---

[1] Denna författarpresentation har tillsammans med följande novell tidigare varit publicerad i den danska tidskriften *Naqd. Tidsskrift for Mellemøstens litteratur*, nr 5 (2003), ss. 3–23.

Hikâyeler

Ahmet Hamdi Tanpınar

dergah yayınları hikâye

Tahsin från Erzurum

AHMET HAMDİ TANPINAR

Redan innan jag en vinterkväll för första gången såg Tahsin Efendi, hade jag hört talas om honom … Så här gick historien om honom:

Han kom från en välbärgad familj i Erzurum. Han hade läst juridik i Istanbul och dessutom också haft tjänst på ett par mindre ställen. Sedan hade han deltagit som frivillig i Balkan-kriget. Han hade legat sårad i Trakien men tillfrisknat och återinträtt i armén. Efter kriget hade han plötsligt lämnat allt och försvunnit ur allas åsyn. Länge trodde folk att han var död, men så började det rapporteras ett och annat: En gammal skolkamrat hade under den stora mobiliseringen sett honom i porten till en moské i Täbriz. Men när denne gått fram till honom, hade han inte visat något tecken på att känna igen den andre, och ingenting hade blivit sagt. En annan hade stött på honom i Damaskus. Han hade stått i utslitna kläder och utan att märka vem det var bett om en allmosa för att sedan, efter att ha sett kamraten i ansiktet, kasta pengarna han fått och skynda därifrån …

Den som först berättade för mig om Tahsin Efendi var sistnämnda kamrat. Vid den tidpunkten hade hans far dött. Hans mor och bröder hade lagt undan hans del av arvet – en smärre förmögenhet – för den händelse han skulle komma tillbaka. Hans mor var så säker på att han en vacker dag skulle vara tillbaka, att hon varje gång det ringde på dörren hoppade upp och trodde att det var Tahsin som kom. Jag hörde ofta denna historia om väntande mödrar, när jag var i Erzurum. I så gott som varje hus gick man och sörjde någons död eller väntade på någon förlorad son. Tahsin Efendi var en sådan förlorad son.

En dag satt vi några personer och drack te på caféet Tophane. In kommer då plötsligt en kamrat med andan i halsen:

– Har ni hört? Tahsin är här. Han har varit i Erzurum i tre dagar. Hans bröder håller honom gömd; han lär ha varit i ett erbarmerligt tillstånd … Hans mor var svimfärdig av glädje. Två kvällar stannade han i huset. Man tvättade honom och satte på honom nya kläder, och han fick sin arvedel. Modern försökte till och med att få honom att gifta sig … Först lät han henne hållas men så, igår kväll, bad han modern att låta bli med det där och sade: ”För mig har det materiella ingen

betydelse, jag har övergett världen. Jag kan inte bo i ett hus som det här; kläder, mat på regelbundna tider, en varm säng – jag har svårt för sådant. Jag ska ge mig av härifrån, jag behöver inga ägodelar eller egendomar."

– Hans mor bönade och bad, tills hon var helt utmattad. När hans bröder sade: "Gör det då åtminstone för mors skull", svarade han: "Jag har ingen mor, inga bröder. Jag är död; döda har varken mor eller bröder". Sedan låste han in sig på sitt rum. Han kom inte ut till vare sig måltiderna eller något annat, och han öppnade inte för någon. De andra stod villrådiga och lät honom vara.

– Men medan de andra sov, smög sig Tahsin Efendi ut, tog på sig sina gamla paltor och smet iväg. Nu vet visst ingen var han befinner sig.

Någon av oss frågade:

– Vart kan han ha tagit vägen?

– Ingen vet. Bröderna har frågat överallt. Men ingen har sett honom. Det finns de som säger att han håller sig gömd i Ilıca. Hans äldre bror har nu givit sig av dit, men jag tror knappast att de hittar honom.

Från den dagen blev Tahsin Efendi samtalsämnet nummer ett i Erzurum. Första kvällen hörde vi att Tahsin fanns kvar i staden och höll sig gömd i ett litet hus vid porten mot Kars. Nästa dag gick det åter rykten – under ett par timmars tid – om att han kommit tillbaka till sin mors hus. Frampå eftermiddagen sade man att folk hade sett honom vid porten mot Istanbul, och så några dagar senare fick vi till slut veta att Tahsin Efendi hade återgått till sitt liv som kringvandrande dervisch, att familjen hade lämnat honom ifred, då det stod klart att det inte fanns något man kunde göra, att han hade säckar till kläder och att han var berusad tjugofyra timmar om dygnet.

När vardagen därmed återgått till det normala, började det pratas om Tahsin Efendis förflutna. Hans barndom och familjeförhållanden, hans ungdom och hans vanor blev var för sig föremål för diskussioner. Det jag hörde i det sammanhanget har jag återgett i korthet här ovan. I allt som sades var det dock något som saknades: ingen kunde förklara varför en välanpassad och ambitiös människa plötsligt skulle genomgå en sådan förvandling. I Tahsin Efendis liv, som inte var stort annorlunda än andras, fanns det nämligen inget speciellt som skulle ha kunnat peka på en sådan utgång. Denna förändring hade kommit helt utan förvarning. Alla möjliga gissningar och spekulationer prövades, men ingen kunde hitta någon rimlig förklaring. Vissa menade att det

berodde på någon sjukdom, medan andra påstod att han övergett världen för sitt intresse för sufismen och dessutom, för att ge det en mer känslosam och mänsklig innebörd, att han råkat i detta tillstånd på grund av en kärlekssorg. Men när man granskade hans liv närmare, framstod allt detta som långt ifrån sannolikt.

Bland mina bekanta fanns det sådana som i sin nyfikenhet hade gått så långt att de ville få svar på alla dessa frågor från Tahsin själv. Men denne avfärdade dem med luddiga och faktiskt också i viss mån tankeväckande svar. De som råkat stöta på honom sade att han i vissa stunder kunde vara synnerligen vältalig. Dock på villkor att det inte skulle göras något genmäle … Vid minsta ansats från den andres sida att säga något gick han därifrån.

Hans livsföring var mycket enkel: var det något han ville ha bad han om det hos första bästa människa han stötte på. Det var två saker som man främst lade märke till hos honom. Det ena var hans skönhet; var och en som såg honom tyckte att han hade ett ansikte som hos en apostel. Det andra var att han aldrig blev vulgär när han sade något. Det här var inte något som hörde till det vanliga. En vän som är läkare och en av de första som talade med honom sade en gång: "Det är som om smuts och fulhet inte existerar för honom."

Han hade vandrat mycket, men det berättade han aldrig något om. "Alla platser är en enda, mänskligheten förblir en och densamma", klippte han av. Det han mest talade om var döden och människan.

Som alla andra var jag mycket nyfiken på denne konstige man, och under några dagar gick jag omkring och hoppades få möta honom. Men det gjorde jag inte. Sedan började man så småningom att glömma honom, och även mitt intresse svalnade av sig självt. Så gick det några månader.

En bister vinterkväll, då vinden ven och snön yrde, satt vi åter på Tophane-caféet. Vi drack te och lyssnade på en vän från Bayburt som berättade historier om vallfarten.

Plötsligt öppnades cafédörren med ett kraftigt ryck, och in från snöstormen kom en lätt korpulent man, något över medellängd och med kläder så trasiga att man nästan kunde tro att han var naken. Över axlarna hade han en mycket gammal svart rock. Han var barfota, och under den uppknäppta rocken syntes hans nakna, håriga bröst som en hård mörkbrun klippa täckt med snöflingor som långsamt smälte bort. Ett kort ögonblick stod han kvar innanför dörren. Jag tittade som

förhäxad bort mot honom, och det gjorde säkert alla andra också, för plötsligt hade det blivit knäpptyst i det stora caféet, som sekunden innan hade surrat av alla möjliga små ljud från krockande biljardbollar, brädspelspjäser och annat. De som hade berättat om honom för mig hade inte överdrivit. Hans huvud var verkligen vackert, ja det var mera än så; med sina svarta lockar, det långa skägget, dessa glänsande ögon och den breda pannan liknade det den här kvällen inte i första hand ett människohuvud utan snarare huvudet på en gammal staty, som plötsligt genom någon för oss ofattbar hemlig ordning förvandlats till ett livets under.

Detta ansikte, som var rent och vackert men som samtidigt hade ett hårt och tufft uttryck och bar spår av ett vilt och rörigt liv, var något mycket mer än ett människohuvud.

Omedveten om den uppmärksamhet han väckt steg han långsamt fram och satte sig mitt i cafélokalen. Med höger hand mot bröstet hälsade han oss på dervischers vis och började så läsa Vâsifs berömda *tercibend*-dikt.

Så vackert han deklamerade! Särskilt när han kom till raderna

> Det är en konst att göra plågorna på jorden till en njutning
> Det är så all världens glädje och sorg kommer och går

dröjde han vid orden på ett alldeles nytt sätt, så att …

Så fort dikten var slut, drog han sig tillbaka i ett hörn och väntade medan caféägaren gick mellan borden och samlade in pengar. Han tog sedan bara en liten del av pengarna; resten lade han ned framför en gamling som satt borta vid dörren. Utan minsta notis om dem som höjde rösten och ropade ”Kom, Tahsin Bey, och ta en kopp kaffe” lämnade han caféet.

Det fanns något så fantasieggande i uppenbarelsen av denne man, så totalt förandligad och hänförd, att jag verkligen fick tvinga mig själv att inte tro att han på något sätt var ett med denna mörka stormiga vinterkväll som han för ett kort ögonblick hade uppenbarat sig ur och åter igen försvunnit ut i, eller åtminstone någonting åt det hållet – en existens direkt uppkommen ur grundelementen och i besittning av dessas kraft.

Efter den kvällen såg jag inte Tahsin Efendi mer. Vi pratade inte ens om honom. Så gott som alla av oss, även jag själv, verkade vara generade över den barnsliga rädsla vi visat den där kvällen.

Trots detta kom jag då och då att tänka på honom och kände en längtan att få tala med denne underlige man. De tidigare fantasierna hade visserligen försvunnit, men nu fick i stället denne excentriker i mina tankar en helt annan karaktär, och han kom att symbolisera det sönderfall som jag för var dag allt tydligare kände runt omkring mig.

Det blev ännu ett sista möte med Tahsin Efendi, den här gången en jordbävningsnatt. Denna katastrof, som ägde rum hösten 1924 och som rev upp marken ända bort till Kars, är förstås något man aldrig glömmer. Jag hade inte upplevt något liknande tidigare och kunde inte föreställa mig hur stor förödelsen kunde bli. Ett jordskalv är inte som en storm på havet, det är något helt annat; på havet är man hela tiden på sin vakt, för vi vet att havet inte är något som vi människor kan lita på. Eftersom vi utgår ifrån att vattnet är vår fiende, känner vi instinktivt att vi måste bjuda motstånd, försvara oss och besegra denna fiende.

Med markytan är det inte så; det är där människan känner sig som tryggast. Med den förknippar man lycka, välstånd och säkerhet. Vi har vant oss vid att betrakta den som följsam och välvillig, eller i varje fall något som är bekymmerslöst och lugnt. Ett jordskalv är något otäckt som rubbar denna trygghet; det är som att få ett knivhugg av en vän. Därför kan en människa som på ett hotfullt hav visar mod och handlingskraft förvandlas till ett viljelöst offer inför faror från marken. Eftersom jag inte förstod vad det rörde sig om, när det första skalvet kom, gick jag tidigt till sängs den kvällen och började läsa om Thessalonikis historia.

Men när jag fem minuter senare hörde hur den ena plankan efter den andra började knaka i det raserade huset och plötsligt insåg att jag i vilket ögonblick som helst skulle kunna ligga begravd under ett en och en halv meter tjockt jordtak, sprang jag ut. Det var en kylig men ändå skön höstkväll. Ovanför poppelträden på gården till militärförrådet mittemot mitt hus lyste ett blekt men vackert och vänligt månansikte, som gjorde sitt för att återskapa lugnet i vår värld och få oss att tro att ingenting hade förändrats. I fjärran hördes ljudet av en fontän genom sorlet från alla människor som kommit ut vid en så ovanlig timma som denna. Jag gick mitt på vägen – i enlighet med regeln att man bör hålla ett avstånd till husväggarna på bägge sidor motsvarande sin egen kroppslängd. Min blick var å andra sidan mestadels riktad mot månen ovanför poppelträden.

Ett så rofyllt och godmodigt ansikte det var! När jag tittade på det, kände jag en lätt vrede över de torra fakta som kosmologin lär ut till oss; visst skulle man kunna tillbedja detta så godmodiga och klara ansikte, och nog kunde man tro att det där uppe fanns någon av de oansvariga krafter som styrde ens liv. Sedan ryckte jag till vid tanken på alla hemska nedbrytningsprocesser som – vem vet – försiggick bakom detta godmodiga ansikte just i detta ögonblick. Så förfärligt att föreställa sig en mänsklighet som skulle betrakta vår värld på ett motsvarande avstånd. Vem vet hur många tusen böner som i det ögonblicket riktades upp mot det svagt lysande klot som var vår jord, utan vetskap om dess egna olyckor.

Ett andra skalv, som nästan fick mig att falla omkull, ryckte mig bort från dessa tankar. Med ännu försiktigare steg gick jag iväg för att leta reda på någon vän. Hela stan var på fötter och i den mest märkliga utstyrsel. Män som hade rusat ut i kalsonger och underställ stod och klädde på sig utanför porten. De flesta var halvnakna, och i vissa gatukorsningar rådde något som kunde liknas vid ett österländskt kaos.

Och kvinnorna … Faktiskt blev det så, att jag tack vare denna jordbävning fick se några kvinnoansikten i Erzurum. Trots sömnlösheten blev inte den där natten så omtumlande för mig. En förändring som kommit till stånd genom oväntade händelser kan man ju hur som helst stå ut med en enstaka natt, särskilt som vi nu var tiotalet vänner som kommit samman; jag behöver väl knappast säga att vårt prat mer eller mindre fick mig att glömma det hela.

Jag kommer endast ihåg att jag inombords närde en önskan om att det skulle bli morgon och att denna önskan växte sig starkare, allt eftersom natten gick: Bara det blir morgon … Fången som vaknar i sin fängelsehåla vid midnatt, den obotligt sjuke som ligger och svettas i sin säng, stackaren som för varje ögonblick tycker sig vara prisgiven åt en kvävande förnedring, kort sagt plågade människor av alla de slag väntar på morgonsolen, som vore den en helande kraft. Och man tror att så fort den har stigit upp, kommer eländet och plågorna åtminstone att kännas mindre tunga. Detta visar att det som en människohjärna mest behöver är klarhet. Vad kan egentligen alla dessa stackars människor vänta sig av solen? Vilka av oss minns inte hur vi tyngts av enahanda dagar likadant belysta av detta skoningslösa ögas hårda sken?

Vad kommer då ut av det? Ingenting annat än att solen stiger upp ännu en gång och att nattens hölje, som även under sömnlöshet leder in

i något slags drömtillstånd, dras undan och människorna rättar till sina anletsdrag, att staden befrias från alla dessa vålnader och att fontänen nöjer sig med att bara låta som en fontän mitt i folkvimlet. Den här första jordbävningsnatten väntade alltså också jag på att det skulle bli morgon, trots att jag visste hur varje minut av en sömnlös dag skulle kännas – för hos mig leder sömnlöshet till ett obehag liknande den höjdsjuka som jag bara läst om i reseskildringar. När morgonsolen till sist var framme, fann den mig trött och utvakad på tröskeln till mitt hus, där jag satt utan att kunna förmå mig att ta ett steg längre och utan det sinneslugn som skänker människan all den trygghet hon behöver för att leva och arbeta, samtidigt som jag sorgset betraktade resterna av en husvägg som svängde fram och tillbaka likt en pendel.

Nästa kväll hade alla torg i staden förvandlats till märkliga lägerplatser. Tält, skjul tillverkade av brädor och gasbehållare, lustiga boningar gjorda av täcken och bönemattor utbredda över fyra pålar, till och med vagnar med bara något överdrag framtill … Och däribland gamlingar som pratade lågmält, kvinnor, gråtande småbarn – svartvita vålnader som rörde sig över platsen. Själv stod jag utan tak över huvudet, sedan jag skänkt bort några gasbehållare och ett par takbjälkar som jag kommit över till en lyckorusig kamrat vars fru just fött barn. Under de första kvällstimmarna satt jag hos en god vän i dennes tält och drack te men gick till slut därifrån av medlidande med hustrun, som alltsedan min ankomst hade suttit hopkrupen i ett hörn av tältet med ryggen mot oss utan att röra sig eller säga något. För övrigt hade vid denna sena timma tystnaden lägrat sig över hopen av människor. Det var tyst överallt. Endast en barnvisa dröjde sig kvar, som ville den utmäta denna ensamhet som kvällen bjöd; med sin melankoliska, bekanta melodi satte den en för oss välbekant gräns för denna oförsynta tystnad och ingav oss hopp om nya tider.

Det såg ut som ett riktigt nomadläger; utan större svårighet kunde man i fantasin se denna lilla förläggning i ett historiskt skimmer: gnäggande hästar, ett par ambulerande vakter beväpnade med pil och båge, grupper av män, som satt i lyktans sken och rengjorde sina vapen, samt bölande oxar och bräkande får, som knuffades med varandra i den tysta natten bakom vagnar uppställda runt om dem. Och så det stora nomadtältet försänkt i djup sömn utan att någon tänkte på det okända som morgondagen kunde föra med sig …

Denna i vaksam sömn slumrande hop av förhärdade människor som för århundraden sedan hade övergivit det landskap där de varit rotade, den jord där de blivit födda, den flod där de tvättat sig och de gravar där deras förfäder låg, för att med hustrur, barn och gamlingar oförväget kasta sig in i detta äventyr att göra denna jord till sin …

Och så månen … Den här gången syntes den ovanför Dubbelminareten. Med sitt vanliga stillsamma leende lockade den fram strömmen av minnen som vi brukar erinra oss när vi betraktar gamlingars kloka, erfarna ansikten. Vad skulle jag ta mig till? Först tänkte jag på att gå hem och lägga mig. Skalven hade blivit färre, men det hade under dagen kommit så skrämmande nyheter om olyckor, att det var svårt för mig att uppbåda det mod som behövdes för att stiga in mellan fyra väggar. Samtidigt skulle det inte heller bli så lätt att under hela den förestående natten med tilltagande kyla ensam gå omkring i en sovande stad där detta tillfälliga tillstånd liksom blivit något naturligt. Jag vandrade runt en stund och när jag till sist insåg att inget annat fanns att göra, gick jag tillbaka till mitt hus. Hur länge jag sov vet jag inte. Plötsligt vaknade jag och kände instinktivt en stor rädsla. Jag hoppade direkt i skorna, fullt övertygad om att något hemskt skulle hända. Jag stod kvar en stund mitt i rummet med ansiktet vänt mot sängen, som jag inte haft den minsta lust att lämna. Aldrig tidigare hade jag så starkt känt hur mycket ett hem och en säng kunde betyda; det plågsamma i att inte ha någonstans att sova var något nytt för mig. Utvakad och i ett tillstånd av rädsla och desperation tittade jag ut genom det nakna, ödelagda fönstret. Månen fanns på samma plats som kvällen innan. Med samma stillsamma leende spred den över popplarträden en gyllene glans. Jag rusade ut ur rummet, inte av rädsla för jordbävningen utan skräckslagen på grund av den stillhet och oberördhet som detta lugna och städse leende ansikte förmedlade – denna hemska ensamhet som är människans lott här på jorden. Men för sent …; det första skalvet kom när jag fortfarande befann mig överst i trappan. Det var nog det kraftigaste skalvet dittills, och i det omedelbart därpå följande avlägsna dova ljudet av något som bröts sönder kunde man ana en kraft stor nog att omfatta en hel stad. Jag sprang naturligt nog åter ut på gatan.

Någon gång under natten – jag vet inte vad klockan var – ställde jag mig åter denna fråga, med ögon, ja kanske hela kroppen, tyngda av sömn och med lukten av min egen kudde och min egen kropp i näsan.

Redan nu fasade jag inför tanken att jag framför mig hade en natt som jag inte visste hur jag skulle kunna genomlida och – ännu värre – den långa dag som skulle följa på den. Modlös och osäker gick jag vidare, långsamt och okoncentrerat, och tappade för varje steg litet av den sömn som fyllde mig till bristningsgränsen. Då och då hoppade jag åt sidan rädd för att trampa på människor som slängt sig ned på marken varhelst de befann sig på vägen. En människa som promenerar ensam i en sovande stad får en helt annan bild av vägarna. Troligen är det först sådana gånger som en stads verkliga topografi blir synlig. Det var den kvällen, tror jag, som jag lärde känna Erzurums verkliga fysiologi. Allt emellanåt lyfte jag på huvudet och tittade uppåt. Månen stod nu bara litet lägre. Annars fanns där samma lugn och svala skönhet som tidigare; den hade öppnat sin fontän av frusen strålglans och hela nejden fylldes med den drömmens och dödens poesi som bara månen kan uppbåda. Föremålen hade helt och hållet ändrat form, som om de hamnat i händerna på en gäckande och grym trollkarl, och de hade alla blivit så vackra, att man knappt kände igen dem. Ändå var denna skönhet mig så fjärran, så främmande, ja till och med så fientlig, att … Om jag hade kunnat, skulle jag ha blundat när jag fortsatte vägen fram. Marken hade omintetgjort den tillit jag hade hyst till den. Det skulle inte bli lätt att förlika mig med naturen. Dessa jordbävningsnätter lärde jag mig vilken hård moder denna jordyta är på vilken vi utför vårt arbete, på vilken vi vandrar omkring och slår oss ned en stund och där vi spelar det lustiga och mödosamma spel som kallas livet för att sedan en dag vända tillbaka in i dess famn. Ett ögonblick föresvävade mig en inre syn som fick håren att resa sig på mig: En jord som kastar de döda ur sin famn … Och det var då som om jag litet grand anade varför människorna, även om hela livet går i rädslans tecken, ändå inte tänker så ofta på döden; trots all vår rädsla ser vi den som en återvändo, tänkte jag. Den mest plågsamma och för mig mest skrämmande tanken kom dock utanför en till hälften raserad byggnad – ett större tvåvåningshus. När jag passerade huset, kände jag att jag omärkbart skakade på huvudet och mumlade för mig själv: ”Stackars människor. Vad håller de på med, är livet värt detta elände?” Rättare sagt, var det som om jag mumlade dessa ord, medan ett andra jag inne i mig blev varse dem. Då blev jag rädd för mig själv. Jordbävningen hade haft en demoraliserande effekt på mig, och döden jagade efter mig; den känslan kunde jag inte bli riktigt kvitt på flera år.

När jag kom fram till stadsparken, var jag trött och vilsen. Hur hade jag kunnat komma ända hit utan att märka det? Det behövde man inte fundera på. Det var staden själv som hade knuffat den här trötta och utvakade människan nedför vägen; precis som en sten som rullar utför en höjd hade jag stannat till så fort jag kommit till denna förhållandevis plana yta.

Det jag först fick syn på var silhuetterna av två vattenbufflar hopkrupna på sumpmarken som bildats kring ett större vattenhål där ute. De där vattenbufflarna – det bör framhållas – hade blivit ett slags fix idé hos mig i Erzurum. Ständigt och jämt träffade jag på någon av dem. Dessa stackars jättar med torkade lerkokor och smutsrester på ryggen, ja ända upp till skallen, och med skocken av mindre djur som kretsade ovanför dem som små virvelvindar tycktes mig dömda att hela sitt liv få sota för att vara så stora och otympliga. Även nu hade jag omedvetet sökt mig till dem – så lätta att finna på sin vanliga plats. Om jag inte hade märkt att det var ljust och till och med folk i caféet, skulle jag säkert ha stannat ett tag till där jag var. Men längtan efter varmt te ryckte mig bort från denna dystra filosofi som jag hade uppfunnit åt mig själv.

De dystra tankar om människors utsatthet som den senaste stunden hade surrat i mitt huvud hade obemärkt framkallat hos mig en stolthet och högdragenhet av något slag. Jag hade satt mig upp mot de villkor och lagar som livet var underkastat. Och nu var jag uppfylld av denna oppositionslusta. Därför gick jag inte in i caféet utan gick, halvt om halvt i ett tillstånd av gudomlig vrede, och satte mig på en stol som jag hittade i ett undanskymt hörn av trädgården utanför. Eller rättare sagt, jag kurade ihop mig, för den tidigare kylan hade nu gått över i riktig köld. Utan att tänka på någonting alls stirrade jag med tom blick ut mot slätten. Någon i närheten sade:

– Herrn, kan jag få lite eld?

Samtidigt sträcktes en naken, kraftig arm upp mot mig. När jag tittade dit, såg jag vem det var: Tahsin Efendi. Jag hade fått det mest lämpliga sällskap för en kväll som denna. Jag sträckte fram cigarretten och sade:

– Hej, Tahsin Efendi.

– Hej, svarade han torrt.

Han låg på sidan i höstgräset. Med huvudet vilande på höger arm rökte han sin cigarrett med den lediga vänsterhanden. Hans enda ord till svarshälsning var så korthugget, att det lät som ett pistolskott.

All min lust att prata kom naturligt nog av sig, och jag började till och med att känna mig besvärad. Just som jag skulle resa mig och gå, tog han dock till orda igen och sade – och det måste ha berott på att det var en sådan där utrymningskväll:

– Visst är det en vacker kväll, nästan som en dröm …

Sedan tog han ett djupt bloss, sträckte på kroppen och lade sig rak lång på rygg. Med vidöppna ögon tittade han upp mot himlen. Jag visste inte vad jag skulle svara. Vad kunde jag säga till den här mannen, som av vörnad för naturen hade grävt ned sig bland växterna på marken, som om han vore en del av den? Åter igen blev det tyst en stund, men stämningen hade lättat något. Så sade han, med mjukare röst och som om han mumlade för sig själv:

– Naturens tystnad är inte så hemsk som man tror. Det är bara det att vi inte på något vis kan förlika oss med den.

Så rent och vårdat han talade. Han hade börjat tala, som om han ville komplettera något som bara blivit sagt till hälften, och han fortsatte:

– Likt grodorna där ute i träsket gör vi allt för att bryta denna tystnad …

Han avslutade inte meningen utan vände huvudet åt ett annat håll.

– Ja, sade jag, fortsätt.

Men han svarade inte utan vände bara på sig och låg på mage, liksom nedborrad i i marken. Så hoppade han plötsligt upp med oväntad spänst och slog sig ned med korslagda ben alldeles intill mig.

– Beställ fram en vattenpipa åt mig, och rök en du också, sade han.

– Ni får gärna ta en, sade jag … men jag blir dålig av sådant …

Med en lätt fnysning gick han med på det. Det var tydligt att han inte tyckte om mig. När hans vattenpipa kom, ville han ha en stol:

– Nu ska vi sitta som folk, sa han och drog till sig pallen som caféägaren kom ut med. Därpå vände han sig mot mig och sade med riktig fientlighet i rösten:

– Än sen då, om du blir dålig.

– Nja, det spelar kanske ingen roll, sade jag, men det är väl inte särskilt trevligt att bli sjuk?

– Ja, du skulle ju kunna dö, till och med, eller hur?, genmälde han och låtsades vara lika orolig som en ömmande mor:

– Å, vad skulle det bli av den här världen, om du dog? Tänk dig en värld utan dig, så förfärligt. Var då försiktig och sköt om dig …

Med en nästan aggressiv rörelse tog han tag i kragen på min rock och rättade till den, så att jag inte skulle frysa.

Det var förstås omöjligt att lyssna på det där utan att bli arg.

– Varför talar ni på det där viset? Säger man sådana saker till en människa man nyss har träffat?

– Men, kära nån, då! Nu är det inte långt till tårarna …, sade han retsamt, med en sådan vekhet, vad är det då för mening med att försöka klara av att leva.

– Vek eller hård, det spelar ingen roll, sade jag, jag är ju inte den enda människan här i världen … Det finns miljarder människor som jag och sådana som har det värre än jag, alla lever, alla dör.

Och så tillfogade jag menande:

– Tillsammans med dem som är starkare än jag, dessutom, …

– Naturligtvis, sade han, utan tvekan finns det sådana som är vekare och svagare än du. Men de vet sin begränsning … (Hans ögon lyste som eld i halvmörkret.) Utan tanke på ditt kroppsomfång har du försökt dig på att erövra och behärska hela tillvaron … Vad har du att göra med andra saker än den grop du själv kan fylla?

Genom mig riktade han sig till hela mänskligheten. Han talade högt och ljudligt som om han stod inför en mycket stor folkmassa. Jag spelade med:

– Må så vara, men vi har också viss framgång i detta.

Med ett flatskratt sade han:

– Framgång, va? Var då? När då? Hur då? … Vilken framgång … Har du för ett ögonblick lyckats komma undan oaktsamheten hos jätten på vars rygg du lever som en lus? Livet ger oupphörligen sin hyllning åt dödens segrar. Men du skakar på ditt lilla huvud och försöker komma förbi.

Jag svarade så försiktigt och vänligt som jag bara kunde:

– Livet och kärleken skördar också sina segrar. Och det dessutom under naturens oföränderliga lagar!

Han avbröt mig med en handgest:

– Dumheter… Livet är inget annat än ett ode till dödens ära. Solen är en gravplats, och jorden … och vi …

Allt detta befängda prat framförde han så övertygat och med en sådan röst, att orden träffade rakt i hjärtat, och jag kunde inte annat än säga vädjande:

– Tig, är ni snäll, jag ber. Håll tyst. Varför säger ni allt detta? Och vad har ni för rätt att tala så?

Han hade dock inte en tanke på att lyssna på mig. Vild av upphetsning hade han rest sig upp och stod stel och rak i en konstig sorts hotfull predikoställning, med ena handen på tebordet och med den andra hårt knuten mot axeln som om han med en förtäckt gest pekade på något ovanför:

– Jag upprepar: Allting är död. Allt kommer av den och återgår till den … Vi, allt du ser – han pekade runt och pressade foten mot gräset – allting, alla är vi maskar som kryper omkring på ett enormt lik … Förstår du? Likmaskar …

Jag visste inte vad jag skulle ta mig till. Med all den kallblodighet jag kunde uppbåda sade jag:

– Varför skriker ni så där? Sätt er ned och förklara i lugn och ro alla dessa saker.

Han förblev stående en stund. I det skumma ljuset märkte jag att hans anletsdrag hade förändrats. Sedan sade han med ganska mild stämma:

– Ja, ni har rätt; det är bättre att tala lugnt och sakligt … Jag skrämde er visst …

Vem var den här mannen? En dödens profet, eller en idiot som njöt av att chockera andra? Varför hade jag den här kvällen träffat på denna olycksbådande fågel?

Han satte sig. Med ett förvånansvärt stort lugn tog han emot slangen till vattenpipan som jag plockat upp från marken. Ännu en gång försjönk han i tystnad. Sedan började han plötsligt tala igen, som om ingenting hade hänt.

Han sade att han skulle lämna Erzurum nästa morgon; staden tråkade ut honom:

– Man måste röra på sig litet.

Sedan blev det tal om jordbävningen, och jag berättade för honom de märkliga scener jag sett på vägen till caféet. Eftersom han inte hade varit någon annanstans på två nätter, visste han inget. När jag berättat färdigt, sade han skämtsamt:

– Det betyder att nu är hela staden som jag … I så fall måste jag absolut ge mig av.

Därpå reste han sig upp med samma spänst som tidigare och sade:

– Adjö, herrn. Förlåt att jag blev så upphetsad …

Utan den minsta brådska gick han iväg utan att se sig om och var snart försvunnen i halvdunklet bortom trädgårdens späda ungträd. Jag såg honom aldrig mer i Erzurum, och ingen visste vart han tagit vägen. En sak var emellertid säker, och det var att denne galne man hade lärt mig något värdefullt. Jag skyndade tillbaka hem och gick omedelbart i säng. Det skulle inte tjäna någonting till att förbli sömnlös i denna förgängliga värld …

Övers. från turkiska av Birgit N. Schlyter

Tidigare publicerad i den danska tidskriften *Naqd. Tidsskrift for Mellemostens litteratur*, nr 5 (2003), ss. 6–23.

Historiskt vägval i Turkiet 2007
Innebörd och konsekvenser

ANN DISMORR*

Turkiet har genomgått stora politiska och ekonomiska förändringar under de senaste fem åren. Reformer svepte genom landet. Den första enpartiregeringen på decennier, Rättvise- och utvecklingspartiet AKP (*Adalet ve Kalkınma Partisi*), drev igenom banbrytande lagstiftning och förändringar av grundlagen, som stärkte respekten för mänskliga rättigheter.

Förbättringar skedde bl.a. beträffande kvinnans ställning och kurdernas kulturella rättigheter. En regeringskampanj om "nolltolerans" mot tortyr ledde till en kraftig minskning av antalet tortyroffer. Från november 2002, då det pro-islamiska AKP vann en överraskande stor valseger med 37 procent av väljarna bakom sig, inleddes en reformvåg, som brukar beskrivas som en "tyst revolution". Därutöver kunde Turkiet uppvisa en ekonomisk tillväxt på omkring 7 procent, som hörde till en av världens högsta. Detta skedde bara några år efter att landet hade genomgått den djupaste ekonomiska krisen sedan andra världskriget. Inflationsbekämpningen stärkte bilden av ett framgångsrikt land, som åtnjöt politisk stabilitet och en imponerande ekonomisk utveckling. Visionen om ett framtida EU-medlemskap, liksom IMF:s reformkrav, utgjorde drivkrafter som på ett konstruktivt sätt kompletterade den reformvänliga regeringens arbete. EU:s historiska klartecken i slutet av 2004 till Turkiet att få inleda medlemskapsförhandlingar innebar att drygt 40 år i EU:s väntrum var över. Inget annat land har väntat så länge på att få komma till Bryssels förhandlingsbord. Bland den turkiska befolkningen nådde stödet för ett EU-medlemskap under flera år rekordhöga 80 procent. Stödet för EU var t.o.m. högre än i Baltikum och i de östeuropeiska länderna, som då

---

* Ann Dismorr var svensk ambassadör i Turkiet 2001–2005. Hon är diplomat sedan 25 år och författare till boken *Turkey Decoded*, som publicerades av Saqi i London i mars 2008.

stod på tröskeln till ett EU-medlemskap. EU:s "mjuka makt" har kanske aldrig tidigare varit så stark som under perioden 2002–2005 i Turkiet. En liberal, turkisk akademiker beskrev den nostalgiskt för mig nyligen som den "gyllene tiden".

Ett polariserat samhälle

Hösten 2007 framträder en annan bild. Stödet för ett EU-medlemskap har rasat till omkring 50 procent. Den olösta Cypern-frågan och växande motstånd inom EU till ett framtida turkiskt medlemskap bidrar till det vikande stödet. EU-skepticismen underblåses ytterligare av upprepade budskap från högsta ort i Paris om att Turkiet inte hör hemma i Europa. Reformtakten har sedan mer än ett år tillbaka markant minskat. Tillämpningen av de nya, reformerade lagarna är otillfredsställande på många håll. Delar av rättsväsendet framstår emellanåt som opposition till regeringen och det AKP-dominerade parlamentet. EU står inte längre i centrum. Vidare nådde förbindelserna mellan USA och Turkiet ett nytt lågvattenmärke i oktober 2007, då utrikesutskottet i amerikanska representanthuset röstade igenom ett resolutionsförslag, vari massakrerna på armenier i Osmanska riket under första världskriget definierades som folkmord. Den amerikanska oviljan att bekämpa PKK-terrorister med säte i norra Irak fördjupade krisen mellan de båda NATO-länderna. PKK:s intensifierade terrorvåg ledde till mer än 100 dödade under årets första tio månader. Dödstalen var de högsta på över tio år. Samtidigt växte de inrikespolitiska spänningarna och polariseringen mellan olika grupper i det turkiska samhället.

Turkiet stod inför ett historiskt vägval under våren och sommaren 2007. Inriktningen på landets framtid skulle då i hög grad bestämmas. Polariseringen mellan det starkt sekulära etablissemanget och AKP:s sympatisörer blev alltmer påtaglig. Islamism och sekularism ställdes mot varandra och kom emellanåt att närmast framstå som två religioner. Parlamentsvalet den 22 juli och presidentvalet påföljande månad blev en folkomröstning om Turkiets framtid. Ställningstagandet gällde främst två frågor; demokratins utformning och tolkningen av sekularism. Den muslimska huvudbonaden, som bärs av makarna till AKP-ledningen, blev symbolen i maktkampen mellan de starkt sekulära och pro-religiösa kretsarna.

Efter valsegern 2002 lovade AKP:s oomstridde ledare, Tayyip Erdoğan, att man skulle regera mandatperioden ut, d.v.s. fram till november 2007. Rykten om nyval florerade flera gånger under de följande åren, men tillbakavisades med emfas av premiärminister Erdoğan. Han hade bestämt sig för att hålla sitt löfte till väljarna att skapa och värna om politisk kontinuitet, något som landet inte upplevt på flera decennier. Den överraskande händelseutvecklingen under våren 2007 ledde till en politisk kris. Ett nyval var ett faktum, bara drygt tre månader före den femåriga mandatperiodens slut.

Presidentposten skapar politisk kris

Striden kring landets högsta post, presidentämbetet, blev den utlösande faktorn. Parlamentet hade sju år tidigare valt en domare i författningsdomstolen, Ahmet Necdet Sezer, till president. Han innehade därmed den position, som det moderna Turkiets grundare Kemal Atatürk först hade. Statschefen har ett betydande inflytande, genom bl.a. vetorätt och ordförandeskap i det Nationella säkerhetsrådet, som består av landets politiska och militära ledare. Presidentposten ses traditionellt som symbolen för Turkiets sekulära statsskick. Med AKP:s dominans och innehav av två centrala maktinstitutioner, parlamentet och premiärministerposten, blev presidentposten ännu viktigare ur ett maktbalansperspektiv. Makten över landets centrala institutioner stod därmed på spel. Spekulationerna var många och intensiva, både i Turkiet och internationellt. Frågan gällde om Erdoğan skulle trotsa etablissemangets massiva motstånd och själv kandidera. "Say no to presidential ambitions, Mr. Erdoğan", uppmanade Financial Times i en ledare i mars 2007. Landets stabilitet skulle undermineras vid en konfrontation mellan Erdoğan och landets sekulära elit, ledd av militären, argumenterade ledarskribenten. President Sezer, som hör till det starkt sekulära kemalistiska etablissemanget, varnade för att sekularismen aldrig tidigare varit lika hotad som under våren 2007.

AKP drev samtidigt en strategi, som innebar en total tystnad kring namnen på potentiella kandidater. Man undvek därmed risken för djupa slitningar inom partiet. Informationen från premiärminister Erdoğan begränsades till beskedet att presidentkandidaten skulle bli en parlamentariker från AKP. Spekulationerna i media kretsade bl.a. kring försvarsminister Vecdi Gönül, vars hustru inte bär en muslimsk huvud-

bonad, och regeringens enda kvinnliga statsråd, den unga juristen Nimet Çubukçu. "Det kan komma att bli en överraskande nominering", kommenterade Erdoğan tvetydigt. Men många initierade bedömare, såväl i Ankara som i Washington, trodde att Erdoğan trots massivt motstånd skulle välja att själv kandidera. Bland AKP:s gräsrötter fanns samtidigt en oro för partiets framtid, om Erdoğan valde att sluta som partiledare för presidentskapet. Han hade på ett övertygande och framgångsrikt sätt hållit ihop och lett partiet, som bildades så sent som 2001, bara drygt ett år innan det tog över regeringsmakten. Utrikesminister Gül föreföll under våren helt inriktad på att ta över premiärministerposten när Erdoğan flyttat in i presidentbostaden i Çankaya, berättade förtroligt en turkisk ambassadör, som arbetade nära utrikesministern i Ankara.

Dramatiska politiska händelser avlöste varandra under våren 2007. Pro-sekulära massdemonstrationer hölls i Ankara, Istanbul och Izmir inför presidentvalet. Bara i Ankara samlades 350 000 människor, vilket utgjorde en av de största demonstrationerna någonsin i huvudstaden. Turkiska flaggor, bilder på Atatürk och banderoller för sekularismens bevarande syntes i demonstrationsleden, där påfallande många var kvinnor. Anti-EU och anti-amerikanska budskap förekom också.

Nomineringen till presidentposten var in i det sista högst oklar. Beslutet kom först dagen före nomineringsperiodens slut, som var den 24 april, och efter förhandlingar mellan AKP:s ledartrojka – premiärminister Erdoğan, utrikesminister Gül och parlamentets talman, den djupt religiöst konservative Bülent Arınç. Biträdande premiär-ministern och utrikesministern Gül var partiets överraskande presidentkandidat. Det största oppositionspartiet, det republikanska folkpartiet, CHP, valde att inte nominera en motkandidat.

Inledningsvis mottogs nomineringen av Gül positivt, även bland opinionsbildare i Turkiet. Men oron bland starkt sekulära kretsar var stor. Rädslan för en dold islamistisk dagordning, pådriven av AKP, blossade upp ännu en gång. Motsättningarna i samhället ökade markant. Etablissemanget, däribland delar av militären, rättsväsendet och byråkratin, upplevde att den strikta åtskillnaden mellan stat och religion hotades av en presidentkandidat som Gül, som har rötter i politisk islam. Att hans hustru Hayrunnisa, som rikets första dam, skulle bli den första presidentfrun med muslimsk huvudbonad, betraktades som ytterligare ett exempel på en skymf mot Atatürks grundprinciper.

Under de gångna fem åren hade landet haft en premiärminister, talman och utrikesminister vars hustrur alla bär huvudbonad. Det väckte till en början stor uppmärksamhet i Turkiet, särskilt vid en av Erdoğans och Güls första utlandsresor efter valet 2002. Bilderna på vinterklädda Emine Erdoğan och Hayrunnisa Gül i islamska huvudbonader (med allt hår täckt) under det årliga toppmötet i Davos i januari 2003 prydde de flesta turkiska tidningarnas förstasidor. Etablissemanget var djupt omskakat av att landet företräddes utomlands på detta sätt. Uppståndelsen lade sig under de följande åren, men kvinnorna blev aldrig inbjudna till presidentpalatset i Ankara. Däremot inbjöd presidenten Sezer utländska kvinnor med muslimsk huvudbonad, däribland ambassadriser från Asien, till sitt pampiga firande i Ankara varje år av nationaldagen den 29 oktober.

CHP-ledaren Baykal förde en hårdför kampanj mot regeringspartiet under våren 2007, men var länge tämligen isolerad i sin kamp för att skapa krisstämning. Övriga sekulära krafter, däribland presidenten och militären, höll en låg profil, men detta höll på att ändras. Militären utfärdade en implicit varning på sin hemsida i slutet av april. Militären framförde sitt missnöje mot såväl presidentkandidaten som själva processen.

Gül betraktades dock på många andra håll med stor respekt, såväl i Turkiet som utomlands. EU-förhandlingar, Irak-kriget och Cypern utgjorde bara några av de komplexa frågor som han skötte skickligt under sina fyra turbulenta år som utrikesminister. Även hans korta tid som premiärminister, efter valsegern 2002 i avvaktan på att Erdoğans politiska förbud skulle hävas, väckte respekt. Spekulationer, eller möjligen illvilliga rykten, gjorde gällande att Gül inte frivilligt skulle lämna makten åt Erdoğan, men spekulationerna kom på skam. Ledarskapsskiftet blev helt odramatiskt, närmast per automatik, när Erdoğan övertog premiärministerposten från Gül våren 2003.

Jämförelser görs ibland mellan de politiska parhästarna Tony Blair–Gordon Brown och Tayyip Erdoğan–Abdullah Gül. Men parallellen haltar. Erdoğan och Gül har ett relativt harmoniskt och väl fungerande samarbete, vilket bl.a. det smidiga skiftet på premiärministerposten i mars 2003 illustrerade. Erdoğans nominering av Gül snarare än sig själv till presidentposten utgör ett annat, färskare exempel. Skiftet däremot av brittiska Labour-regeringens ledare var förenat med betydligt större vånda och fler kontroverser.

Nomineringen av Abdullah Gül, snarare än Erdoğan, kom som en överraskning också i väst. Där välkomnades den som en klok kompromiss. Men i Turkiet svängde stämningarna. Motståndet mot nomineringen växte snabbt i styrka. Abdullah Güls sekulära trovärdighet ifrågasattes kraftigt. Parlamentet misslyckades att välja en president i månadsskiftet april–maj. Enligt grundlagen krävs minst tre valomgångar. De första två omgångarna krävs 2/3 majoritet och den tredje enkel majoritet. Oppositionen krävde, och fick oväntat stöd från författningsdomstolen, att 2/3 av parlamentarikerna, dvs. 367 ledamöter, måste fysiskt närvara för att valet (i den första valomgången) skulle anses giltigt.

Erdoğan fördömde oppositionens agerande, som han liknande vid "en kula som avlossats mot demokratin". Uttalandet åsyftade också författningsdomstolens agerande, men det dementerade premiärministern senare. Domstolens beslut innebar etablerandet av en ny praxis om quorum; minst 1/3 av parlamentarikerna kunde därmed blockera valet av en president genom sin frånvaro. AKP hade 354 mandat. Trots att Gül erhöll fler röster än vad landets tre senast valda presidenter fick i omröstningarna, räckte det inte. Vid valen av presidenterna Özal, Demirel och Sezer gällde för övrigt 1982 års grundlag, d.v.s. den som fortfarande är i kraft. Beslutet av författningsdomstolen, som aldrig tidigare kopplats in i ett presidentval, skapade en konstitutionell kris, som fördjupade den politiska krisen.

Erdoğan återtog det politiska initiativet den 2 maj genom att utlysta nyval till den 22 juli. AKP åtnjöt en stark medvind i opinionssiffrorna, som låg omkring 40 procent. Oppositionspartiet CHP däremot hade vikande stöd (runt 18 procent), men dess förhoppning var att få till stånd en koalitionsregering efter valet.

Militärens roll

Den politiska temperaturen steg samtidigt som terrordåden ökade i omfattning i bergstrakterna utmed den turkiska och irakiska gränsen. Militärens krav på att gå in i Irak och bekämpa PKK-trupperna hördes allt oftare. I slutet av maj nådde terrorn Ankara, då en bomb exploderade utanför ett köpcentrum, med fem dödade och ett 60-tal skadade. Militären framställde inte längre hotet mot sekularismen som den största faran för landet. Det huvudsakliga hotet kom från

terrorismen. Vissa terrorgrupper gömde sig bakom demokrati och mänskliga rättigheter i sin kamp att splittra landet, menade militärledningen. Under den politiska turbulens som rådde inför parlaments- och presidentvalen återtog militären på ett närmast självklart sätt sin offentliga plats i politiken. De gångna årens relativt låga profil var som bortblåst. EU-reformer, som resulterade i vissa institutionella begränsningar av militärens makt, föreföll otillräckliga.

Militären har en unik och traditionellt stark roll som politisk maktfaktor i Turkiet. Under decennier av bräckliga regeringskoalitioner och utbredd korruption bland politiker har militären betraktats som en politisk stabilisator, fri från korruption. Opinionsmätningar över institutioner som åtnjuter mest förtroende hos allmänheten toppas oftast av militären. När militären varnade för att landets sekulära arv hotades av presidentkandidaten Gül reagerade USA och EU. De hänvisade till att den demokratiska ordningen måste gälla. Uttalandena från väst var alltför vaga i en kritisk period, då demokratin i Turkiet stod på spel, menade vissa besvikna turkar.

Historiska val

Jämfört med vårens spända politiska utveckling blev valkampanjen under sommaren oväntad lågmäld. Erdoğan och hans parti bedrev en intensiv valkampanj över hela landet. Fokus låg på ekonomin och fortsatt stark tillväxt. Bland de stora politiska partierna hörde AKP till det enda EU-positiva, men EU-frågan var påfallande marginaliserad under kampanjen. Partiernas avsikter och vision om Turkiets framtid genomsyrade tiden före valet. De största oppositionspartierna var splittrade men hade likalydande budskap: regeringen anklagades för att ha sålt ut ekonomin till utländska intressen, misslyckats i utrikespolitiken och låtit religionen alltmer göra intåg i förvaltningen och utbildningsväsendet.

Valet skedde i temperaturer långt över det normala med en värmebölja som aldrig tycktes släppa sitt grepp om Turkiet. Oro över klimatförändringarnas effekt på landet och risken för vattenransoneringar i storstäderna var frekventa samtalsämnen under sommaren. Gigantiska affischer täckte husväggar med slagord och partiledarnas ansikten. Färgglada vimplar med partisymbolerna kantade vägarna.

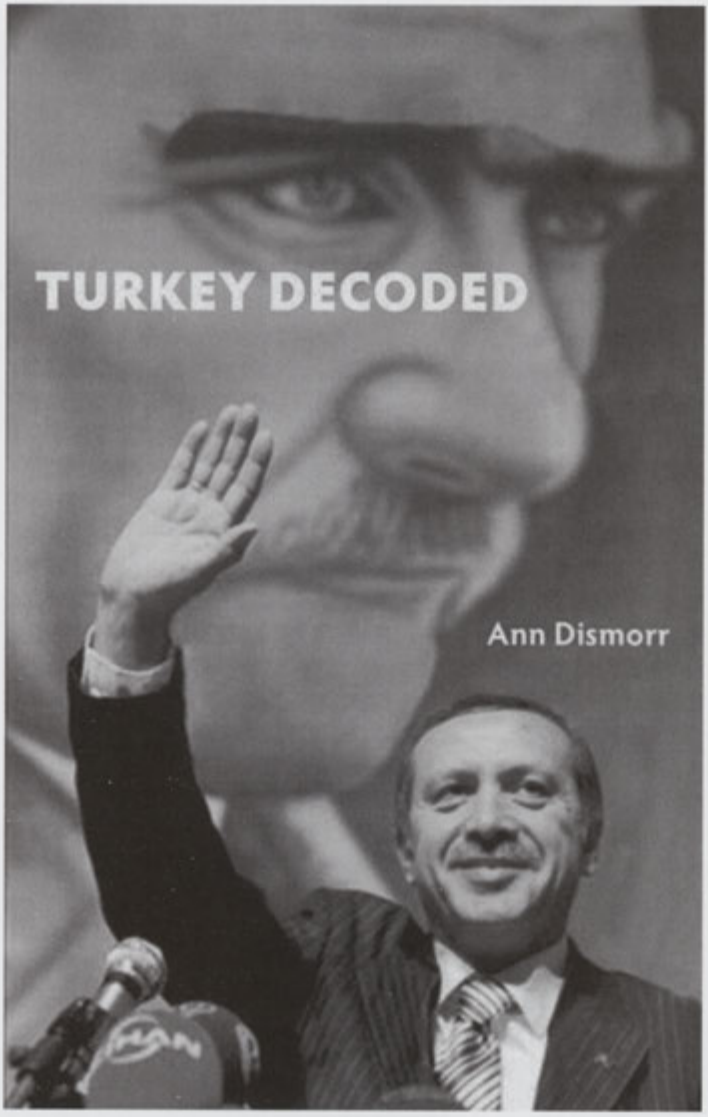

Turkiets premiärminister Erdoğan var valets stora vinnare i parlamentsvalet 2007, men presidentposten förblev bortom räckhåll och gick i stället till hans partibroder Abdullah Gül. Bilden visar bokomslaget till artikelförfattaren Ann Dismorrs bok Turkey Decoded, *som publiceras av Saqi i London i mars 2008.*

Regeringspartiet fick med bred marginal förnyat förtroende bland de 36 miljoner väljarna. Valdeltagandet var rekordhöga 84 procent. AKP erhöll 47 procent av rösterna, vilket t.o.m. översteg partiledningens förväntningar med flera procent. Det största oppositionspartiet CHP erhöll 20 procent av rösterna, vilket gav partiet 99 mandat. Det ultranationalistiska MHP gynnandes av det senaste årets uppflammande nationalistiska strömningar och kunde med 14 procent av rösterna med bred marginal klara den 10-procentiga spärren för inval. Därmed återvände partiet efter fem års frånvaro i parlamentet. Partiet valde att inte dras in i kontroversen om presidentnomineringen. Fem partier, liksom 27 oberoende kandidater, varav merparten pro-kurdiska, tog plats i parlamentet. Den kraftiga ökningen av antalet partier gav ökad legitimitet och pluralism åt parlamentet.

Merparten av parlamentarikerna (313 av 550) är nya ledamöter. AKP:s politikerprofil ändrades efter valet. Färre religiöst konservativa återfanns bland ledamöterna. De ersattes av flera liberala och f.d. socialdemokratiska politiker. Trots att andelen kvinnliga ledamöter fördubblades till 9 procent rönte detta viss besvikelse eftersom det fanns utbredda förhoppningar om en ännu högre andel. Besvikelsen växte när det efter regeringsbildningen visade sig att den enbart bestod av en kvinna bland de sammanlagt 24 ministrarna, vilket var samma antal (och samma person) som under AKP:s föregående regering.

Nomineringen av Abdullah Gül som presidentkandidat under våren 2007 resulterade i en djup politisk kris, som utmynnande i ett nyval. Det blev en kraftmätning mellan å ena sidan det starkt sekulära och urbana etablissemanget och å andra sidan Anatoliens konservativa och religiösa befolkning. Det blev en maktkamp mellan olika sociala samhällsgrupper och om hur modernismen ska utformas. AKP:s vägval fick förnyat och kraftigt ökat förtroende. Makten över landets centrala institutioner stod på spel, liksom också demokratin. Det blev en kraftmätning mellan den civila regeringen och militären, där premiärminister Erdoğan som första politiska ledare stod upp mot militären och gick segrande ur maktkampen.

Tayyip Erdoğan framhöll strax före parlamentsvalet att en kompromisskandidat till presidentposten kunde bli aktuell. Det tolkades som en försoningsgest visavi motståndarna i de strikt sekulära kretsarna och en indikation på att Gül inte längre var en presidentkandidat. Själv

tycktes Abdullah Gül dock vara av en annan uppfattning och behöll dörren på glänt till att bli nominerad på nytt. Han uppmuntrades under valkampanjen, då han möttes av upprepade skanderanden "president Gül" från AKP-anhängare. Det fanns en utbredd uppfattning, såväl inrikespolitiskt som internationellt, att hans lågmälda och lyssnande personlighet är mindre polariserande än partiets självskrivne ledare Erdoğan. Samtidigt betraktas Abdullah Gül som mer socialt och religiöst konservativ än Erdoğan.

Utnämningen av parlamentets nye talman, advokaten och f.d. ministern Köksal Toptan, innebar att man på den posten valde en tydligt sekulär profil, i klar kontrast till företrädaren Bülent Arınç. Detta betraktades som en olivkvist från AKP, som förberedde en ny nominering av presidentkandidat.

Turkiets 11:e president

Den 28 augusti 2007 skrevs historia, då Abdullah Gül med rötter i politisk islam blev landets 11:e president. Fyra månader efter hans första nominering till posten och misslyckande att nå landets högsta ämbete, valdes han med stor majoritet av parlamentet i den tredje omröstningsomgången (339 röster). Som väntat avstod CHP från att rösta. Det pro-kurdiska Demokratiska samhällspartiet, DTP, överraskade genom att också avstå från att rösta på Abdullah Gül, vilket väckte besvikelser bland många moderata kurder. AKP rönte överraskande stora framgångar i parlamentsvalet i de kurdiska områdena i sydöstra Turkiet.

Bara knappt två timmar efter valet svors presidenteden i en ceremoni i parlamentet, då största oppositionspartiet CHP och militärledningen uteblev. Det gjorde också fru Gül, vars muslimska huvudbonad föranlett massiv uppmärksamhet och väckt starka känslor. Ingen upprepning av vårens massdemonstrationer ägde rum utan stämningarna i huvudstaden präglades av lugn.

I sitt installationstal gav president Gül försäkringar om fortsatt sekularism och skydd av demokratin och de fundamentala fri- och rättigheterna. Han underströk nödvändigheten av att ha tilltro till det demokratiska systemet. Han lovade att hans "dörr kommer att vara öppen för alla". Behovet av fortsatta reformer och modernisering av Turkiet genomsyrade talet. EU togs upp som enda utrikespolitiska fråga

och resoluta ansträngningar för att uppnå medlemskap förordades. "Vi kan åstadkomma detta", försäkrade den nyvalde presidenten.

President Gül valdes på en mandatperiod om sju år, men den ifrågasattes bara ett par månader senare efter en folkomröstning den 21 oktober i år. Den resulterade i att landets näste president kommer att väljas av folket – och inte längre parlamentet – för en femårsperiod med möjlighet till omval (vilket inte fanns tidigare). Talmannen Toptan hör till dem som nu ifrågasätter om president Güls mandatperiod verkligen bör sträcka sig fram till 2014, dvs. sju år. En stor majoritet (67 procent av väljarna) röstade för en förändring av grundlagen, som också innebär att parlamentets mandatperiod kortas ned från fem till fyra år.

Folkomröstningen överskuggades av en rad terrordåd. Fortsatta strider mellan den turkiska armén och PKK resulterade i ett 40-tal dödade under en enda höstmånad. Den av EU och USA terroriststämplade organisationen utgör inget militärt hot mot Turkiet, men dess upprepade bakhåll och attacker med många dödade ledde till en snabb och kritisk omröstning i parlamentet. Med en förkrossande majoritet gavs ett ettårigt mandat till – vid behov – inmarsch av turkiska armén i norra Irak för att bekämpa de 3500–5000 PKK-soldater som har sina läger där. PKK:s intensifierade aktioner bör ses mot bakgrund av dess politiska marginalisering. Kampen mot PKK förde i viss utsträckning regering och militär närmre varandra, vilket illustrerades när ett toppmöte om krisen i norra Irak skulle hållas mellan Tayyip Erdoğan och president Bush i Washington i början av november 2007. Över Atlanten reste då för första gången premiärminister Erdoğan och turkiska toppmilitärer tillsammans.

Konsekvenser av Turkiets politiska vägval

Turkiet befinner sig i en brytningstid, vilket de dramatiska politiska händelserna under våren och sommaren 2007 illustrerade. Tayyip Erdoğan hade en demokratisk rättighet att själv låta sig nomineras och väljas till president men avstod frivilligt till förmån för Abdullah Gül. Därmed undveks sannolikt en ännu djupare kris mellan regeringen och det kemalistiska etablissemanget än vad som blev fallet.

Parlaments- och presidentvalen innebar en konsolidering av demokratin i Turkiet, som visat prov på ökad mognad. Presidentvalet har liknats vid ett genombrott för en modern demokrati i Turkiet. De

demokratiska institutionerna höll måttet, när politiska och militära påtryckningar var som störst. Erdoğan är den första politiska ledaren i Turkiet som stått upp mot militären och gått segrande ur maktkampen. Det civila styret kom stärkt ur striden. Det är värt att notera att ekonomin inte påverkades negativt under den politiska krisen (endast högst temporärt). Det visar på en nyvunnen ekonomisk stabilitet, tack vare strukturer som är mer motståndskraftiga vid inrikespolitiska kriser. Detta står i bjärt kontrast till den långvariga och djupa ekonomiska kris som inträffade vintern 2001 p.g.a. en konflikt mellan dåvarande premiärministern och presidenten. Näringslivet var för övrigt fokuserat på presidentvalet och tillmätte inte valet av parlamentet samma betydelse.

Valet resulterade i ett betydligt större antal partier i parlamentet, vilket skapat ökad pluralism och en mer fullvärdig demokrati. Den ökade proportionaliteten illustreras av AKP:s mandatfördelning. Vid det föregående valet för fem år sedan fick AKP 2/3 av parlamentets platser efter att ha fått bara drygt 1/3 av rösterna. I år erhöll partiet nästan hälften av rösterna men "bara" 343 av mandaten (dvs. en minskning med 23 mandat), p.g.a. att betydligt fler partier klarade 10-procentsspärren. Vid parlamentets öppnande talade de oberoende pro-kurdiska ledamöterna turkiska och inte kurdiska, som vissa motståndare hade befarat. Farhågor fanns t.o.m. för en öppen konflikt mellan dessa och ultranationalister i samband med öppnandet, som i stället gick lugnt till och blev odramatiskt.

Polariseringen i landet är stor och har fördjupats efter 2007 års dramatiska politiska händelser. Bland de starkt sekulära kretsarna finns rädslan för en iransk utveckling i Turkiet. De djupt religiösa kräver ett stopp för diskrimineringen i bl.a. utbildningsväsendet av kvinnor med muslimsk huvudbonad. Många liberala människor känner sig klämda mellan starkt religiösa och ultranationalistiska krafter. Det kommer att bli en svår uppgift och ta lång tid att överbrygga klyftorna mellan de olika grupperna i samhället. Här ligger ett särskilt ansvar på AKP, som numera innehar och dominerar landets demokratiska nyckelinstitutioner.

En ny grundlag är under utarbetande och utgör ett betydelsefullt test av regeringens reformambitioner. Det gäller särskilt på området för demokrati och mänskliga rättigheter. Grundlagsarbetet aktualiserar två centrala frågeställningar för landet. Den ena gäller förhållandet mellan

stat och religion och det andra förhållandet mellan stat och individ. En strikt sekulär republik med en i huvudsak muslimsk befolkning, islam som en starkt identitetsbärande religion och traditionellt fokus på familjen, snarare än individen, skapar sammantaget stora utmaningar för de politiska makthavarna.

AKP-regeringen och nyvalde presidenten Gül står inför en historisk utmaning att visa att islam och demokrati är förenliga. De är på god väg. Inom EU-kretsen växer dock kraven på ett alternativ till ett fullvärdigt EU-medlemskap för Turkiet. EU står därmed inför ett strategiskt och historisk vägval. Hur ska man förhålla sig till EU-kandidatlandet Turkiet, som är det mest liberala och har den bäst utvecklade demokratin bland världens 1,2 miljarder muslimer?

Abstract

Turkey at Historical Crossroads in 2007: Contents and Consequences

Turkey went through a golden era of reforms during 2002–2005. New and amended legislation enhanced democracy and the human rights situation improved significantly. The single party government, headed by the Justice and Development Party, the AK Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi*) brought political stability for the first time in decades.

Turkey's EU process looked more promising than ever before. Currently, a different picture is emerging. The reform process has slowed down significantly and the support for a Turkish EU membership has dropped dramatically. Society is deeply polarized between staunchly secular and pro-religious circles.

The political crises during the spring of 2007 resulted in a historical outcome. Abdullah Gül, who has a background in political Islam, became Turkey's 11th President after a highly controversial and emotionally charged process. An assertive military resented the presidential nomination by AK Party, while mass demonstrations were held in major cities in support of secularism. A power struggle took place over the key democratic institutions in the country. It resulted in an overwhelming victory for the AK Party, which swept back to power with the support of almost every other voter (47 per cent of the 36 million voters backed the AK Party). The number of political parties in Parliament increased from two to five major parties, making Parliament more pluralistic and democratically legitimate.

A more mature and consolidated democracy emerged after the two recent elections. However, they revealed a deeply polarized society. The drafting of a new Constitution will become a major test of the ambitions and commitments to reform and modernize Turkey. Two major issues need to be defined; the relationship between state and religion as well as that between state and the individual.

The AKP government and President Gül face a historic challenge: to demonstrate that Islam and democracy are compatible. Turkey has come a long way proving that. The EU is facing a strategic and historic choice of how to deal with Turkey, which is the most liberal and the best developed democracy in the Muslim world of 1.2 billion people.

Turkiets geopolitiska betydelse i historiskt perspektiv

MICHAEL FREDHOLM

Sedan 1990-talet kan Turkiet beskrivas som ett stabilt land mellan tre instabila regioner: Mellanöstern, Balkanhalvön och Kaukasien. Turkiet har därvid inget val; man är tvungen att hantera den besvärliga situationen på bästa möjliga sätt. Det geopolitiska läget förklarar varför Turkiet idag har nära politiska och ekonomiska relationer med något oväntade länder, som Israel och Ryssland, men ändå anser sig vara helt beroende av en strategisk allians med USA. Och det förklarar likaså varför Turkiet sedan länge har sökt medlemskap i Europeiska Unionen (EU).

Osmanska riket och Republiken Turkiets födelse

När Osmanska riket, som under första världskriget stod på Tysklands och Österrike–Ungerns sida, 1918 tvingades sluta fred, återstod av det en gång väldiga imperiet endast lite land i Europa (östra Trakien), huvudstaden Istanbul och Anatolien. Tanken var att såväl hela det Osmanska riket som kärnterritoriet Anatolien skulle uppdelas mellan segrarmakterna. Då hade förstås nästan ingenting blivit kvar åt turkarna. Detta blev uppenbart genom freden i Sèvres utanför Paris, vilken undertecknades den 10 augusti 1920. Enligt Sèvrestraktaten skulle Trakien med Gallipoli samt Egeiska öarna och Smyrnadistriktet avträdas till Grekland och Tolvöarna och Rhodos till Italien, på samma sätt som Syrien och Cilicien skulle avträdas till Frankrike och Irak och Palestina till Storbritannien. Armenien skulle utgöra en självständig stat. Den osmanska regeringen under Sultan Mehmed VI Vahideddin tvingades därmed acceptera att den osmanska staten endast överlevde i form av de centrala och norra delarna av Anatolien samt Istanbul. Man var dessutom tvungen att acceptera att utlänningar i landet gavs extraterritoriella rättigheter, att den viktiga sjöleden genom Bosporen och Dardanellerna samt Istanbul öppnades till alla såväl civila som

militära fartyg, oavsett nationalitet, och ställdes under internationell förvaltning och att armén endast fick uppgå till högst 50.000 man.

Istanbul och Bosporen hade redan ockuperats. Under 1919 marscherade brittiska och franska trupper även in i delar av sydöstra Anatolien. Italienska trupper landsteg i Antalya den 29 april och grekiska i Smyrna (Izmir) den 15 maj 1919. Grekland hade inför sitt inträde i världskriget på ententens sida fått löften om osmanska territorier. Andra grekiska styrkor ryckte därför in i Trakien. Delar av östra Anatolien kom att kontrolleras av armeniska styrkor. Där hade redan tidigare mycket svåra slitningar uppstått mellan turkar och armenier. Av de senare hade många (bedömningarna varierar vanligen från 50.000 till 300.000) massakrerats av osmanerna redan under åren kring 1895 och ännu fler (bedömningarna varierar från 600.000 till 2 miljoner) dödats, främst av kurdiska friskaror, eller under mycket blodspillan deporterats till Syrien våren 1915, eftersom existensen av små revolutionära armeniska grupper skapat misstankar om alla armeniers lojalitet.

Den utländska närvaron och de hårda fredsvillkoren ledde till en inhemsk och specifik turkisk reaktion mot det utländska inflytandet. Det nationellt turkiska motståndet kom att centreras kring en krigshjälte, Mustafa Kemal – senare känd som Atatürk, "Fader Turk", efter den turkiska efternamnsreformen 1934. Den nya, till identiteten turkiska rörelsen sökte bevara det turkiska territoriet och vinna fullständig självständighet. Redan 1919 hade nationalisterna under Kemal vunnit avgörande stöd i parlamentet och 1920 blev brytningen mellan osmaner och nationalister så svår att sultanen upplöste parlamentet och fördömde nationalisterna som upprorsmän. Nationalisterna samlades då i Ankara, där de bildade en tillfällig regering under Mustafa Kemal som president.

Vid de strider som följde lyckades nationalisterna besegra en av sultanens arméer. De ingick även vapenvila med de franska trupperna, samt drev armenierna österut. Flest framgångar hade nationalisterna på östfronten. Genom fördraget den 16 mars 1921 med Sovjetunionen, som blev den första att erkänna den turkiska nationalistregeringen, återfick man områdena kring Kars och Ardahan. Italien och Frankrike valde samma år att dra ut sina trupper ur Turkiet.

Genom nya strider 1921–1922 fördrevs slutligen de grekiska trupperna ut ur Anatolien. Förhandlingar följde, i vilka Storbritannien

och övriga makter accepterade att återlämna Trakien, Istanbul och Bosporen till Turkiet. Sultanatet avskaffades den 1 november 1922, så när Lausannetraktaten undertecknades den 24 juli 1923 representerades Turkiet uteslutande av nationalisterna. Turkiet kom att behålla kontrollen över så gott som alla anatoliska provinser samt Trakien med Gallipoli och de övriga restriktionerna avskaffades, med undantag av kontrollen över sjövägen genom Bosporen. Enligt traktaten skulle sundens frihet för internationell sjöfart garanteras, vilket innebar att Turkiet inte gavs rätten att kontrollera dessa militärt. Den 29 oktober 1923, i samband med att de sista utländska trupperna lämnade Istanbul, utropades Republiken Turkiet med Mustafa Kemal som förste president. Den 3 mars 1924 avskaffades även kalifatet, vilket gjorde Republiken Turkiet till en sekulär stat.

Den sekulära nationalstaten Turkiet

Mustafa Kemal var emot såväl panislamiska som panturkiska ambitioner. Vad han eftersträvade var en sekulär nationalstat, och den skulle vara turkisk till identiteten. Det låg helt rätt i tiden. I samband med Lausannetraktaten hade även ett särskilt avtal undertecknats rörande Turkiet och Grekland. De två nationalstaterna genomförde med stöd av detta avtal därefter ett befolkningsutbyte. I princip alla greker i Turkiet beordrades flytta till Grekland, medan alla turkar i Grekland beordrades flytta till Turkiet. Detta må ha orsakat svåra problem för de drabbade, men de båda regeringarna var rörande eniga och när folkomflyttningen 1930 var genomförd, ingick Turkiet och Grekland ett särskilt vänskapsfördrag.

Tonvikten på att skapa en nationalstat kom att få betydande följder för de minoriteter som bodde kvar inom den nya republikens gränser. När republiken Turkiet utropades 1923, såg ledande kretsar i den unga staten det nödvändigt att verka för att landets befolkning fick en gemensam, homogen identitet. Man eftersträvade en turkisk nationalstat. De olika etniska och språkliga grupperna i republiken fick därför från 1924, då ett enhetligt utbildningssystem påbjöds, anpassa sig till en politik av assimilering med den nydefinierade och hädanefter rådande turkiska identiteten. Exempelvis fick skolundervisning inte längre hållas på andra språk än turkiska. Turkiskheten betraktas fortfarande som en mycket viktig faktor för den turkiska nationella identiteten.

Relationen till stormakterna: Sovjetunionen och USA

Ganska snart kom relationen till stormakterna att bli avgörande för Turkiet. Under 1930-talet, sedan västmakterna hade insett att ett hot förelåg från Hitlers Tyskland och Mussolinis Italien, accepterade man att Turkiet gavs nya rättigheter beträffande sjöleden genom Bosporen. Lausannetraktaten hade endast resulterat i sundens frihet för internationell sjöfart. Genom Montreuxkonventionen av den 20 juli 1936 fick Turkiet rätt att befästa och försvara sjöleden samt i krig kontrollera transittrafiken genom den. I fredstid betraktades däremot Bosporen som en internationell farled, och i synnerhet Sovjetunionen och de andra länderna kring Svarta havet kunde tämligen fritt transitera örlogsfartyg genom Turkiets ekonomiskt viktigaste stad. Turkiet förhöll sig neutralt under andra världskriget, i alla fall fram till krigets slutskede. I februari 1945 förklarade man krig mot Tyskland i ett försök att säkra sina gränser efter krigets slut.

Men problem uppstod snabbt. År 1945 krävde Sovjetunionen under Stalin rätten att tillsammans med Turkiet kontrollera farleden genom Bosporen, som var enda sjövägen mellan Svarta havet och Medelhavet och därför enda vägen ut på världshaven för den sovjetiska Svarta-

havsflottan. Vidare gjorde Sovjetunionen anspråk på vissa landområden i östra Turkiet (Kars och Ardahan, vilka i ett tidigare krig erövrats av Ryssland), och i mars 1946 krävde Stalin rätten till en militärbas i Dardanellerna. Turkiet avvisade dessa krav, men situationen var allvarlig och blev en bidragande orsak till att USA:s president Harry S. Truman den 12 mars 1947 formulerade Trumandoktrinen om att stödja de fria folken; USA skulle hädanefter hjälpa varje annan nation som hotades av ett kommunistiskt maktövertagande.

Stalins krav och Trumans respons fick avgörande betydelse för den turkiska utrikespolitiken. Man insåg, att USA var den enda garanten för landets säkerhet. Turkiet valde naturligt nog att ställa sig på USA:s sida i kampen mellan stormakterna. År 1950 skickade Turkiet en brigad till FN:s huvudsakligen amerikanska styrkor i Koreakriget (Turkiet hade gått med i FN när organisationen bildades 1946), och 1952 blev Turkiet fullvärdig medlem i Nato. Turkiet blev därvid, tillsammans med Norge, den enda Nato-medlemmen med landgräns mot dödsfienden Sovjetunionen.

Inom Nato var Turkiets uppgift under det kalla kriget först och främst att hålla Bosporen, den sovjetiska Svartahavsmarinens enda utlopp till världshaven. Efter Sovjetunionens fall har Turkiets läge och etnisk-religiösa ställning gjort Turkiet till en mångahanda ännu viktigare alliansmedlem, i frågor som rör Mellanöstern och Centralasien. Turkiet är Natos enda muslimska medlem, och den enda medlemmen som är fysiskt belägen i direkt anslutning till Mellanöstern – på samma sätt som Turkiet tidigare var den enda Nato-medlemmen förutom Norge med landgräns mot Sovjetunionen. Turkiet gränsar till såväl Iran som Irak och Syrien, alla länder med vilka USA och Nato haft och har svåra relationer. Turkiets direkta inflytande i Mellanöstern begränsas dock av att landet för det första är en sekulär stat, och för det andra varken har en arabisk eller persisk majoritetsbefolkning.

För egen del ser Turkiet medlemskapet i Nato som den avgörande faktorn för landets säkerhets- och utrikespolitik. Ingen annan allians kan garantera landets säkerhet på samma sätt som Nato, menar man. Montreuxkonventionen och transittrafiken genom Bosporen fortsätter att vara en känslig fråga. Ett diplomatiskt gräl mellan Turkiet och Ryssland uppstod när Ryssland 1998 planerade att sälja moderna luftvärnsrobotar av typ S-300 Zenit till den grekcypriotiska regeringen och därvid avsåg skeppa dem genom Bosporen – och Turkiet hotade

med att anfalla de ryska fartygen. Ett annat ägde rum under en olje- och naturgaskonferens i Istanbul 2004, under vilken en rysk representant anklagade Turkiet för att av politiska skäl medvetet underblåsa oro beträffande transittrafiken och sedan hotade med att sådant var farligt och kunde eskalera utom all kontroll.

Det interna säkerhetshotet: Väpnade grupper inuti Turkiet

De folkgrupper som mest kommit att symbolisera problemen med den turkiska assimileringspolitiken har varit de kurdiska – även om de långtifrån har varit de enda och man även bör betänka att många andra icke-turkiska grupper ändå valde att bli turkar hellre än att motsätta sig den förda politiken.

Kurderna, som traditionellt varit splittrade i en rad olika stammar i Turkiet, Iran, Irak och Syrien, kännetecknas av att de till skillnad från flertalet av sina grannar talar språk besläktade med persiskan. Det första stora kurdupproret i Turkiet ägde rum redan 1925, som en reaktion på avskaffandet av kalifatet och utropandet av Turkiet som en sekulär stat. Då var det konservativt religiösa kurder som slog tillbaka. Under senare årtionden har det dock främst varit vänsterradikala kretsar bland kurderna som stått för motståndet mot den turkiska staten. Kampen, organiserad genom i första hand det vänsterradikala och sedan länge förbjudna Kurdistans arbetarparti (*Partiya Karkerê Kurdistan*, PKK), pågick fram till och med 1999 och återupptogs 2004 i huvudsakligen de sydöstra delarna av landet och anses ha resulterat i mer än 37.000 döda, däribland 5.000 soldater i den turkiska armén.

PKK växte fram ur marxist-leninistiska studentorganisationer i Turkiet under 1960-talet. PKK grundades formellt den 7 november 1978 av Abdullah Öcalan, som sedan blev gruppens ledare och kom att styra den från Libanon och Syrien. Gruppen ansåg sig vara en del av den globala marxistiska revolutionen och vann avsevärt stöd bland likasinnade utomlands och då kanske främst i Europa, där det för närvarande bedöms leva ungefär 700.000 kurder. Gruppens främsta mål var då att leda en kommunistisk revolution i Turkiet. PKK inledde väpnade aktioner i augusti 1984. Mot slutet av 1980-talet visade det sig dock att PKK:s marxist-leninistiska budskap inte förmådde aktivera särskilt många kurder från landsbygden – den folkgrupp som man utgav sig för att företräda – eftersom dessa oftast förblev trogna sina religiösa,

sunnitiskt islamiska sedvänjor. PKK antog därför även en islamisk agenda, vilket gör att gruppen sedan dess har blandat marxistiska, islamiska och nationalistiska ståndpunkter i syfte att vinna maximalt stöd. Bland gruppens många mål har varit att separera Kurdistan från Turkiet, Syrien, Irak och Iran; att skapa en kurdisk federation i Mellanöstern; och att befria de kurdiska områdena i Turkiet och bygga upp ett fritt Kurdistan där. För närvarande anser sig gruppen ha till syfte att förbättra kurdernas rättigheter i Turkiet – ett område där även den turkiska staten sedan 2003–2004 har genomfört ett antal reformer i syfte att erkänna kurdernas kulturella rättigheter. Bland annat tillåts nu till skillnad från tidigare TV-sändningar på kurdiska.

PKK har sedermera splittrats och bytt namn flera gånger, till KADEK (*Kongreya Azadî û Demokrasiya Kurdistanê*; Kongressen för frihet och demokrati i Kurdistan) i april 2002, sedan till KONGRA-GEL (*Kongra Gelê Kurdistan*; Kurdistans folkkongress) i oktober 2003, får att till sist återgå till PKK i maj 2004. Fortfarande finns PKK-läger i norra Irak, och även i Turkiet förekommer fortfarande kurdiska terrorattentat. En tidigare okänd kurdisk grupp, som kallade sig Kurdistans frihetshökar (*Teyrêbazên Azadîya Kurdistan*, TAK), påtog sig exempelvis ansvaret för fyra samtida bombattentat i Istanbul i augusti 2004, i vilka två personer dog.

Även om kurderna stod för det första islamiskt inspirerade upproret mot det sekulära Turkiet, har islam under senare år på nytt gjort sig gällande som ett säkerhetspolitiskt problem i Turkiet, och nu inte längre endast bland kurderna. Ett nytt terrorhot föreligger i Turkiet, och det emanerar från modern islamisk extremism. I november 2003 genomfördes självmordsbombningar riktade mot brittiska intressen samt synagogor i Istanbul. Attentaten utfördes av turkar, men extremisterna kunde även kopplas till de internationella terrornätverken kring al-Qaida.

Attentaten väckte nytt liv i den viktiga frågan om huruvida det sedan 3 november 2002 regerande islamistiska partiet AKP (*Adalet ve Kalkınma Partisi*; Rättvise- och utvecklingspartiet) faktiskt menade allvar när det avsade sig sitt tidigare uttalade intresset för radikal islam. Partiets ledare, premiärminister Recep Tayyip Erdoğan, har anklagats för *takkiya*, en gammal islamisk sedvänja rättfärdigad av muslimska lärde, vilken tillåter en muslim att medvetet ljuga om sina religiösa åsikter för att lura otrogna och avfällingar. Att i det klimatet försöka bedöma vem som har

rätt och vem som har fel torde vara omöjligt. I den här frågan kan nog endast framtiden utvisa huruvida AKP på sikt söker bevara – eller avskaffa – Turkiets sekulära samhällssystem.

Cypernfrågan och möjligheten till EU-medlemskap

Cypern blev från och med 1955 ett allvarligt säkerhetspolitiskt problem för Turkiet, då den grekcypriotiska majoritetsbefolkningen under sitt andlige överhuvud, ärkebiskop Makarios, reste sig mot britterna, vilka hade kontrollen över ön. Resningen resulterade i omfattande terrorism och bombattentat, och såväl turkar som britter bedömde risken som allvarlig att grekiska kommunister skulle ta makten, som de hade försökt göra på det grekiska fastlandet. Turkiet önskade å ena sidan skydda den turkiska minoriteten på ön och å andra sidan försäkra sig om att en kommunistregim inte etablerade sig där. Följden blev till sist att britterna år 1960 lämnade ön, vilken i stället blev en oberoende republik med Makarios som president. Strider mellan grek- och turkcyprioter bröt ut i december 1963, vilket i sin tur förorsakade en militär insats av FN för att hålla parterna åtskilda. Slutligen genomförde grekcyprioter med stöd av militärjuntan i Aten den 15 juli 1974 en statskupp riktad mot president Makarios i syfte att förena ön med Grekland. När internationell intervention uteblev, landsatte Turkiet den 20 juli samma år trupper på norra Cypern och tog kontroll över en betydande del av ön. I Grekland sågs detta som ett sådant fiasko, att händelsen direkt ledde till militärjuntans fall den 24 juli 1974. I november 1983 utropades den Turkiska Republiken Norra Cypern, som endast Turkiet har erkänt. Antalet turkcyprioter har sedermera ökat genom en invandring av turkar från Turkiet.

Cypernfrågan fick den gamla, vilande rivaliteten mellan Grekland och Turkiet att blossa upp igen med full styrka, men inte förrän under åren efter Sovjetunionens upplösning 1991, då de två Nato-medlemmarna Grekland och Turkiet inte längre lika tydligt tyckte sig behöva säkerhetsgarantier från stormakten USA. Bland annat kom rivaliteten att handla om vem som hade rätt till territorialvatten och oljefyndigheter i Egeiska havet. Under slutet av 1990-talet gick rivaliteten dem emellan så långt, att den nästan ledde till krig. I december 1996 hade nämligen grekcyprioterna beslutat att köpa ett nytt luftvärnsrobotsystem av typ S-300 Zenit (SA-10) från Ryssland. Det var ett

mycket kraftfullt luftvärnsrobotsystem, som skulle ha kunnat förorsaka stora problem för det turkiska flygvapnet. Samtidigt visste man i Turkiet, att vissa kurdiska oppositionsgrupper (som ERNK eller *Kurdish National Liberation Front*, en gruppering inom PKK) tilläts ha baser eller representationskontor i Aten. I december 1997 genomförde såväl Grekland som Turkiet en serie utvisningar av den andra statens medborgare för spioneri. När luftvärnsrobotarna 1998 skulle levereras, reagerade Turkiet mycket starkt. Ankara hade redan hotat att i preventivt syfte anfalla luftvärnsrobotställningarna på Cypern, sedan vapnen väl tagits i bruk, och när Ryssland skeppade iväg vapnen hotade Turkiet till och med att anfalla de ryska fartyg, som skulle leverera luftvärnsrobotarna. Trots flera försök till medling kunde krisen inte lösas förrän presidenten för grekiska Republiken Cypern, Glafkos Clerides, den 30 december 1998 föll till föga för den massiva kritiken och meddelade, att luftvärnsrobotarna istället skulle placeras ut på den grekiska ön Kreta.

Relationerna mellan Turkiet och Grekland försämrades ytterligare när den turkiska dagstidningen *Hürriyet* i februari 1999 rapporterade, att Grekland sedan flera år hade beväpnat den kurdiska gruppen PKK med handeldvapen och raketer. Det visade sig även, att PKK-ledaren Öcalan hade beskyddats av den grekiska ambassaden i Nairobi, Kenya, där turkiska specialstyrkor till sist lokaliserade och grep honom.

Det såg ut som om krisen mellan Grekland och Turkiet aldrig skulle gå att lösa. Men då hände något oväntat. Den 17 augusti 1999 skakades västra Turkiet av en stor jordbävning. Mer än 15.000 turkar dog, 600.000 förlorade sina hem, och stora materiella värden förstördes. Både Turkiets och Greklands statsledningar togs på sängen av den spontana respons som följde jordbävningen. Grekland skickade bistånd och räddningspersonal. Flertalet greker visade stort medlidande och stöd till de drabbade turkarna, och de senare var uppriktigt tacksamma för stödet, i synnerhet som den turkiska statens egna räddningsresurser visade sig otillräckliga. Eftersom allt sändes på TV i de båda länderna, spreds välviljan snabbt.

Även om den sympati som jordbävningen skapade inte resulterade i att några av de många problemen mellan Grekland och Turkiet fick en omedelbar lösning, har utvecklingen sedan dess var betydligt positivare än tidigare. De två länderna har avhållit sig från militära demonstra-

tioner, de har samarbetat i flera frågor, och Grekland stöder nu helhjärtat Turkiets ansökan om EU-medlemskap.

Cypernproblemet återstår dock. I början av 2004 gjordes intensiva försök att ena de två delarna av Cypern, innan den grekiska Republiken Cypern blev medlem i EU den 1 maj 2004. Såväl Grekland som Turkiet och det internationella samfundet försökte få de två sidorna av Cypern att acceptera FN:s plan för att förena ön, om vilket en folkomröstning ägde rum den 24 april. Turkcyprioterna stödde FN-planen, medan grekcyprioterna röstade ned den. Det fick den paradoxala effekten, att den grekiska delen av Cypern belönades för sin trilskan med EU-medlemskap, medan den turkiska delen av ön straffades för att ha böjt sig och accepterat FN-planen. Såväl Grekland som flera andra EU-länder har sagt sig vilja kompensera den turkiska delen av ön genom bistånd, men den grekiska Republiken Cypern har genom sitt medlemskap fått vetorätt över den betydligt större frågan om huruvida Turkiet ska tillåtas gå med i EU. Eftersom det turkiska Cypern aldrig har erkänts av EU, kan Turkiet för närvarande dessutom sägas ockupera en del av ett EU-lands territorium, vilket onekligen är en besvärande faktor för EU-medlemskapet. Och den internationellt erkända grekiska Republiken Cypern har krävt att ön enas, innan man kan acceptera ett turkiskt medlemskap.

Turkiet har länge sökt medlemsskap i EU och dess föregångare. Redan 1959, när man först sökte medlemsskap i Europeiska ekonomiska gemenskapen, uttryckte Turkiet sin önskan att förena sig med de västeuropeiska demokratierna. År 1987 ansökte Turkiet om fullvärdigt medlemskap i Europeiska gemenskaperna, och i december 1999 vann Turkiet slutligen status som kandidatland till EU.

Ett turkiskt medlemskap skulle kunna innebära många fördelar för EU. Ett bland många möjliga turkiska tillskott till unionen är Turkiets militära förmåga. Turkiet spelar redan nu en växande militär roll för EU, främst inom EU:s snabbinsatsstyrka (*Rapid Reaction Force*, RRF), ett gemensamt militärt förband som har avsetts nå en styrka av 60.000 man. Den 21 november 2001 lovade Turkiet att fördubbla sitt bidrag till insatsstyrkan, till 6.000 man, samt bistå med såväl krigsfartyg som stridsflygplan. Flertalet EU-medlemsstater skulle inte kunna komma i närheten av detta, ens i händelse av att EU dras in i en väpnad konflikt. Andra tillgångar som Turkiet kan uppvisa är, till exempel, en ung och

växande befolkning och ett ekonomiskt viktigt läge för EU:s kontakter med omvärlden.

Relationerna med Mellanöstern: Iran, Irak, Syrien och Israel

Mot slutet av den sovjetiska epoken kunde man tro att Turkiet, liksom Grekland, skulle kunna ompröva behovet av USA som en säkerhetspolitisk och militär garant. Men utvecklingen i Mellanöstern kom i vägen, och Turkiet fick inte samma möjlighet till nedrustning som flertalet Nato-medlemmar. Nya hot dök upp i stället för de gamla. Under de sista åren av kalla kriget och de första åren därefter ställde Turkiet upp på USA:s sida gentemot grannlandet Irak, i synnerhet under första Gulfkriget 1991. Det blev under åren därefter dessutom allt tydligare, att en allians mellan Turkiet, Israel, Jordanien och USA höll på att utvecklas i Mellanöstern.

Vad beträffar Turkiet och Israel, visade sig de båda länderna under 1990-talt ha flera gemensamma problem, främst då oron över att massförstörelsevapen och långdistansrobotar skulle utvecklas av såväl flera arabländer som Iran och över den snabba utvecklingen av islamisk extremism i regionen. I februari 1996 ingick därför Turkiet och Israel en överenskommelse om militärt samarbete. De två länderna har sedan dess hjälpt varandra med militär utbildning, genomfört samövningar, assisterat varandra inom vapenteknologisk utveckling (Israel har tillhandahållit teknologi och Turkiet har importerat israeliska vapen) och skapat ett fungerade underrättelseutbyte.

Samarbetet har dock inte varit utan friktion. När det islamistiska partiet AKP erövrade den politiska makten i Turkiet 2002, bekymrade det Israel, medan Turkiet i sin tur störtdes av att Israel året därpå började samarbeta med kurdiska grupper i norra Irak. Det turkisk-israeliska samarbetet har dock överlevt dessa politiska problem och kan fortfarande sägas vara en viktig faktor i regionens politiska balans.

Turkiets relationer med grannarna i öster, Irak, Iran och Syrien, är komplicerade. Att Irak länge har varit ett säkerhetspolitiskt problem för alla grannländer är välkänt; under Saddam Husseins tid agerade Irak ofta aggressivt och sedan dennes fall har Irak blivit ett centrum för islamisk extremism och terrorism. Med Iran delar Turkiet en nästan 50 mil lång landgräns, som är en mycket viktig transportled för handel – legal handel såväl som smuggling – mellan Asien och Europa. Även om

viss misstänksamhet råder mellan det sekulära, turkiska och sunnitiska Turkiet och det teokratiska, persiska och shiitiska Iran vet båda sidor, att de på grund av de två ländernas geografiska läge måste leva med varandra. Såväl Turkiet som Iran ser dessutom de kurdiska grupperna i norra Irak som ett problem på grund av förekomsten av "egna" kurdiska motståndsgrupper där och möjligheten att kurdiskt självstyre i Irak skulle kunna uppmuntra till motsvarande i Turkiet och Iran.

De turkisk-syriska förbindelserna led länge av de dåliga minnena från åren då Osmanska riket bröt samman. Turkarna kände sig förrådda av araberna, och syrierna å sin sida kände detsamma när Frankrike 1937 gav autonomi till en bit av Syrien, området kring Alexandretta, som sedan Turkiet 1939 inkorporerade i sitt territorium som provinsen Hatay. Syrien, som inte var en självständig stat när provinsen skänktes bort, har sedermera aldrig erkänt Turkiets rätt till landområdet. Fler problem uppstod under kalla kriget, eftersom Turkiet var medlem av Nato, medan Syrien förlitade sig på Sovjetunionen, i synnerhet för landets militära upprustning. Senare har ytterligare problem uppstått, då inte minst ifråga om regionens vattenresurser. Turkiet kontrollerar vattenflödena i de två stora floderna Tigris och Eufrat, vilka båda rinner upp på turkiskt territorium. Det har ställt till problem för grannländerna Syrien och Irak, vilka är beroende av vatten från floderna. Syrien får enligt vissa beräkningar så mycket som 85 procent av sitt vatten från Eufrat. Turkiet har byggt dammar för att bättre utveckla de fattiga kurdiska regionerna i den sydöstra delen av landet, vilket har påverkat vattenflödet till Syrien och Irak negativt. Under 1990-talet gav Syrien beskydd åt PKK, vilket tolkades som ett försök att ge igen och därmed – i utbyte mot att kontakterna med PKK minskades – tvinga Turkiet att släppa på mer vatten. Den syriska strategin visade sig dock inte hållbar. I september 1998 flyttade Turkiet militära styrkor till den syriska gränsen och hotade att anfalla, om Syrien inte avbröt stödet till PKK. Syrierna visste, att den turkiska krigsmakten redan året innan, i maj och september 1997, inte hade tvekat att skicka tiotusentals soldater in i de kurdiska delarna av Irak i syfte att krossa PKK:s baser där. De syriska styrkorna skulle inte ha klarat ett turkiskt anfall. De två länderna undertecknade ett avtal i den turkiska staden Adana den 20 oktober 1998, enligt vilket Syrien lovade att inte längre stödja PKK och dessutom förbjuda gruppen. PKK-ledaren Öcalan, som dittills styrt sin organisation därifrån, tvingades lämna landet för att söka asyl i Europa

(han greps som nämnts i Kenya året därpå). Det löste förstås inte vattenfrågan. Återuppbyggnaden av Irak kommer dessutom att kräva mer vattenresurser än vad som hittills förbrukats. Vattenfrågan är därför ett problem vars betydelse på intet vis har minskat under senare år, trots bättre relationer mellan Turkiet och Syrien och regimskifte i Irak.

Nya utrikespolitiska relationer och säkerhetspolitiska hot: Kaukasien och Balkan

Det land i Kaukasien med vilket Turkiet för närvarande tycks utveckla de mest okomplicerade relationerna är grannlandet Georgien. Förbindelserna inkluderar även turkiskt militärt bistånd. Azerbajdzjan, vars invånare är nära besläktade med Turkiet-turkarna, har sedan Sovjetunionens upplösning erbjudits såväl militärt som politiskt stöd. Relationerna med Armenien har däremot förblivit dåliga, på grund av såväl det ännu inte lösta kriget mellan Azerbajdzjan och Armenien över Nagorno-Karabach (krig utbröt 1988 över Nagorno-Karabach, en enklav på azerbajdzjanskt territorium med huvudsakligen armenisk befolkning) och de historiska problemen mellan turkar och armenier.

Armenisk terrorism har drabbat Turkiet vid flera olika tillfällen, både i samband med kriget mellan Armenien och Azerbajdzjan och tidigare. Det senaste fallet var då en armenisk grupp, *Kourken Yanikian*, tog på sig ansvaret för ett bombattentat riktat mot den turkiska ambassaden i Belgien den 21 juni 1997. Ingen blev skadad, och gruppen har inte hörts av sedan dess, men händelsen visar hur snabbt en ny konflikt kan komma att flamma upp mellan turkar och armenier. Under 1970- och 1980-talen genomförde armeniska terrorister ett stort antal attentat riktade mot Turkiet, vilka terroristerna betecknade som hämndaktioner för vad man såg som Turkiets folkmord på armenierna 1915. Terrorattentaten omfattade 30 mord, 16 mordförsök, 129 bombdåd, 19 försök till bombdåd, ett anfall på en flygplats, och tre ambassadockupationer. Attentaten genomfördes i inte mindre än 22 länder, däribland Turkiet. Bland de många grupperna var ASALA (*Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia*) och *Justice Commandos of the Armenian Genocide* de mest kända.

Den armeniska frågan har även givit upphov till flera utrikespolitiska kriser, då parlamenten i länder med betydande armeniska folkgrupper

som Frankrike (1998–1999) och USA (kongressen 2000; förslaget drogs dock tillbaka) av inrikespolitiska skäl antagit resolutioner eller t.o.m. stiftat lagar mot vad man betecknade som ett förnekande av det armeniska folkmordet. Läget har inte förenklats av att Turkiet ännu inte avskaffat sin egen lagstiftning (paragraf 301 i den turkiska strafflagen) om vad man betecknar som brottet att skymfa "turkiskheten", t.ex. genom att just insistera på att turkarna genomförde ett folkmord på armenierna. En fråga som borde ha lämnats till historikerna har därmed i de berörda länderna istället hänskjutits till politiker och åklagare.

Krigen på Balkan ställde slutligen Turkiet inför flera besvärliga relationer. Av historiska skäl var relationerna inte alltid de bästa till de gamla osmanska territorierna på Balkan. Å andra sidan fann sig Turkiet tvunget att upprätta förbindelser med de nya staterna där, om inte av andra skäl så åtminstone för att de geografiskt sett befann sig i Turkiets närhet. I synnerhet har Turkiet försett Albanien med militärt stöd. Turkiets och Albaniens underrättelsetjänster rapporteras även ha börjat samarbeta, till exempel, i frågor rörande organiserad brottslighet.

Turkiets geopolitiska betydelse

För Turkiet innebär landets geopolitiska läge såväl fördelar som nackdelar. Landet befinner sig helt klart i ett farligt grannskap, klämt som det är mellan turbulenta araber, snart kanske kärnvapenbeväpnade iranier, oljerika och alltmer påstridiga ryssar, samt besvärliga européer som ständigt kräver allt mer EU-anpassad lagstiftning. Å andra sidan visar historien ofta att det är just länder i gränszonen mellan olika kulturer, likt Turkiet idag, som blir mest dynamiska och – så länge de förskonas från förödande krig – klarar sig bäst i det internationella livet.

Som *Nato-medlem* är det knappast någon tvekan om att Turkiet kommer att vara av fortsatt stor betydelse. Turkiet är som sagt den enda medlemmen av Nato som är såväl ett muslimskt land som beläget i direkt anslutning till de många konflikthärdarna i Mellanöstern.

Som *EU-medlem* skulle Turkiet bli en verklig bro mellan öst och väst och nord och syd, i såväl kulturellt som ekonomiskt avseende. EU skulle inte längre ha sina gränser identiska med den europeiska kontinentens, utan kunde dra nytta av den ekonomiska utvecklingen i Asien på ett helt annat sätt än idag. Turkiet skulle bli ett levande bevis på att EU handlar om gemensamma religionsneutrala värderingar. Inte minst

viktigt i det här sammanhanget är att Turkiet på ett övertygande sätt kan visa att det faktiskt går att förena islam med en sekulär livsstil och demokrati. Ett stabilt men muslimskt Turkiet inom EU skulle sannolikt också bidra till att de växande motsättningarna mellan muslimer och kristna majoritetsbefolkningar i exempelvis de västeuropeiska demokratierna minskar i omfattning.

Abstract

The Geopolitical Significance of Turkey: Past and Present

A secular Turkish nation-state was born in the Turkish War of Independence of 1919–1922. The Turkish Army thus predates the Republic of Turkey and regards itself as the protector and guarantor of the Turkish nation-state. Yet, from the outset, the question of the control of the sea route through the Bosphorus straits brought pressure from the great powers. Soviet territorial demands during the Second World War caused Turkey to move firmly into the camp of the United States and NATO. The legacy of the War of Independence in addition brought difficulties with neighbours such as Greece, for instance over Cyprus. Turkey has also faced a persistent domestic threat from separatists, Islamic extremists, and terrorists, the ideals of whom could never be reconciled with the secularism or for that matter the Turkishness of the young nation-state. Faced with these threats, security issues have always overridden other concerns in Turkish politics. Yet, Turkey proves that Islam and democracy are compatible. Despite the legacy of geopolitical and historical difficulties, Turkey has repeatedly shown its importance to NATO and will no doubt, if given the chance, show its significance to the EU as well, due to its geopolitical role as a bridge between east and west, north and south.

Tre kyrkonycklar från Istanbul

WILLAND RINGBORG

Otaliga är de stadsvapen som visar sin grundare eller befriare med en nyckel i handen. Symbolen är lättolkad: Nyckeln ger honom tillträde till porten i muren och stadsbornas förtroende. Det är också han som låser porten för de oönskade. Nyckeln symboliserar ett "contrâit social". Att lämna över nyckeln till en främmande är underkastelse, en kapitulation, att uppge sin självrådighet. Muren är beskyddet mot fiender, rovdjur, pesten. Innanför den råder social kontroll och nödvändig acceptans av gemensamma normer – det som Ferdinand Tönnes 1871 definierar som "Gemeinschaft". Utanför råder det okända "Gesellschaft".

I den religiösa symboliken är nyckeln möjligen än mer laddad. Aposteln Petrus, Kristi premiärförkunnare, förfogar över nyckeln till en av de signifikanta trossatserna i kristendomen – uppståndelsen; han har förkunnelsen och nyckeln till evigt liv. I likhet med övriga apostlar, som i de flesta avbildningar bär sin symbol (Thomas med lans, Johannes med örn etc.), framträder Petrus med nyckeln, vilken ibland förekommer ensam som ett uttryck för Petrus närvaro. Petrus arvtagare på jorden, påven, har två korslagda nycklar som sitt insignum.

I slutet av 1700-talet fanns i Istanbul/Konstantinopel ett tiotal kristna, huvudsakligen grekisk-ortodoxa, kyrkor, på vars byggnader man fortfarande kan skönja de uttrycksformer och ornamentik som utbildats i Bysans. Vi ska här nedan granska hur detta gestaltas i utformningen av tre kyrkonycklar.

Äldre låsteknik och ornamentik

Lås för portar, kistor och utrymmen för värdeföremål är kända alltsedan den tidiga egyptiska kulturen. Låstekniskt dechiffrerar nyckelaxet motsvarande spärrar i låshuset (låsmekanismen var i äldre lås monterad på portens baksida med öppen klinka, men senare, för att vara skyddad mot åverkan, och nyckelkopiering, kapslad i ett låshus av metall, låskistan). Nyckelns axiella fundament, pipan, runt vilken vridningen sker, var tidigast utformat helt solitt, senare med urborrning

som då styr nyckeln i motsvarande tapp (eller dorn) i låskistan/ kammaren. Denna styrning ger ökad precision i fattningen mellan nyckelaxet och klinkan, minskad friktion och minskade toleranser vilket gjorde det svårare att använda falska nycklar.

Härtill kommer den dekorativa utformningen. Nyckelaxet kunde utformas med estetiska anspråk och fantasi, göras symmetriskt och till och med vara en egen symbolbärare för tillträde till det lås och den port som låset var beställt och avsett för. Bussningen för nyckelstopp mot nyckelskylten kunde utformas som en svällande hals för att markera balanspunkten på nyckeln. Nyckelskylten på dörren har ofta dekorativa element som svarar mot portens betydelse, och den är anpassad efter portens, låsets och nyckelns storlek.

Öglan är oftast den rikast utformande. Dess funktion är att ge dels tillräcklig hävstång i axiell led, dels motvikt mot axet, och den blir samtidigt en ypperlig ram eller boett för ett uttryck för nyckelns ändamål och hemmahörighet.

Kyrkonycklar har därför ofta, och inte oväntat, en religiös symbolik – korset eller andra element. Det bysantinska korset, till exempel, vilket i Östrom utvecklas i egen gestaltning skilt från Västrom, har i en tradition svällande korsändar, som vi kommer att se på bild bland följande illustrationer. De tre nycklar som presenteras här antyder genom sin storlek, gestaltning och utformning att de knappast varit avsedda för profana portar. Stiluttrycken i avbildningarna på nycklarna är förankrade i Bysans ikonografi.

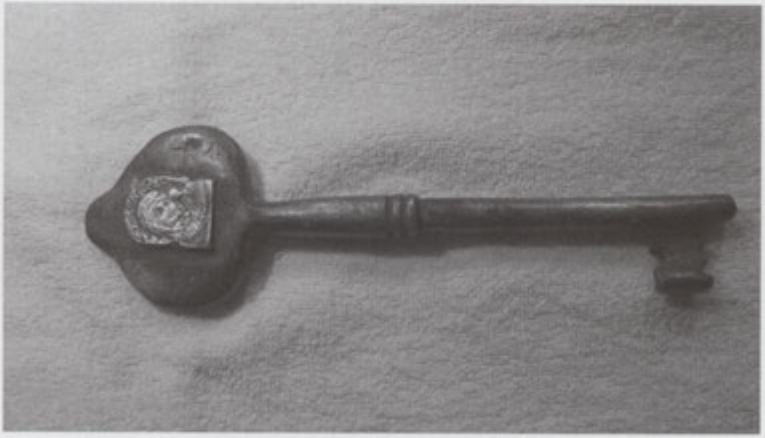

Nyckel nr 1

Nyckeln är i mässing, utan urborrning och inträngen i låshuset med 11 cm. Den har en total längd på 24 cm och en vikt på 540 gram. Nyckelaxet är varken brett eller djupt och har enkel osymmetrisk tandning. Det intressanta med denna nyckel är inte det låstekniska eller det ornamentala, utan öglans bildåtergivning. Öglan är omvänt hjärtformad med hjärtspetsen utåt. Den är solid, dvs. den har ingen genombruten eller smidd ornamentik. På ena sidan, och mer detaljrikt, återges Maria med barnet i klassisk återgivning – Maria till vänster med huvuddok och gloria, barnet med diminutivt vuxenansikte till höger.

På andra sidan av nyckelöglan finns ett av de vanligaste och mest spridda motiven, korsfästelsen, *Stavrosis* (*stavros* = stående altarkors), på ett kors med radiellt växande korsarmar, en utformning vi känner igen från runstenar i Sverige från långväga besökare i Miklagård. *Stavrosis* bars på amuletter och hängkors och var vanliga, till och med massproducerade.

Nyckeln är till en kristen kyrka. Vi får i brist på annan evidens hänföra den till en grekisk-ortodox helgedom (Mariagestalten var här lika frekvent som i den romersk-katolska kyrkan).

Nyckel nr 2

Denna nyckel har en mer kraftfull och gestaltad ornamentik men saknar den förras innerlighet. Pipan är solid, vilket tyder på hög ålder, nyckelaxet är kraftfullt och med flänsar och seriffer, helt symmetriskt. Öglan är cirkulär, gotisk med inre fyrpassform och omgivande dubbla genombryningar i försänkt relief, och den har förstärkt kvadratur genom väderstrecksorienterad dubbelhuv. Stoppet på nyckeln för nyckelskylten är en kraftig bussning. Materialet är mässing, längd 25 cm, vikt 560 gram.

Är detta en kyrkonyckel? Kan den möjligen vara till en moské eller en profan byggnad? Öglan har ingen bestämd kristen symbolik men heller inga särdrag som hänför den till islamisk ornamentik. Den är snarare gotisk.

Möjligen har vi ett svar i nyckelaxet. Där har vi en utskärning, något klumpigt utförd, i form av ett "X", vilket då är att läsa som Kristus (akronym som i XP, Kristus Pantokrator). Detta är sannolikt en kyrkonyckel till en grekisk-ortodox helgedom.

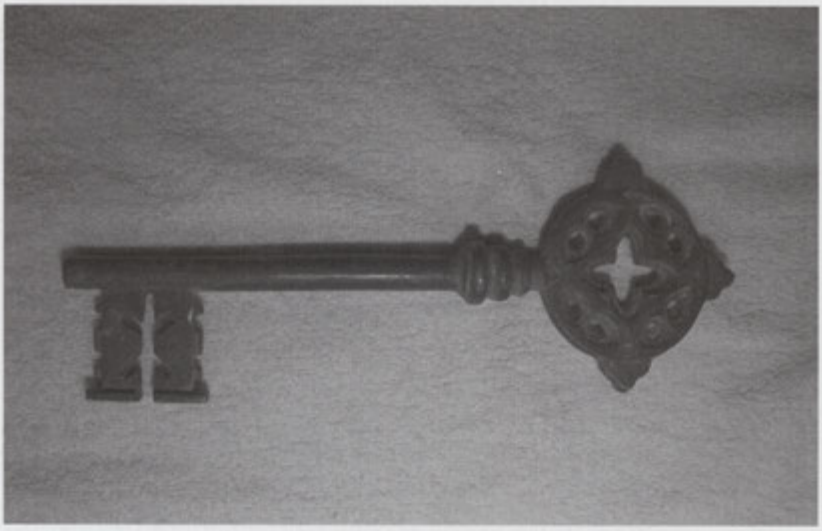

Nyckel nr 3

Den här nyckeln är yngre. Stocken har urborrning för att passa till låshusets tapp. Den har symmetriskt ax. Öglan har en fyrfälts växtornamentik som symmetriskt omsluter ett kors (se bild på s. 124). Materialet är järn, längden är 24,5 cm och vikten 320 gram.

Korset i öglan har fem ciselerade ringar i ändarna och centrum, i övrigt smärre stansade/punsade mindre ringar. Det här är ett typiskt bysantinskt kors.

Vi har alltså skäl att tro att denna och de två föregående nycklarna en gång har öppnat portarna till kristna kyrkor i Istanbul. Huruvida dessa fortfarande är tillgängliga, med nya lås, ja, det kan man inte gärna veta något om, åtminstone inte av nycklarna enbart.

I väntan på att dess rätta ägare ska höra av sig, finns nycklarna deponerade på svenska generalkonsulatet i Istanbul.

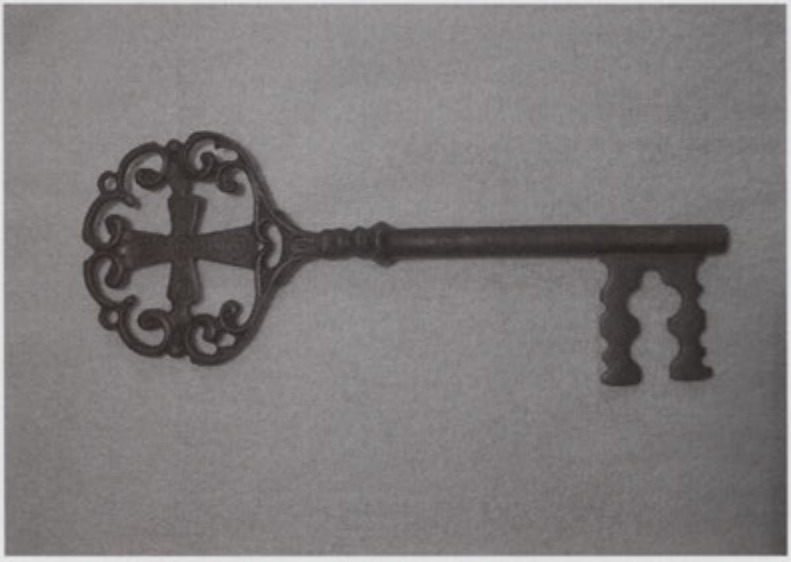

Abstract

Three Church Keys from Istanbul

Keys have throughout history had a symbolic significance – the holder of the key to the town gate is the mayor, and the holder of the key to heaven is St. Peter. Old keys often bear symbols, ornaments or decorations, proportional to the importance of the lock and the door. In this article three keys from Istanbul are examined, all found to be carrying Christian ornaments and symbols. Several characteristics, such as the form of crosses, refer to Greek Orthodox tradition. All three keys bear some evidence of having been used for church door locks.

En västerländsk blomma till kejsarens trädgård
Om Bertha von Sulzbach i Bysans

INGELA NILSSON

Konstantinopel, sommaren år 1142. Staden visar upp sig i all sin prakt. Folket står festklätt, tätt packade längs med paradgatan Mese som leder ända från stadsmurens Gyllene Port fram till kejsarpalatset och Hagia Sophia. Blommor och parfym virvlar i luften. Till och med hovets kvinnor är där, praktfullt klädda i dunkel purpur och guld, för att delta i den ståtliga procession som idag äger rum. Ljudet är öronbedövande: skrik och skrän, trummor och gnällande orientaliska instrument, gälla människoröster som alla försöker överrösta varandra. Luften är också bedövande: de kejserliga och kyrkliga dofterna av söt parfym och pyrande rökelse, blandade med stadens vanliga stank av hästdynga, matos och brinnande eldar. Överallt färg: från mörkaste purpur till grällaste solgult, smaragdskimrande siden och gyllene brokad, bronsstatyer som glänser i solen, byggnadernas brokiga marmor, trädgårdarnas grönska som skymtar bakom de höga murarna, och ibland en skymt av Gyllene hornets turkosa vatten.

Hur skulle man känna om man plötsligt kastades in i den här scenen? Om man förflyttades inte från vår redan så färgglada och högljudda tillvaro, utan från 1100-talets Västeuropa, från en liten by i sydtyska bergen, direkt till den bysantinska huvudstaden – Konstantinopel, det Nya Rom? Och om man dessutom blev mottagen med den öron- och ögonbedövande explosion som en kejserlig procession i Bysans måste ha utgjort. Jag föreställer mig att det skulle vara som om världen plötsligt blivit färglagd, som för oss att gå från svartvit stumfilm till en nutida biograf med dess dånande *surround sound*, som liksom vibrerar i hela kroppen. En skräckblandad fascination som gör att man vill hinna se allt och samtidigt bara springa därifrån.

Vi kommer aldrig att få veta om det var ungefär så det kändes för den kvinna som 1142 anlände till Konstantinopel för att trolovas med den bysantinske kejsarens yngste son, för hon fick inte möjlighet att själv beskriva det för oss. Vi vet inte ens om processionen verkligen var så överdådig som hovpoeten beskriver i den dikt han skrev på kejsarens

beställning. Det vi vet är dock att hon anlände till Konstantinopel som Bertha av Sulzbach, men att hon gick till historien som Irene Komnena, kejsar Manuel Komnenos första hustru.

När man arbetar med litteratur kan man efterhand få en ganska krass syn på de personer som beskrivs i texterna. Vi kallar dem knappt ens personer, utan "karaktärer", och hävdar att de porträtt som målas upp sällan har mycket med verkligheten att göra. Vi undviker biografiska tolkningar, vi ser till retoriken och stilen, de berättartekniska detaljerna. Men så händer det ibland att en karaktär liksom kliver ut ur textsnuttarna, och ovillkorligen blir till en person, vare sig vi vill det eller inte. De små detaljerna ur någons liv som man snappar upp här och där bildar långsamt en helhet, eller i alla fall inbillar man sig det, och till slut står man där med en människa som man tycker sig känna.

Så var det för mig med Bertha. Så jag ska här lägga alla mina litteraturvetenskapliga och filologiska principer åt sidan, för Berthas historia är ett kvinnoöde som måste berättas, även om det är fragmentariskt och delvis skymt av berättarnas (manliga och ofta rasistiska) röster. Det är ett öde som platsar i en roman, fast det är sorgligt snarare än romantiskt, och det präglas av den migrantens tunga börda som är aktuell också i dagens samhälle: strävan att anpassa sig och viljan att passa in, parad med den ständiga känslan av utanförskap. I alla fall är det så jag ser henne, Bertha som blev Irene. Men jag ska försöka börja från början, och förklara hur det kom sig att Bertha över huvudtaget hamnade i Konstantinopel.

Det komneniska kejsarhuset

Vår historia utspelar sig alltså på 1100-talet, den period då Bysans styrs av en militär aristokrati, de så kallade komnenerna. Den förste var Alexios Komnenos, för allmänheten mest känd som Anna Komnenas pappa, som regerade 1081–1118. Konstantinopel har i nästan 800 år varit Östroms huvudstad, *Nea Roma*. Bysantinarna ser sig som det romerska rikets arvtagare, även om grekiskan är deras språk och den grekiska litteraturen är grunden för deras utbildning. De betraktar det tysk-romerska riket som något löjeväckande, väst överhuvudtaget som ociviliserat och efterblivet. Men vid den här tiden börjar ändå kontakterna mellan öst och väst öka, delvis i och med det första korståget, som inträffar under Alexios I:s regeringstid.

De ökande kontakterna med väst har mycket att göra med det bysantinska rikets trängda ställning. Österifrån har seldjukturkarna dragit fram och lagt under sig stora delar av det forna väldet, på Balkan härjar flera olika stammar, och i väst håller nu normanderna på att utvecklas till bysantinarnas huvudmotståndare. Och inte bara i väst, för i och med det första korståget har de redan fått fotfäste på bysantinskt område: Bohemund inrättade så tidigt som 1098 en korsfararstat, ett furstendöme, i Antiochia. Under de kommande åren får de krigiska normanderna makt över Sicilien och en stor del av Syditalien, och deras anförare Roger II Guiscard låter 1130 i Palermo utropa sig till kung. Pressad från alla håll är det inte konstigt att den bysantinske kejsaren känner sig tvungen att söka allt tätare förbindelser med väst, och då speciellt med de stater som står emot normanderna: det ungerska kungahuset och det av bysantinarna föraktade tysk-romerska riket.

Något som präglade internationell politik under den här tiden var äktenskap. Den tekniska termen är giftermålsdiplomati, vilket i praktiken betyder att gifta bort unga flickor med vilt främmande män för att hålla sina allierade på gott humör. Det komneniska kejsarhuset, som hade ett maktsystem helt och hållet baserat på familjerelationer, använde sig av det här i stor utsträckning: bysantinska prinsessor giftes bort med utländska prinsar, och utländska prinsessor importerades samtidigt åt kejsarsönerna. Det senare blev speciellt vanligt under komnenisk tid. På det här sättet kom, till exempel, en ungersk prinsessa till Konstantinopel redan 1104: hon hette Piroska och hennes tillkommande hette Johannes, men de är mer kända som kejsar Johannes II Komnenos (1118–1143) och hans hustru Irene. Alla främmande prinsessor som trolovades med medlemmar av den bysantinska kejsarfamiljen fick nämligen konvertera och ta ett grekiskt namn, troligen av ideologiska såväl som praktiska skäl. Irene, som ju betyder fred, var inte bara ett ordentligt grekiskt namn, utan också passande för en person som var en levande symbol för en allians mellan två länder.

Johannes och hans ursprungligen ungerska, men vederbörligen bysantiniserade Irene fick fyra söner tillsammans (och lika många döttrar, men om dem vet vi inte så mycket). Den yngste sonen, Manuel, är en central person i den här berättelsen, inte i första hand eftersom han mot alla odds kom att bli kejsare, fastän han var yngst av fyra söner, utan eftersom han till hustru fick sig en kvinna från Tyskland, nämligen vår Bertha.

En diplomatisk trolovning

Redan 1135 hade kejsar Johannes skickat bud till den tyske kejsaren för att be om hjälp mot de hotande normanderna. Som svar skickades en västlig delegation 1137 till Bysans, men inte mycket hände. På våren 1140 kom en ny ambassad från Bysans till Frankfurt för att dels åter be kejsar Konrad III om hjälp mot normanderna, dels be om en "ung flicka av kungligt blod" åt den bysantinske prinsen Manuel, kejsar Johannes yngste son. De två officiella breven utväxlade mellan kejsarna har bevarats, återgivna av historieskrivaren och biskopen Otto von Freising. Den tyske Konrad ger 12 februari 1142 sitt tillstånd till äktenskapet mellan sin svägerska, Bertha von Sulzbach, och prins Manuel, och utlovar samtidigt Tysklands bistånd mot normanderna.

Konrad kan inte låta bli att lägga till den kränkande anmärkningen att Konstantinopel, det nya Rom, är och måste förbli dotter till det gamla Rom, som han själv alltså i egenskap av tysk-romersk kejsare ansåg sig representera. Johannes avstår storsint (och framför allt diplomatiskt) från att kommentera detta, och tackar bara i sitt brev för de positiva svaren. Det fanns en inneboende rivalitet i själva det faktum att den bysantinske kejsaren ansåg sig vara romersk kejsare i rakt nedstigande led, medan den tyske kejsaren samtidigt ansåg sig vara den 'riktige' romerske kejsaren. Som jag nämnde tidigare, tyckte bysantinarna att tyskarna var löjliga med sina kejsarpretentioner, medan tyskarna såg bysantinarna enbart som opålitliga och fåfänga greker, absolut inte som romare. Trots detta ansåg de sig tvungna att ingå allians, vilket visar hur stort de bedömde hotet från normanderna vara.

De bysantinare som kommit till Tyskland med brevet från Johannes till Konrad tar nu med sig prinsens trolovade Bertha österut på våren 1142, och de anländer till Konstantinopel någon gång under sommaren. Vi vet inte hur lång tid resan tog, men den var säkert inte lätt. Att resa landvägen från Centraleuropa till Konstantinopel är fortfarande en ansträngande resa, och hur den var på 1100-talet kan vi nog inte föreställa oss; möjligen skedde en del av resan med båt. Bertha hade säkerligen med sig eget tjänstefolk, kanske någon släkting som sällskap, och det måste ju trots allt samtidigt ha varit en ganska spännande resa, som den bysantinske prinsens trolovade.

Bysans hade ett sagoomspunnet rykte i väst: korsfarare och andra resande i österled hade återvänt med berättelser om den gyllene staden

med sina imponerande palats, rika kejsare och exotiska trädgårdar. Och prins Manuel var inte heller vilken prins som helst: han var intresserad av västliga seder och bruk, speciellt av den riddarkultur och dess romantiska ideal som nu var på frammarsch i Västeuropa, och han var dessutom känd för att vara lång och stilig. Jag utgår ifrån att det fanns tillräckligt många kanaler för den typen av skvaller redan under den här tiden, även utan tv och tidningar.

Men det finns en detalj som stör den här bilden som jag nu målat upp av en ung förväntansfull kvinna på väg till sin orientaliske prins: Bertha var inte alls ung. Hon var troligen född kring 1112, och var vid det här laget alltså redan trettio år, vilket faktiskt var väldigt gammalt. En vanlig ålder för förlovning var annars 11–12 år. Det här innebar dessutom att hon var äldre än den man hon var på väg att bli bortgift med, eftersom Manuel var född 1018 och alltså var i 25-årsåldern. Berthas ålder nämns inte i källorna, och det finns inget som med säkerhet säger att det var pinsamt eller konstigt att hon var så gammal, men jag tror ändå att det måste ha spelat en viss roll, i synnerhet med tanke på hur hennes liv kom att utvecklas, så vi ska återkomma till det här med Berthas höga ålder lägre fram.

Ankomsten till Konstantinopel

Själva mottagandet måste ha varit chockartat, på det sätt som jag försökte beskriva i min inledande ekfras. Konstantinopel var en storstad med tidens mått mätt, en sjudande gryta av antikt och medeltida, liksom nu Istanbul en blandning av europeiskt och orientaliskt, mångkulturellt och mångspråkigt. Som jag nämnde, finns den dikt bevarad som framfördes vid Berthas ankomst, och den är en av de få texter som ger oss ledtrådar till hennes liv. Den skrevs av Theodoros Prodromos, en av de intellektuella som arbetade i kejserliga kretsar vid den här tiden och som producerade en lång rad tillfällesdikter tillägnade olika personer och begivenheter.

Dikten består av fem strofer, skrivna på tolvstavig vers. Bara en av stroferna, den sista, handlar om Bertha, vilket ju är talande i sig: det var inte den unga kvinnan som var särskilt intressant, utan den allians mellan två länder som hon representerade. Hennes tillkommande, prins Manuel, var inte ens i stan, förstår vi; han var och krigade i Isaurien. Kejsaren själv var också bortrest, i samma krig. I stället för att vara en

verklig hyllning till den unga bruden sätter dikten den tyske kejsaren på plats, möjligen som ett svar på de förolämpande anmärkningar Konrad skrivit i sitt brev till kejsar Johannes. Ni minns att den tyske kejsaren hade påpekat att Bysans minsann var det nya Rom, medan han själv representerade det gamla (dvs. det "riktiga" Rom), och att Bysans därför var Tysklands dotter.

I den här diktens andra strof förhärligas tvärtom Bysans på följande sätt: Eftersom Konstantinopel, Det nya Rom, tillhandahåller brudgummen, och Tyskland, Det gamla Rom, tillhandahåller bruden, och eftersom vi alla vet att mannen är kvinnans huvud (den som *tänker* och följaktligen är den som bestämmer), visar sig nu också Det nya Rom vara Det gamla Roms överhuvud! Där fick Konrad. Och som om det inte vore nog, fortsätter poeten i fjärde strofen med att tilltala Konrad, Det gamla Roms *konung* (termen som används är det latinska lånordet *rex*, alltså inte kejsare): genom denna nya förbindelse med de bysantinska komnenerna, en *riktig* kejsarfamilj, kommer hans rykte att bli ännu större (underförstått: det var inte mycket till rykte han hade tidigare).

Den enda strof som faktiskt vänder sig till Bertha handlar egentligen inte så mycket om henne, utan snarare om hur hon ska känna vid ankomsten till sin nya stad och nya familj: "Skåda, Du bästa av kvinnor", säger poeten, "denna dags ståtliga procession där både folk och soldater deltar till din ära, skåda denna lysande apparat och allt detta guld, lyssna till festmusikens alla instrument, känn doften av arabisk rökelse och de finaste oljor, och föreställ dig det som komma skall, själva bröllopet, och låt ditt hjärta fyllas av outsäglig glädje! Hälsa de kejserliga kvinnor som kommit hit, men vörda också den mäktige härskare som inte kan vara här – han som hämtat hit Dig, en vacker vinstock från väst, och planterat dig i sin kejserliga trädgård, så att du kan sammanflätas och sammanväxa med hans eget skott!"

Vi vet inte om Bertha över huvudtaget blev informerad om diktens innehåll vid dess framförande, hon kunde säkert inte någon grekiska än, men någon kunde nog ge henne en översättning. Kanske blev hon rentav stolt över den bibliska liknelsen, eller kanske generad över den ganska direkta syftningen på den kommande fysiska föreningen med prinsen. I källorna framställs hon i alla fall som ganska kavat, eftersom hennes beteende vid denna mottagning ledde till att hennes första ord i Bysans hamnade i historieböckerna. Som det ju står i dikten var en

delegation av kejserliga damer, i kejsarens och prinsens frånvaro, på plats för att hälsa nytillskottet till familjen välkommen.

Historikern Johannes Kinnamos berättar att Bertha fick syn på en av de komneniska kvinnorna, noterade att hon var så ovanligt mörkt och enkelt klädd, och utbrast något i stil med "Vem är den där nunnan?". Man kan ju föreställa sig att kvinnan från väst hade hört talas om en helt annan bild av det bysantinska hovet, fylld av guldbrokad och gnistrande ädelstenar. Kvinnan som just den här dagen var så enkelt klädd var Berthas blivande svägerska (som naturligtvis hette Irene), och anledningen till att uttalandet gick till historien var att det av de vidskepliga bysantinarna tolkades som ett dåligt omen: för en kejserlig kvinna att bli nunna innebar ofta i praktiken att hon först blivit änka, och mycket riktigt visade det sig att Irenes make strax därefter gick bort, och hon drog sig tillbaka till ett kloster. "Tyskan", som Bertha kom att kallas i Bysans, hade alltså fått rätt. Och man får anta att det här inte var det bästa sättet att debutera på i Konstantinopel för en utländska.

Kejsare Manuel I Komnenos

Men än så länge var hon bara kommen för att bli prinsessa, för att gifta sig med lillprinsen, så det kanske inte var så farligt om hon var litet väl utländsk och konstig. Det här kom dock att förändras i ett slag. Kejsarens två äldsta söner Alexis och Andronikos dog 1142/43, den ene alltså nästan som till följd av Berthas första förflugna ord i Staden. Och när så kejsar Johannes själv gick bort, utan att ens ha träffat sin blivande svärdotter (för han hade aldrig kommit tillbaka från kriget i Isaurien), den 8 april 1143, utnämnde han på sin dödsbädd sin yngste son Manuel till sin efterträdare, eftersom han inte tyckte att den äldre Isaak hade förstånd nog att bli kejsare. Och det var nog bra, för Manuel såg ut att ha en lovande framtid som kejsare, duktig krigare som han var, men problemet var hans trolovade: det hade ju aldrig varit meningen att hon skulle bli kejsarinna. Johannes hade visserligen bett om en flicka av kungligt blod, men i stället, möjligen som en implicit förolämpning från Konrads sida, fått Bertha, som ju 'bara' var syster till kungens fru.

Man fick helt enkelt skjuta på bröllopet och inleda nya förhandlingar, för om Bysans skulle gå med på att ha Bertha som kejsarinna, då fick allt Tyskland vara lite mer generösa med hemgiften. Vintern 1144–45 gick en ny bysantinsk ambassad västerut: resultatet blev att Tyskland fick lova Bysans en del av de landområden i Italien som man planerade att ta ifrån normanderna för att man inte skulle bryta förlovningen mellan Bertha och Manuel. Överenskommelsen slöts och trots (eller kanske på grund av) att tyskarna tvingats ge efter för bysantinarna, kan Konrad inte låta bli att förolämpa Manuel på samma sätt som han tidigare förolämpat hans far Johannes: "Kära broder Manuel Komnenos, grekernas lysande konung", inleder han ett brev till den bysantinske kejsaren, och undertecknar med sin egen titel "romersk kejsare". Stämningen mellan de rivaliserande kejsarna har alltså inte precis blivit bättre i och med alliansen, och Berthas ställning i Bysans lär inte ha gagnats av Konrads beteende. Slutligen blev de i alla fall vederbörligen vigda av en tillrest tysk biskop (av Würzburg) i Konstantinopel i början av januari 1146. Efter lång väntan blev Bertha nu officiellt kejsarinnan Irene Komnena.

Manuel I Komnenos. Illumination i handskriften Vaticanus Graecus 1176, f. 2 r.

Men vem var Bertha egentligen? Vem hade hon kommit som och vad hade hänt under de nästan fyra år som hon redan tillbringat vid hovet i Konstantinopel? Vi vet tyvärr väldigt litet om Berthas liv, speciellt innan hon kom till Bysans. Men hon var av fin familj, så fin att hennes syster Gertrud blivit gift med tyske kejsaren, och hon hade vuxit upp i en borg i Bayern: Schloss Sulzbach (Sulzbach-Rosenbergen) som fortfarande finns kvar, till och med vissa delar från 1100-talet. Med tanke på sin ålder hade Bertha troligen hunnit få en ganska ordentlig utbildning och var också på det sättet en ovanlig utländsk prinsessa vid det bysantinska hovet: en 12-åring måste ju vara bra mycket enklare att forma än en 30-årig kvinna.

Vi känner inte till i detalj hur livet såg ut för de unga utländska flickor som kom till Bysans, men baserat på de roller flera av dem, inklusive Bertha, kom att spela längre fram i sina liv, måste vi anta att de fick en ganska gedigen skolning i både religion, kultur och språk; de blev helt enkelt, så att säga, bysantiniserade. Vi antar att den utbildningen spände från lämplig sminkning till grekisk grammatik, och att den gick ut helt på att skapa en så ideell hustru som möjligt åt den bysantinske man som skulle få henne till fru. Troligen fick hon under tiden inte se mycket av den tillkommande, i alla fall inte i mer privata sammanhang, men palatsmiljön gav säkert utrymme år en hel del skvaller. Bertha hade nog fått höra både det ena och det andra om sin Manuel, även om han själv tillbringat större delen av den här tiden i olika krig utanför staden, och en hel del av det hon fick höra bör ha varit samma som det vi läser om i våra källor: Manuel var en riktig Don Juan – lång, mörk och stilig.

Om hon mot all förmodan inte visste detta tidigare, blev Bertha det varse när de väl hade gift sig. Det sägs nämligen att den unge kejsaren, besatt som han var av det spirande västerländska riddaridealet, gjorde allt för att vinna sin unga hustrus hjärta. Hur mycket av hans vurm för väst som hade med Bertha att göra vet vi inte, men Manuel införde en mängd nymodigheter i Konstantinopel: allt från tornerspel till senaste mode från Paris. Dessvärre övergick också hans intresse för ridderlighet mer och mer i erotiska utsvävningar i form av en lång rad älskarinnor. Knorrades litet gjorde det allt, för väst var inte populärt i Bysans och moralen var hög i staden, men Manuels stöd hos folket måste verkligen ha varit starkt, för någon riktig kritik av vare sig hans förtjusning i det

föraktade väst, hans intresse för astrologi, eller hans många kärleksaffärer blev det aldrig, åtminstone inte så att hans ställning på allvar hotades.

Bertha-Irene och Manuel

Låt mig summera Berthas liv hittills. Som en inte längre så ung kvinna kommer hon till ett främmande land, får lära sig ett nytt språk och nya seder, konvertera och byta namn. Hon heter nu Irene (men jag fortsätter för enkelhetens skull att kalla hennes Bertha). Hon väntar i nästan fyra år på att man ska bestämma sig för om hon är god nog eller inte för den omryktade kvinnokarl hon är där för att gifta sig med, medan oförskämdheter utbyts mellan hennes gamla land och det nya. När bröllopet äntligen ägt rum följer en kort tid av uppvaktning av den stilige maken, innan han ganska snart tröttnar och återvänder till sina älskarinnor.

En av dem, Theodora – som upprörande nog dessutom är släkt med Manuel, ett tabu som egentligen inte fick brytas, men till och med detta klarar han sig undan med! – inrättas i ett eget palats och behandlas öppet som ett slags andra hustru. Ironiskt nog är det i och med detta som Bertha vinner en viss sympati hos de samtida historieskrivarna, som påpekar att Manuel i det här fallet betedde sig fel: hans utomäktenskapliga affärer var inte något som egentligen passade sig för en kejsare, och han gjorde sin hustru orätt. Snart uppdagades dock ett problem som antagligen var mycket större för Bertha än Manuels systematiska otrohet: hon blev inte med barn.

Modersrollen var den viktigaste funktion en kvinna kunde ha i den bysantinska kulturen. Det fanns visserligen i Konstantinopel under komnenisk tid en mängd intressanta kvinnor som gjorde annat än just att föda barn, men de var *dessutom* mödrar och det var trots allt det som var det primära. Komnenerna hade till på köpet hittills varit väldigt fruktsamma, de flesta hade sådär åtta barn, varav hälften söner, vilket naturligtvis också var viktigt: att föda potentiella kejsare var inte bara en ära, utan också en väg till högre ställning och till och med makt.

Bertha var alltså gift med den store krigaren och kvinnokarlen Manuel, och hon blev inte med barn. En av historieskrivarna, Niketas Choniates, skyller på den förorättade patriarken Kosmas, som när Manuel 1147 i samband med ett konspirationsförsök avsatte honom lär

ha förbannat kejsarinnans livmoder så att hon aldrig skulle få någon son. Oavsett hur det var med den saken tycks halva Europa ha varit engagerad i stackars Berthas barnlöshet. Hon fick brev från Hildegard von Bingen, den kända abbedissan hemma i Tyskland: "Måtte Gud ge dig en avkomma, det som du önskar och av nöd ber om!"

Men när Gud äntligen behagade ge henne ett barn var det en dotter, som inte föddes förrän 1152, sex år efter bröllopet. Dottern, som döptes till Maria, hyllades vederbörligen med en dopdikt, men var naturligtvis utan värde för tronföljden. Manuels älskarinna Theodora klämde däremot ur sig en son. Han kunde visserligen inte bli kejsare eftersom han inte var legitim, men hans blotta existens var nog illa nog för Bertha. Efter ännu två år blev hon gravid igen, men det blev ännu en dotter, Anna, som dessutom dog innan hon fyllt fyra.

Bertha-Irene, bysantinsk kejsarinna

De flesta skulle väl i det här läget ha dragit sig undan offentlighetens ljus i största möjliga mån, men det är här Bertha är så intressant, för det är inte alls vad hon gör. I stället framträder hon i de historiska källorna som en allt starkare personlighet, en kvinna som inte bara ägnar sig åt välgörenhet (vilket ju då som nu var en lämplig syssla för kvinnliga kungligheter) utan också stiger in i den bysantinska in- och utrikespolitiken.

En av hennes roller kan tyckas ganska självklar, nämligen den som medlare i de diplomatiska förbindelserna mellan Bysans och Tyskland, men man måste komma ihåg att det här var en tid när kvinnor mycket sällan, både i öst och väst, var aktiva i politiken. Bertha bemödade sig om att upprätthålla goda relationer med tyskarna, både privat och officiellt. Hennes korrespondens med Hildegard från Bingen och Konrad III är bara fragmentariskt bevarad, men antyder i sig att Bertha kan ha haft många fler kontakter med Västeuropa. När andra korståget nådde Konstantinopel år 1147, redan året efter Manuels och Berthas bröllop, spelade Bertha troligen en viktig roll: nu kom inte bara tyskar, utan också fransmännen med sin kung Ludvig VII och hans egensinniga hustru Eleanor av Aquitanien, som med sitt sällskap av 300 kvinnor i rustning och till häst fick bysantinarna att förfasa sig och tala om vilda amazoner. Korsfararna fick slå läger utanför stadsmuren, men Bertha och Eleanor skrev brev till varandra (som tyvärr inte bevarats).

Det här är speciellt intressant, eftersom de båda några år senare får framträdande roller som beskyddare av författare och poeter, och alltså på var sitt håll kom att tillhöra den lilla grupp kvinnliga mecenater som Europa hade under 1100-talet: som litteraturvetare skulle jag naturligtvis ge vad som helst för att få läsa de här breven, men man måste väl medge att möjligheten att de rörde sig om litteratur inte är så väldigt stor. Men möjligheten finns, och vi vet inte vad kvinnorna talade om när de träffades, eller hur ofta de hade möjlighet att göra det: vi *måste* ju inte anta att de talade om män och handarbete snarare än om samtida litterära trender.

Bertha fick också sköta kontakterna med Konrad under samma korståg – det gick inte så bra för honom den här gången, och han var efter ett första nederlag vid Dorylaeum tvungen att vila upp sig i Konstantinopel och sedan utrustas på nytt av bysantinarna innan han gav sig av mot Palestina. Sent på vintern 1148 möttes han och Manuel i Thessalonike för att ordna upp det sista med förbundet emot normanderna och Berthas hemgift. Bertha följde själv med maken, vilket påpekas av en av hovpoeterna i Konstantinopel: Han saknar visserligen, säger han (retoriskt högtravande och troligen utan ett uns av sanning), kejsarinnans närvaro i Staden, men framför allt är ett sådant möte inte en plats för en kvinna.

Även inrikespolitiskt betedde sig Bertha okvinnligt och möjligen opassande, i synnerhet för en utländska. Men de detaljer som berättas vittnar om en total lojalitet mot maken Manuel, så hennes mod tycks ha gjort ett visst intryck på bysantinarna. En gång, berättar historikern Kinnamos, uttalade sig Bertha i senaten och sade att hon minsann själv kom från en mäktig och krigisk stam (Tyskland) men att hon aldrig hört om någon som skördat så många segrar som Manuel under ett enda år. Hur mycket som ligger i detta är ju oklart, men det implicerar att Bertha faktiskt var delaktig i politiken, även i interna sammanhang, och inte höll sig till enbart den kvinnliga delen av hovet. Enligt en annan källa hade Bertha dessutom visst ansvar i Konstantinopel under Manuels långa perioder av frånvaro, och det var hon som varnade Manuel för den sammansvärjning som 1159 hotade honom från hans privata sekreterare Theodoros Styppiotes, och som tack vare henne avvärjdes i tid.

Bertha av Sulzbach, kejsarinna av Bysans?
Bertha i tolkning av illustratören Monica Hellström (2006).

Bertha-Irene som sponsor och välgörare

Förutom politiken ägnade sig Bertha också åt välgörenhet, som det anstod en kejsarinna. Också här sticker hon ut litet, eftersom hon sägs ha ägnat sig främst åt ogifta kvinnor, änkor och föräldralösa barn, vilket vi möjligen kan se ur hennes egen situation. Hennes omsorger rörde också, enligt en källa, inte bara fint folk och hovkretsar, utan faktiskt 'vanligt folk', hur vi nu ska förstå det. Men Bertha framstår redan från början som en ovanligt orädd kvinna, och kanske hade hon utifrån sitt annorlunda perspektiv ett annat intresse för den riktiga världen än vad som förväntades av en bysantinsk kejsarinna.

En mer kejserligt passande sysselsättning var hennes arbete som mecenat, beskyddarinna av intellektuella, som jag nämnde innan. Dedikationer till litteratur som skrevs i Konstantinopel under 1100-talet visar på ett nätverk av välgörare, förvånansvärt ofta kvinnliga, som sponsrade de intellektuellas verksamhet genom att beställa litteratur av olika slag och för olika sammanhang. Ett exempel på ett sådant beställningsjobb har vi redan sett, nämligen den dikt som framfördes när Bertha kom till Konstantinopel, möjligen beställd av kejsaren själv. Och många komneniska kvinnor finns belagda som sådana beskyddare, i synnerhet Anna Komnena och sebastokratorissa Irene, Berthas svägerska. Men också Irene Doukaina och Piroska-Irene ska ha varit intresserade av litteratur, och Bertha brukar beskrivas som en kejsarinna som trots sitt utländska ursprung vurmade för Homeros och den grekiska antiken.

Vad detta i praktiken innebar är litet oklart, för det kan ha varit så att man som kvinna vid hovet *förväntades* sponsra hovpoeter, hur totalt ointresserad man än var av grekisk litteratur. Men vad vi vet är att Johannes Tzetzes, en av tidens betydande intellektuella, skrev ett par saker för Bertha, bland annat homeriska allegorier som förklarade det homeriska mytiska stoffet ur ett kristet perspektiv, lämpliga – kan man tycka – för någon som kom från väst och inte hade Homeros i blodet. Tzetzes och Bertha blev dock oense om betalningen, och det hela slutade med att den känslige poeten rev sönder en del av sina alster och avslutade arbetet under en annan mecenat efter Berthas död. Huruvida Bertha verkligen hade begått något fel, eller om hennes sekreterare kanske inte ens hade informerat henne om Tzetzes krav, vet vi inte. Vi

vet inte heller om Bertha verkligen brann för den grekiska litteraturen, men det var imponerande nog, kan jag tycka, att lära sig grekiska i vuxen ålder och att efter bara några år behärska både den talade varianten och det högspråkliga skriftspråket.

Bertha, för alltid tyska i Bysans

Alla de här sakerna – deltagandet i och intresset för diplomati, inrikespolitik, välgörenhet och litterär produktion – visar, tycker jag, att Bertha verkligen lyckades bli en bysantinsk kejsarinna, trots de dåliga förutsättningar hon hade när hon kom till Bysans: sin egentligen inte tillräckligt fina bakgrund, sin höga ålder, sin oförmåga att föda söner. Föreställ er hur hårt hon måste ha kämpat för att komma dit hon gjorde, och dessutom i en hovstat som var känd för konspirationer och giftmord så fort någon inte passade in. Berthas ställning var inte trygg, något som till och med antyds i en anonym dikt som åkallar profeten Daniel att skydda kejsarinnan mot hennes fiender. Kanske, om vi ska tillåta oss att vara litet konspiratoriska, var det så att Bertha fick dö en naturlig död tack vare att hon dog så ung. Redan kring 1160 (enligt andra beräkningar så tidigt som 1158) drabbades Bertha av en svår feber, och gick bort. Hon var då drygt 45 år gammal och hade varit kejsarinna i ungefär 14 år.

Det är det tal som skrevs till Berthas begravning i Pantokratorklostret i Konstantinopel som på ett sätt ger oss mest information om henne: aldrig under hennes levnad hade någon sagt så många ord om Bertha i Bysans. Uppdraget gick till biskopen av Thessalonike, Basileios av Ohrid, en ära som – åter – handlade mer om kejsaren än om hans tyska kejsarinna. När talskrivaren prisar kejsarinnans givmildhet och människokärlek, hennes ödmjukhet och avsaknad av fåfänga, är det egentligen kejsaren – som ännu lever och lyssnar – som han prisar. Men beskrivningen av Bertha innehåller en del detaljer som faktiskt säger något om henne, eller snarare om synen på henne i Bysans. Hon var ödmjuk och saknade fåfänga; för vi kan inte säga att hon var vacker och glamourös. Hon ägnade sig åt välgörenhet och hon var väldigt from; för vi kan inte säga att hon födde många söner åt kejsaren. Hon var likt en högväxt cypress, ett luftigt cederträd, en platan som med sitt lövverk skänker skugga åt de resande. Men hon var och förblev, säger Basileios,

trots allt detta för alltid en tyska, trogen sin så kallade natur: en hård och allvarlig kvinna.

Kejsaren sägs ha vrålat som ett lejon i sin sorg över hustruns bortgång. Ett år senare gifte han om sig med Maria av Antiochia, känd för sin fantastiska skönhet, och hon födde honom till slut äntligen en son. Både den här sonen med Maria och dottern som han fått med Bertha (den av dem som överlevt, och som också hette Maria) blev sedermera mördade av tronpretendenten och släktingen Andronikos Komnenos, som tog makten tre år efter Manuels egen död. Den store krigaren och älskaren och hans kvinnor lämnde ironiskt nog inte många spår efter sig i form av efterlevande, men i litteraturen har deras öden bevarats, stundom i svidande realistisk detalj.

Berthas öde är tänkvärt, inte bara som ett sällsamt kvinnoöde under en spännande historisk period, utan också som en påminnelse om de liv många har än idag: vi lever i en tid när vi flyttar mycket på oss, frivilligt eller påtvingat, och där världen i allra högsta grad präglas av samma misstänksamhet och rasism som den gjorde under Berthas tid. Vissa saker tycks aldrig förändras. Jag utgår ifrån att det gjorde lika ont att vara oälskad och utanför då som nu.

Jag önskar att någon efter Berthas död – eller allra helst medan hon ännu levde – hade sagt att hon var lång och stilig, annorlunda på ett bra sätt, modig och stark. Och jag hoppas att Basileios hade rätt i åtminstone någon av sina retoriska fraser; att Bertha-Irene verkligen gick vidare från konstantinopolitanska tronsalar täckta av guld till, som han säger, "ett annat palats, ett som överträffar varje mänskligt förstånd och förnuft". Och att det är ett palats där alla får vara annorlunda, precis sådana som de är.

Referenser

Bysantinska källor

Basileios av Ohrid, "Laudatio Irenae Augustae", i V. E. Regel & N. I. Novosadskij (eds), *Fontes Rerum Byzantinarum. Rhetorum Saeculi XII Orationes Politicae* 1 (1–2), St. Petersburg 1892; repr. Leipzig 1982, ss. 311–330.

Niketas Choniates, *Historia*, ed. J.-L. Van Dieten, 2 vols., *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 11, Berlin & New York 1975. Engelsk över-

sättning som *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, av H. J. Magoulias, Detroit 1984.

Johannes Kinnamos, *Epitome*, ed. A. Meineke, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (Bonn 1836). Engelsk översättning som *Deeds of John and Manuel Comnenus*, av C. M. Brand, New York 1976.

Theodoros Prodromos, *Historische Gedichte*, ed. W. Hörandner, Wien 1974.

Johannes Tzetzes, *Ioannes Tzetzes Epistulae*, ed. P. A. M. Leone, Leipzig 1972.

Sekundärlitteratur

Blum, W. "Bertha-Irene: bayerische Gräfin und byzantinische Kaiserin", i *Bayern und die Antike. 150 Jahre Maximilians-Gymnasium in München*, ed. Wolf-Armin Frhr. v. Reitzenstein, München 1999, ss. 65–75.

Hill, B. *Imperial Women in Byzantium 1025–1204: Power, Patronage and Ideology*, Harlow 1999.

Irmscher, J. "Bertha von Sulzbach, Gemahlin Manuels I", i *Byzantinische Forschungen* 22 (1996), ss. 279–290.

Magdalino, P. *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*, Cambridge 1993.

Abstract

An Occidental Rose for the Imperial Garden: Bertha von Sulzbach in Byzantium

Bertha von Sulzbach, sister-in-law of King Conrad III of Germany, arrived in Constantinople in 1142 as the fiancée of the Byzantine Emperor's youngest son, Prince Manuel. A year later, both Emperor John II and two of his sons were dead, and the Prince ascended the throne as Manuel Komnenos. In light of this new situation, the Bavarian bride had to be reconsidered: she had been good enough for a prince, but could she really be an empress?

In 1146, after long negociations, they were finally married, and Bertha (now renamed Irene) became Empress of Byzantium. But it was, as far as we can judge, never a happy marriage. Manuel was known for his numerous mistresses and, what was probably worse, Bertha never gave birth to a son. She died

young around 1160, dutifully praised in a funerary oration written by Basil of Ochrid.

Bertha-Irene lived with one foot in the East and one in the West: she married a Byzantine prince and moved to Constantinople where she received guests like Louis VII and Eleanor of Aquitania. She became involved in politics, was known as a patroness of literature and a generous benefactor. And yet, she was not beautiful, she bore only daughters, and she always remained, in the Byzantines' eyes, a German. The present article is an attempt to give, on the basis of the scarce sources we have at our disposal, a more nuanced portrait of this fascinating woman of the twelfth century.

En konstantinopolitansk apokalyps
Texten Om statyerna *av Niketas Choniates*

OLOF HEILO

Bland de författare som skildrade korsfararnas plundring av Konstantinopel under fjärde korståget år 1204 intar Niketas Choniates otvivelaktigt den främsta platsen med sitt historieverk, som börjar under Johannes Komnenos regeringstid (1118–1143) och slutar några år efter erövringen. Den exakta slutpunkten för hans krönika är omtvistad; några av de otaliga manuskripten slutar abrupt redan före 1204, medan andra fortsätter fram till år 1206 och ytterligare andra till 1207.[1]

Allra sist i de flesta utgåvor och översättningar brukar man återfinna ett textstycke med rubriken *Om statyerna*. Det är ett särtryck ur det övriga historieverket och har på ett tidigt stadium blivit känt under eget namn.[2] På grund av förvirringen beträffande manuskriptens skiftande upplägg och innehåll har det också blivit föremål för en hel del diskussioner – om var det egentligen hör hemma och om det kanske till och med bör betraktas som ett separat verk.[3] Vanligtvis har *Om statyerna* kommit att framstå som ett appendix till historieverket – en ekfras, för att citera Rosenqvist, där Konstantinopels historiska monument och minnesmärken skildras sådana de var innan korsfararna förstörde dem.[4]

Men det finns en annan sida av *Om statyerna* som talar för dess placering sist i historieverket, och det är den som intresserar oss här.

---

1 Se inledningen till van Dietens mycket textkritiska edition (1975) och utgivarens egen beskrivning (1964) av alla de problem han ställts inför under arbetets gång.

2 *De Statuis* eller *De Signis* trycktes för första gången separat i Paris 1711 efter en fransk kopia av den Niketas-handskrift som finns i Oxford och följdes med tiden av andra liknande utgåvor (Hamburg 1714, Venedig 1789).

3 Grecu 1948 försökte lösa pusslet genom att placera särtrycket inne i historieverket, men den lösningen kritiserades av Grabler 1958, som menade att "statyerna" hör hemma sist i texten till en version som Niketas först sedermera valde att skriva en fortsättning på.

4 Rosenqvist 2003, ss. 190f. I ett nyutkommet verk av samma författare, Rosenqvist 2005, presenteras för övrigt ett mycket belysande utdrag ur Niketas' övriga historieverk.

Med sin poetiska snarare än historiska skildring tycks Niketas vilja återkalla Konstantinopels märkvärdiga monument och statyer till livet en sista gång innan han låter dem gå under för alltid. Syftet med följande översättningar (mina egna försåvitt inget annat anges) blir att försöka ge en målande bild, inte bara av Konstaninopels undergång 1204, utan också av en av medeltidens största författare.

Plan över det bysantinska Konstantinopel.
Ur boken J.O. Rosenqvist, Bysantinsk antologi *(2005), s. 369.*

Ett förvänt påskmotiv

Den som läser *Om statyerna* kan knappast undgå att frapperas av den starka apokalyptiska ton författaren använder sig av när han skildrar korsfararnas framfart under de där ödesdigra dagarna på våren 1204. Så här beskriver Niketas själva plundringen (s. 647 i van Dietens 1975 utgåva):[5]

> Efter att redan från första början, som man sade, ha visat sin förkärlek för guld, utfunderade nu främlingarna ett nytt sätt att skaffa sig förtjänst, inför vilket man gärna kan låta alla dem, som förut våldfört sig på kejsarstaden, falla i glömska. Ty de öppnade kejsarnas gravar, som fanns i gravkapellet i De heliga apostlarnas kyrka,[6] och plundrade dem nattetid, mot alla skick och lagar, på deras svepningar, om de bland dessa bara kunde finna någon gyllene prydnad, en skönt formad pärla eller någon liknande skinande och kostbar ädelsten. [...] Man får alltså säga att västerlänningarna varken skonade de levande eller de döda: efter att ha börjat med Gud och hans tjänare visade de sin vanvördnad och sitt förakt mot allt och alla. Inte långt därefter drog de ned det vittomsusade förhänget i Hagia Sophia, värderat till många tusen silverminor och ända ned till foten överdraget med guld.

Särtryckets egentliga början utgörs av denna skildring av gravarna som öppnas i Apostlakyrkan och förhänget som rivs ned i Hagia Sophia.[7] Om man betänker att Konstantinopel intogs nästan på långfredagen, närmare bestämt måndagen i stora veckan 1204, förstår man tydligare konnotationerna till påskläsningens texter,[8] men det är ett förvänt påskmotiv: i stället för Kristus, som med sin död öppnar vägen till det allra heligaste och stiger ned i gravarna för att hämta upp de döda till

---

5 Äldre översättningar hänvisar ofta till Bekkers utgåva från 1835 (ss. 855–868).

6 De bysantinska kejsarnas gravkyrka råkade i förfall efter 1204. Efter den turkiska erövringen 1453 lät sultan Mehmet II uppföra sin egen gravmoské, Fatihmoskén, på platsen efter ritningar av den grekiske arkitekten Christodoulos.

7 Grabler 1958 föredrar i sin tyska översättning att tolka *katapetasma* som "tabernakel", vilket förtar symboliken i skildringen. Som alla ortodoxa kyrkor måste Hagia Sophia ha haft en ikonostas med tre dörrar och med ett förhänge i mitten. På långfredagen dras detta förhänge ifrån för att symbolisera Kristi offerdöd.

8 Jfr Matt. 27:51–53.

himmelriket, förstör nu korsfararna det jordiska paradiset, Konstantinopel.[9]

Kristi klädnad

Niketas fortsätter (ss. 648f.):

> Då de fann detta vara för magert (för barbaren känner aldrig någon mättnad i sin hunger efter rikedomar) kastade de lystna blickar på bronsstatyerna och överantvardade dessa åt elden. Den på Konstantins forum[10] uppställda bronsstatyn av Hera kastades i smältugnen och slogs i bitar, och det var nätt och jämnt att huvudet – med hjälp av fyra sammanokade oxkärror – kunde föras till Stora palatset.[11] Därpå störtades Paris Alexander till marken, han som stod bredvid Afrodite och räckte henne Eris' gyllene äpple. [...] Inte ens någon av de på Hippodromen uppställda bildstoderna eller på annat håll så beundrade skapelserna besparade dessa barbarer, okunniga om det sköna, katastrofen, nej, även dessa slog de mynt av – gav bort det stora för det lilla, offrade oskattbara värden för värdelösa småbitar.[12]

Här dyker det upp en fras som skall återkomma nästan mantriskt i hela texten, med ett par variationer: "överlämnades åt elden", "överantvardades åt smältugnarna", "störtades", "omkullkastades", "slogs i bitar". Den utgör det stilistiskt mest framträdande draget i *Om statyerna.*

Disharmoni var någonting fruktansvärt för den bysantinska människan, vars teologiska, filosofiska och även politiska grundval var principen om enhet genom flerfald. Därför blir det handgripliga styckandet och upplösandet av det som förut varit en helhet något som egentligen betonas mer än själva förstörelsen. Korsfararna förintar inte i första hand monumenten utan hugger dem i stycken och smälter ned

---

[9] Analogin mellan Konstantinopel och det jordiska paradiset är gammal och Niketas skräder inte orden när han tidigare i historieverket skildrar korsfararnas ("Antikrists fanbärare" som han kallar dem) plundring, de allra första dagarna efter det att staden intagits; se ss. 573ff. i van Dietens 1975 utgåva.

[10] Dagens Çemberlitaş-plats, uppkallad efter monumentalkolonnen som ännu finns bevarad i dess mitt.

[11] Från Stora palatset, som redan på Niketas tid övergetts för Blachernai-palatset, finns idag ingenting bevarat sånär som på ett par mosaikgolv bakom Blå moskén i Sultanahmet.

[12] Ordagrant *staterer*, en myntenhet, även om Cutler 1968 ifrågasätter just detta.

dem, styrda av rent materiell vinningslystnad. Tidigare i historieverket har de liknats vid soldaterna som delade och drog lott om Kristi klädnad.[13] Här återkommer vi alltså på nytt till temat Kristi offerdöd.

Bysantinsk "treenighet"

Niketas är inte enbart en kristen skribent med rötterna i Bibelns värld. Som alla grekiskspråkiga författare är han ständigt medveten om att han tillhör en lång och ärorik tradition. Han citerar Homeros lika ledigt som Bibeln, hans verk innehåller anspelningar på Herodotos och Plutarchos, och han står på intet sätt främmande inför den antika världens mytologi, om vilken han gärna briljerar med sina kunskaper (ss. 649f.):

> Så till exempel förstördes Herakles Triesperos,[14] där han, stor och väldig, satt på en korg. Lejonet låg utsträckt över den, en fruktansvärd anblick, fast det var i brons – som om det när som helst skulle lösa sin tungas band och börja ryta mot åskådaren. Hjälten satt dock inte med koger på axeln, han höll inga pilar i händerna och svingade inte någon klubba: nej, med höger ben och arm framsträckta, och vänstra armbågen stödd på motsvarande knä, sträckte han upp resten av armen och vilade stilla, full av missmod, huvudet i dess handflata – begrät sitt eget öde, bitter över de uppdrag som Eurystheus ålagt honom, inte av tvång utan av ren illvilja, sedan lyckan tillfälligtvis blåst över till hans fördel.[15]

Man har ibland talat om ett slags bysantinsk "treenighet" bestående i sammansmältandet av en orientalisk religion med grekisk kultur och språk i en romersk stat. Självfallet återfinns även den tredje aspekten hos Niketas, som aldrig kallar bysantinarna för "greker"; de är romare, arvtagare till Augustus' och de latinska caesarernas välde. Skildringen av heraklesstatyn följs av följande passus (s. 650), som tycks ha Plutarchos som källa:[16]

---

[13] I början av *Om statyerna* talas det om hur västerlänningarna "lottade ut" patriarkvärdigheten i Konstantinopel till venetianarna, som hade finansierat korståget.

[14] "Tre-natts-Herakles" – en hänsyftning på den tid under vilken den mytologiske Herakles koncipierades.

[15] Eurystheus var den elake kusin som genom gudarnas vilja förelade Herakles att expediera lejon och liknande stordåd.

[16] Jfr Plutarchos' biografi över Marcus Antonius, kap. LXV.

Tillsammans med honom förde de också bort den fullastade och under gnägganden gående åsnan med tillhörande åsneförare, vilka kejsar Augustus ställt upp vid Actium, det som på grekiska kallas Nikopolis, enär Augustus, då han på natten gick ut för att undersöka Antonius' härläger, påträffade en man som förde en åsna och frågade denne vem han var och vart han var på väg, och fick till svar: "Jag kallas Nikon[17] och min åsna Nikandros och jag är på väg till Caesars läger." – Inte heller höll de sina händer från hyenan och varginnan som Romulus och Remus diade;[18] för ynka metallstycken – därtill i brons – offrade de vad som sedan urminnes tider genom alla släktled hållits heligt och kastade dem i smältugnarna.

Trojas sista dagar

Klimax i berättelsen *Om statyerna* utgörs otvivelaktigt av skildringen av den sköna Helena (ss. 652f.), vars staty också tycks ha stått på hippodromen före 1204:

Hur var det då med den vitarmade Helena, den skönvristade och långhalsade, hon som genom att samla hela Hellas vid Troja blev stadens fördärv, hon som efteråt gick ombord på ett fartyg till Nilen och därifrån, sent omsider, återvände till Lakonien?[19] Mildrade hon kanske de vansinniga? Fick hon dessa hjärtan av järn att vekna? Ingalunda, hon förmådde överhuvudtaget inget – hon, som förslavat så många betraktare med sin skönhet, hon som var så strålande utstyrd, ung att skåda, avslappnad också i brons, åtråvärd ända till manteln, till slöjan, till kransen, ända till hårets yttersta lockar. [...] Men, tyndareosdotter Helena, skön såsom själva skönheten, eroternas rotskott, Afrodites skötebarn, naturens främsta gåva, trojaners och helleners tävlingspris, var är det läkemedel som fördriver sorg och förjagar allt ont, det som Thonos' maka förärade dig?[20] Var är din oemotståndliga tjuskraft? Varför använde du dig inte av den, nu som förr? Men jag tror att du var förutbestämd av ödesgudinnorna att falla offer för eldens egen dragningskraft, då du inte ens i bildens skepnad kunde undgå att bränna dem som såg dig med åtrå. Jag skulle också kunna säga att det var för Trojas ödeläggelse genom eld

[17] Dvs. "Seger".

[18] Ett motiv som idag är mest känt från det falsifikat som finns på Piazza Campidoglio i Rom.

[19] En hänsyftning på "den egyptiska Helena" som blev föremål för ett känt drama av Euripides.

[20] Jfr *Odysséen* 4, ss. 219ff.

som de här aeneiderna dömde dina obarmhärtigt förtärande kärleksdrag vedergällning i form av eld.

Här liknas plötsligt korsfararna vid ättlingar till Aeneas – vilket är en förvånande analogi. Aeneas var ju det romerska folkets stamfader, och det romerska folket var Niketas' eget folk: det var de som fick sina monument brända, inte tvärtom. Det är emellertid tvivelaktigt om Niketas verkligen skulle ha kunnat identifiera sig med Aeneas-sagan, som ju främst är knuten till den latinskspråkiga litteraturen och även geografiskt till dess ursprungsland, Latium.

Att de trojanska myterna intar en central roll i *Om statyerna* och även i historieverket i övrigt torde emellertid inte te sig särskilt förvånande. Det är som om Niketas ständigt har Trojas undergång för ögonen när han ser Konstantinopel skövlas. Lite längre fram kan han inte låta bli att ordagrant citera Iliaden på tal om Helena:

"Ej må det klandras att troer och benskensklädda akajer
tåla så länge att lida besvär för en kvinna så härlig.
Sannerligen, hon är som gudinnorna själva att skåda."[21]

Dessa ord yttras i Iliaden av några av Trojas stadsäldste, och här är det Niketas, själv tidigare medlem av senaten i Konstantinopel, som citerar dem på nytt.

Ormen och lejonet

Om statyerna avslutas med en ganska märklig skildring av ett konstverk, som tycks ha föreställt en apistjur i kamp med en nilkrokodil. De två djuren hade, enligt Niketas' beskrivning, så till den grad sargat varandra, att de båda nu var på väg att dö (ss. 654f.):

Och det faller mig in att säga att förgörelsen – att på grund av varandra och tillsammans med varandra ryckas bort av dödsgudinnornas grymma domslut – och undergången är åt alla människor förutbestämd och att det inte bara är bilder eller de mäktigaste djur som går detta öde till mötes, utan att det ofta till och med sker med hela folk, sådana som dragit i krig mot oss romare. De mördas av varandra och mördar

[21] *Iliaden* 3, ss. 155–160, Erland Lagerlöfs översättning, *Iliaden*, Lund 1912.

varandra, detta släkte som önskar krig förgörs av Kristi förkrossande makt, han som inte gläder sig åt blod, han som tillställer den rättrådige att gå fram över basilisker och huggormar, att trampa ned unga lejon och drakar.

Med denna beskrivning – som anknyter till Psaltaren 91:13, en psalm om skydd mot onda makter – återvänder den bibliska tematiken på nytt, men nu förutspår Niketas i stället det öde som kommer att drabba västerlänningarna som straff för vad de gjort med Konstantinopel.[22]

Huggormen har nämnts tidigare bland "statyerna" (passagen finns dock inte citerad här), på tal om ett konstverk föreställande en örn som håller en döende huggorm i sina klor, ett motiv som även känns igen från mosaikgolven i Stora palatset.[23] Örnen är ju som bekant det romerska kejsardömets symbol. Lejonet hör visserligen inte hemma där, men Niketas kan knappast ha varit obekant med att venetianarnas – den drivande kraften bakom fjärde korståget – vapen och fana föreställde just ett lejon, Markuslejonet.

Avslutning

Med alla dessa litterära analogier i bakhuvudet finns det starka skäl att försvara placerandet av *Om statyerna* sist i historieverket – ett appendix, en epilog, eller med en något vågad formulering, en apokalyps över det romerska riket. När Anna Komnena slutar sitt historieverk 1118, gör hon det, som hon själv säger, med faderns död och "hela jordens slut".[24] För Anna var faderns död den verkliga katastrofen. För Niketas får Konstantinopels undergång av förklarliga skäl samma dignitet. Med sin skildring av hur den gamla kejsarstaden och dess minnesmärken bit för bit slås i spillror och går om intet har han skapat ett historiskt trovärdigt dokument av ovanlig styrka.

---

[22] Möjligen tänkte han här på det fatala nederlag som korsfararna drabbats av på själva årsdagen av sitt intagande av Konstantinopel den 12 (eller 14) april 1205.

[23] Idag i Istanbuls mosaikmuseum.

[24] *Alexiaden* XV:XI:5.

Referenser

Källtext

Nicetae Choniatae Historia, recensuit Ioannes Aloysius van Dieten, Serie Corpus Fontium Byzantinae, volumen XI/1-2, Berlin-New York 1975.

Sekundärlitteratur

Cutler, A.,"The *De Signis* of Nicetas Choniates: A Reappraisal", i *American Journal of Archaeology*, vol. 72 (1968), ss. 113–118.

van Dieten, A., "Noch einmal über Niketas Choniates", i *Byzantinische Zeitschrift*, vol. 57 (1964), ss. 302– 328.

Grabler, F., *Die Krone der Komnenen; Abenteurer auf dem Kaiserthron; Die Kreuzfahrern erobern Konstantinopel: aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates*, Serie Byzantinische Geschichtsschreiber VII–IX, Graz 1958 (3 Bd).

Grecu, V., "Autour du 'De signis' de Nicétas Choniate", i *Revue des études byzantines*, vol. VI (1948), ss. 58–66.

Rosenqvist, J.O., *Bysantinsk litteratur*, Malmö 2003.

Rosenqvist, J.O., *Bysantinsk antologi*, Malmö 2005.

Abstract

A Comment on* De signis *by Niketas Choniates: A Literary Analysis

Among the historians describing the Fourth Crusade and the fall of Constantinople in 1204, Nicetas Choniates undoubtedly takes the foremost position. With his eloquent style, which deliberately competes with that of his great forerunners of the Greek language, he is turning the actual downfall of Byzantium into something almost approaching a piece of poetry. Far from merely pointing out political facts, his work contains a great deal of historical symbolism and quotes Greek, Roman and Biblical mythology, either literally or slightly disguised, so that the whole contemporary event seems to intermingle with the glorious past – indeed a very Byzantine approach to history. In this article, some parts from his description of the statues and works of art destroyed by the crusaders are examined from a literary point of view.

Den så kallade decennaliebasen på Forum Romanum i Rom. Den är i dag tillsammans med några brottstycken från granitkolonnerna det enda som återstår av "tempelmonumentet" – det monument som filadelfion *i Konstantinopel påminner mest om. Foto: Ragnar Hedlund.*

På väg mot Konstantinkolonnen
*Bysantium under 200-talet e. Kr.**

RAGNAR HEDLUND

Konstantinkolonnen, som i dagligt tal i Istanbul går under namnet Çemberlitaş ("järnbeslagna stenen"; på svenska oftast kallad "brända kolonnen", jfr eng. "The Burnt Column"), såg i juli 2006 inte mycket ut för världen. Den var inpackad och nästan osynlig bakom ett virrvarr av byggnadsställningar och ett skal av korrugerad plåt. Det är nu alls inte första gången som man vidtar åtgärder för att säkra kolonnen. I slutet av 1700-talet murades det skal över sockeln, som skulle hindra kolonnen från att rasa. Den hade då också svärtats av brand. Flera hundra år tidigare, år 1105, rasade den staty av kejsar Konstantin som krönte kolonnen; statyn ersattes då med ett kors. Och långt innan dess, i början av 400-talet, hade de järnband tillkommit som skulle hålla ihop kolonnen – den hade skadats efter en jordbävning och börjat spricka.[1]

Detta skedde inte så långt efter det att kolonnen rests i mitten av ett nybyggt forum av Konstantin år 328. Genom nämnda forum löpte *mese*, stadens nya ceremoniella huvudgata. Allt detta byggdes i samband med att Konstantin grundlade staden Konstantinopel. Denna stad – som inte bara skulle bli Konstantins nya residens utan också romarrikets nya, kristna huvudstad – invigdes med en ceremoni på hippodromen den 11 maj år 330.[2]

Det har hävdats att detta åtminstone i någon mån är ett slags "kristen skapelsemyt" som Konstantinopel försågs med i efterhand. Till grund för denna "myt" ligger, menar man, framför allt de redogörelser för Konstantins liv som Eusebius, Konstantins viktigaste levnadstecknare, försett eftervärlden med. Eusebius och hans efterträdare ville få skapan-

---

* Föreliggande artikel är ett resultat av den forskning författaren gjorde sommaren 2006 som innehavare av ett av de mindre resestipendierna vid Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul för vårterminen 2006. Ett stort tack till forskningsinstitutet och dess personal framföres härmed. Ett stort tack även till Simon Malmberg, som granskat en tidigare version av texten och bidragit med värdefulla kommentarer.

1 Janin 1964, ss. 81–84; Müller-Wiener 1977, ss. 255f.

2 Janin 1964, ss. 29f.; Dagron 1974, ss. 29–33; Krautheimer 1983, ss. 42f.

det av den nya huvudstaden att framstå som slutstenen i det väldiga bygge som var kristendomens slutgiltiga, oundvikliga seger över hedendomen.[3] I själva verket är nog Konstantinopels tillkomsthistoria mer komplicerad. Men vet vi något om stadens utveckling under den tid som föregår Konstantin?

Septimius Severus och det romerska Bysantiums födelse

Staden Bysantium, som skulle komma att bli Konstantinopel, drogs framåt slutet av andra århundradet på ett något olyckligt sätt in i den romerska storpolitiken. Efter kejsar Commodus död 192 fanns ingen klar efterträdare. I de stridigheter som utbröt stödde Bysantium Pescennius Niger, en av de flera militära befälhavare som gjorde anspråk på kejsarmakten. Detta ledde till att dennes rival Septimius Severus, som segrade i maktkampen, jämnade Bysantiums murar med marken som straff år 196. Sedan insåg dock Septimius Severus, liksom stadens grundare hade gjort långt före honom, att stadens taktiska läge var för bra för att inte utnyttjas. Han började då bygga upp staden igen.

Om nu Septimius Severus började bygga upp staden, måste byggandet vid något tillfälle ha avstannat, då ju flera byggen som i så fall skulle ha påbörjats under Septimius Severus regering inte kom att färdigställas förrän under Konstantins regering. Men kan då staden ha stått halvfärdig i kanske ett halvt århundrade? Historieskrivaren Herodianos ska dessutom ha sett staden runt 240 – knappt 30 år efter Septimius Severus' död och några år efter att den siste kejsaren av hans dynasti hade blivit dödad – och då var staden fortfarande i ruiner.[4] Vissa har förklarat dessa motsägelser med att Septimius Severus återuppbyggnad av staden också till viss del är en litterär efterhandskonstruktion. På samma vis som senare bysantinska historiker ville framställa Konstantin som Konstantinopels store byggherre och vägröjare för kristendomens slutgiltiga seger ville man se Septimius Severus som Konstantins omedelbare föregångare.[5]

Hur kom då Bysantium att se ut under 200-talet? Några viktiga drag i stadens topografi är kända. Redan före Septimius Severus' regeringstid

---

[3] Dagron 1974, ss. 7–9, 22–29.

[4] Mango 1990, s. 15.

[5] Dagron 1974, ss. 15–19; jfr Mango 1990, s. 19, och Berger 1997, s. 412.

hade det så kallade *strategion* anlagts. Detta, som tycks ha varit en öppen plats för samling av trupper, tros ha legat ungefär där Sirkecistationen nu ligger. Det fanns också en akropol på Seraljudden med ett antal tempel, av vilka några byggdes under Septimius Severus.[6] På östsluttningen stod en teater, troligtvis också en amfiteater. Och där fanns framför allt den hippodrom som var under uppbyggnad. Hippodromen, rännarbanan, var kanske kejsarmaktens viktigaste "scen". Det var där som kejsaren och folket såg varandra och den plats där man kunde känna av den "politiska temperaturen". Hippodromen påminde framför allt mer än något annat om Rom och Circus Maximus och bidrog därför till att staden kunde återspegla "den eviga stadens" glans.[7]

Bredvid hippodromen anlades en monumental badanläggning, de så kallade Zeuxipposthermerna. Baden var också viktiga "scener" för kejsarmakten, kanske speciellt under den senare kejsartiden. Det var i sådana anläggningar, ofta enorma komplex, som invånarna i romerska städer spenderade en stor del av sina dagar – om inte med att bada så med att gymnastisera, lyssna till föredrag eller något liknande. Att göra detta i en luxuös miljö som kejsaren hade bekostat påminde om kejsarens välvilja och stadsinnevånarnas beroende av denna. Tyvärr är nu mycket lite känt om Zeuxipposthermerna, förutom att de bör ha varit mycket påkostade. Detta antyds av att man vet att de under senantiken kom att innehålla en stor samling skulpturer.[8] Bredvid Zeuxipposthermerna låg det så kallade *tetrastoon*. Namnet anger att detta bör ha varit ett torg omgivet av fyra portiker eller stoor. Möjligen var det detta torg som senare kom att bli det så kallade *augustaion*, ett av Konstantinopels monumentala torg.[9] Tetrastoon anslöt till östra änden av *mese*, stadens huvudgata som ledde västerut. Denna gata försågs under Septimius Severus med portiker som gav gatan ett nytt, monumentalt utseende. Det var denna monumentala del av gatan som Konstantin senare förlängde förbi det forum som han uppkallade efter sig själv.[10]

På det hela taget ledde byggverksamheten som påbörjades under Septimius Severus till att en ny stad började resa sig på det gamla

---

6 Janin 1964, ss. 19–23; jfr Mango 1990, s. 19.
7 Krautheimer 1983, ss. 49, 61f.
8 Bassett 2004, ss. 25–26, 51–58.
9 Bauer 1996, ss. 149 f.
10 Müller-Wiener 1977, s. 269; Bassett 2004, ss. 19–20.

Bysantiums ruiner. Och denna stad var redo att axla rollen som skådeplats för det politiska spelet i det romerska imperiet – en scen väl lämpad för det skådespel som den romerska kejsarmakten utgjorde.[11]

Den dunkla soldatkejsartiden och "Goternas kolonn"

I mitten av 200-talet utsattes romarriket för gotiska stammar från Donauområdet och Svarta havet som förhärjade sydöstra Europa och mindre Asien. Det har föreslagits att Bysantiums murar, som Septimius Severus rev ned, byggdes upp på 250- eller 260-talet just på grund av hotet från goterna.[12] Dessutom har det antagits att den så kallade Goternas kolonn[13] som står på Seraljudden i det som nu är Gülhane-parkens yttersta spets, är ett minne från denna tid. På basen till denna kolonn finns en halvt raderad inskrift med ordalydelsen FORTUNAE REDUCI OB DEVICTOS GOTHOS, ung. "åt Fortuna Redux [Fortuna återföraren], på grund av segern över goterna". Kolonnen ska under antiken ha varit krönt av en nu försvunnen staty av gudinnan Fortuna.[14]

Det ligger nära till hands att anta att kolonnen härrör från kejsaren Claudius Gothicus regering (268–270). Kejsar Claudius vann en viktig seger över goterna vid Naissus i nuvarande Serbien år 269, för vilken han förärades tillnamnet Gothicus. Området runt Bysantium var strategiskt viktigt under Claudius Gothicus regering. Ett tecken på detta är att ett viktigt myntverk anläggs mot slutet av 260-talet i Cyzicus, på södra sidan av Marmarasjön.[15]

Senare forskning har trots detta lutat åt att kolonnen måste vara av senare datum än från soldatkejsartiden. Det föreslogs tidigt att kolonnen kan ha rests av Konstantin, som också besegrade goterna.[16] Rudolf Stichel föreslår en datering till slutet av 400-talet. Stichel stöder sig på en uppgift av den bysantinske historikern Johannes Lydus.

---

[11] Bassett 2004, s. 22.

[12] Müller-Wiener 1977, s. 18; Mango 1990, s. 15.

[13] En egentligen missledande beteckning eftersom det inte var goterna som reste kolonnen. På engelska brukar den kallas *The Goths' Column*, på tyska det egentligen mer korrekta *Gotensäule*.

[14] Stichel 1999, ss. 480–481, 489.

[15] Giard 1995, s. 8.

[16] Müller-Wiener 1977, s. 53; Stichel 1999, s. 482.

Den så kallade Goternas kolonn *som står på Seraljudden, bakom Topkapı-palatset. Foto: Förf.*

Denne uppger att kolonnen var tillägnad fältherren Pompejus den store för dennes seger över goterna under Mithradates. Detta är en svårbegriplig uppgift. Med all sannolikhet refererar Lydus till Mithradates VI Eupator, som var kung av kungariket Pontos vid Svarta havet 120–163 f.Kr och samtida med Pompejus (106–148 f.Kr.). Mithradates blev mycket ryktbar för de blodiga krig han förde mot romarna, men i dessa krig var inga goter inblandade. Pompejus förde dessutom aldrig krig mot Mithradates. Stichel föreslår nu att Johannes Lydus har förväxlat Pompejus med en mindre känd militär befälhavare från slutet av 400-talet med samma namn. Denne fältherre föll i onåd och avrättades efter Nikaupproret 532. Detta skulle förklara en sak som är något underlig med inskriften. Det är nämligen tydligt att den ursprungligen varit längre än det som fortfarande nätt och jämnt kan läsas. En del av inskriften har alltså helt tagits bort. Stichel föreslår att det var den del som nämnde Pompejus. Den del av inskriften som nämnde Fortuna vågade man däremot inte hugga bort helt, eftersom man var rädd för att det också skulle beröva staden dess lycka. Man nöjde sig därför med att symboliskt hugga bort inskriften nästan helt, så att den dock fortfarande – nätt och jämt – är läsbar.[17]

Claudius Gothicus fick inte njuta länge av sin triumf. I september 270 dog han av pest och efterträddes av sin rytterianförare Aurelianus. Men Bysantiums strategiska läge bör ha blivit än mer betydelsefullt under denna tid. Det antyds av soldatkejsarnas mynt, som utgör den mest omfattande källan till kunskap om soldatkejsarnas regeringar. Dessa mynt finns nämligen bevarade i enorma kvantiteter. Mynten och de möjligheter att förmedla bilder och inskrifter de erbjöd innebar stora möjligheter för kejsaren att bedriva propaganda. Under tidigare kejsartid slogs i princip alla romerska mynt i staden Rom. Men från mitten av tvåhundratalet började det bli uppenbart att det inte längre gick att styra hela riket från Rom. Från 260-talet började romarna anlägga nya myntverk runt om i riket. De platser man valde att upprätta dessa myntverk på visar vilka regioner som vid den här tiden har blivit viktiga för riket och hur nya maktcentra börjar växa fram. Ett myntverk förlades till Trier, ett annat till Mediolanum (nuvarande Milano). Flera upprättades i rikets östra provinser, som det redan nämnda i Cyzicus och i Antiokia. Men de viktigaste myntverken upprättades i provinserna

[17] Stichel 1999, ss. 481–492.

på Balkanhalvön, det område som kom att spela något av en huvudroll i riket under denna tid. Ett av de viktigaste myntverken låg i Siscia (nuvarande Sisak i Kroatien); ett annat i Serdica (nuvarande Sofia i Bulgarien). Konstantin ska faktiskt enligt en tradition ha funderat på att göra just Serdica till sin huvudstad, innan han till slut valde Konstantinopel.[18] Detta visar på hur intimt myntslagning, strategiska lägen och kejsarmakt hörde ihop.

Under 260-talet hade den mäktiga staden Palmyra i nuvarande Syrien gjort sig självständig från Rom. Det är sannolikt att redan Claudius Gothicus planerade att göra upp med Palmyra – myntverket i Cyzicus hade säkerligen upprättats för att trupper som var på marsch österut och som just hade skeppats över sunden mellan Europa och Asien skulle kunna förses med sold. Aurelianus blev den som på allvar tog itu med problemen på romarrikets "östfront". I två fälttåg, 272 och 273, besegrades Palmyra i grunden. Bysantium kan ha blivit en viktig knutpunkt i samband med dessa fälttåg. Stadens hamn bör ha kommit till nytta för inlastning och skeppning av soldater över Bosporen till Asien. Dessutom kan *strategion* med dess närhet till hamnen ha fungerat som uppsamlingsplats för trupper som väntade på att skeppas över.[19]

Från Aurelianus finns bevarade mynt som ofta betecknats som mynt härrörande från ett "unknown Balkan mint." Österrikaren Robert Göbl kom fram till att dessa måste ha slagits i Bysantium. Göbl stödde sig bland annat på vissa antika uppgifter som gör gällande att Aurelianus åtminstone vid något tillfälle befann sig i staden. Men det viktigaste argumentet för Göbl var att dessa mynt uppvisar bilden av en delfin – den symbol Bysantiums sedan gammalt hade använt på sina mynt.[20]

Om man nu kan tänka sig att myntverket i Cyzicus upprättades för att de soldater som just hade skeppats över till Asien skulle kunna få lön, borde det ha varit angeläget att se till att soldater som väntade på att skeppas över också hölls vid kassa. Forskningen är enig om att Aurelianus "unknown Balkan mint" måste ha varit kortlivat och provisoriskt. Det är möjligt att Aurelianus tillbringade vintern 272/273 – mellan de två fälttågen mot Palmyra – i staden.[21] Det känns som en

---

18 Dagron 1974, ss. 29–31.

19 Möjligen var *strategion* direkt förbundet både med stadens centrum och med hamnen via en processionsgata; se Bauer 1996, s. 225.

20 Göbl 1993, ss. 60f.

21 Kienast 1996, s. 234.

rimlig idé att Aurelianus "okända myntverk" upprättades i Bysantium under denna tid för att hålla trupperna nöjda.

Tetrarkerna, filadelfion och kapitolium

När Diocletianus blev kejsare 284 står det klart att det romerska imperiet inte kan styras från en enda plats av en enda kejsare. Lösningen blir den så kallade tetrarkin, det "fyrkejsardöme" i vilket Diocletianus och hans medkejsare Maximianus, Galerius och Constantius Chlorus styrde över varsin del, från varsin huvudstad. Diocletianus förlade sitt residens till Nikomedia (nuvarande Izmit), Maximianus residerade i Mediolanum, Constantius Chlorus i Trier och Galerius i Thessaloniki. Dessa städer blev nu centra för mer eller mindre omfattande byggnadsverksamhet, så att de skulle kunna erbjuda lämpliga "scener" för kejsarmakten. I Trier kom man att bygga de enorma så kallade kejsarthermerna och en stor basilika, *aula magna*, för audienser. I Mediolanum uppfördes också stora badanläggningar. Det antika Nikomedia är mycket litet känt, men utgrävningar tyder på att utvecklingen var likadan här.[22] I Thessaloniki byggde Galerius ett palats och en till detta anslutande hippodrom.[23]

Kanske var det i samband med denna omfattande byggnadsverksamhet som också utvecklingen i Bysantium kom i gång – det kan rentav vara först vid denna tid som hippodromen och Zeuxipposthermerna började byggas. Man vet att Konstantin fullbordade dessa projekt. Om man antar att Septimius Severus påbörjade dem skulle de alltså ha stått halvfärdiga i bortåt ett århundrade innan Konstantin blir kejsare. Men om man antar att de här byggena påbörjades under tetrarkerna, skulle detta problem vara löst.[24]

Intressanta i detta sammanhang är också två monument som fanns i Konstantinopel, *filadelfion* och *kapitolium*. Om *filadelfion* vet man bara från bysantinska källor att det tycks ha varit ett vägskäl på *mese*, där paradgatan delade sig i två vägar. *Kapitolium* måste ha legat i anslutning till detta. *Filadelfion* var enligt källorna den plats där Konstantins söner ska ha haft ett möte (av grekiskans broderskärlek). Där ska ha stått statyer som förevigade denna broderskärlek på så sätt att de fyra

[22] Mayer 2002, ss. 28–39.
[23] Mayer 2002, ss. 39–68.
[24] Berger 1997, ss. 359, 412f.

bröderna avbildades som två par kejsare som omfamnar varandra. Dessa statyer har identifierats som de två statygrupper som numera står inmurade i San Marco-katedralen i Venedig; det är känt att dessa togs från Konstantinopel och murades in i yttermuren till katedralens skattkammare 1231. Statyerna har oftast av stilistiska skäl identifierats som den första tetrarkin, som inrättades 1 mars 293, det vill säga Diocletianus och hans medkejsare Maximianus, Galerius och Constantius chlorus. Ett fotfragment från ena statygruppen som saknades har sedermera hittats vid utgrävningar av den bysantinska rotundan vid Bodrum Camii i Istanbul. Rotundan är belägen nära den plats där *filadelfion* förmodas ha legat.[25]

Kapitolium kan i sin tur inte gärna ha varit något annat än ett tempel helgat åt den kapitolinske Jupiter, eller möjligen åt den kapitolinska triaden Jupiter, Juno och Minerva. Både *filadelfion* och *kapitolium* anges i bysantinska källor vara från Konstantins tid, och brukar även i den moderna forskningen anses vara byggda under Konstantin. Man kan då undra varför Konstantin skulle ha ställt upp statyer av tetrarkin på *filadelfion*. Det har föreslagits att den litterära tradition som tillskriver Konstantin dessa båda byggnadsverk är en efterhandskonstruktion och att de i själva verket måste vara från tiden före Konstantin.[26] *Filadelfion* är på det hela taget ett ganska otypiskt bygge för Konstantins tid. Däremot påminner det mycket om monument som man vet att tetrarkerna ställde upp på flera platser och som på olika sätt förevisade de fyra kejsarna. Sådana monument är kända från flera håll, till exempel från det palats Diocletianus lät uppföra i Spalato (nuvarande Split i Kroatien), från flera platser i Efesos och även från ett militärläger i Luxor. Det mest kända av dem är det så kallade "fempelarmonumentet" som ställdes upp på Forum i Rom. Detta bestod av fem kolonner, fyra som kröntes av statyer av tetrarkerna och en femte, högre än de andra, i mitten, på vilken det stod en staty av Jupiter. Av detta monument återstår idag en kolonnbas, den så kallade *decennaliebasen* (se s. 158), och delar av granitkolonnerna.[27]

---

[25] Müller-Wiener 1977, s. 267; Bauer 1996, ss. 228–233.

[26] Mango 1990, s. 30; Mayer 2002, ss. 161–168.

[27] Litteraturen om dessa platser och monument är omfattande. Om Split, se Kähler 1964, ss. 6f., och Mayer 2002, ss. 69–79; om Efesos, Bauer 1996, ss. 271–287; om Luxor, Bauer 1996, s. 369, och Mayer 2002, s. 167. Kähler 1964 utgör den mest grundliga undersökningen av fempelarmonumentet i Rom. För mer översiktliga framställningar, se Bauer 1996, ss. 21–24, och Mayer 2002, ss. 176–180.

Statygrupperna som brukar anses föreställa de fyra kejsarna i den första tetrarkin. De togs som krigsbyte från Konstantinopel till Venedig och är inmurade i ett hörn av San Marco-katedralens yttre murar. Nere i högra hörnet syns stället där man ersatt den saknade foten. Foto: Förf.

En ofta bortglömd detalj är att det i närheten av *kapitolium* ska ha funnits en befästning med en port uppkallad efter en viss Carus (*Porta Karou*). En av de sista soldatkejsarna var nu en viss M. Aurelius Carus, som regerade 282–283. Denne Carus kan mycket väl ha besökt Bysantium. Efter att ha utropats till kejsare, antagligen i Sirmium (nuvarande Sremska Mitrovica i Serbien) begav han sig omedelbart till mindre Asien för att möta invasionshot. Där dog han också bara ett knappt år senare.[28] Om det nu fanns en port uppkallad efter honom i Bysantium, kan man tänka sig att den byggdes inför hans ankomst till staden. Ett annat spår av kejsar Carus i staden är uppgiften att en staty föreställande Carus senare ska ha stått vid Haghia Sophia. Kanske hade den ursprungligen stått på Tetrastoon.[29] Det skulle i så fall ha varit en av de mycket få statyer av kejsare före Konstantin som är kända från Konstantinopel.

I ljuset av dessa uppgifter blir hypotesen att *kapitolium* härrör från tetrarkisk tid och eventuellt först senare fullbordades under Konstantin ännu mer bestickande. Det var nämligen Diocletianus som besegrade Carus son Carinus, efter faderns död. Det var vanligt att kejsare byggde segermonument på platser som hade starka band till en besegrad föregångare, eller i närheten av en föregångares byggnadsverk, för att demonstrera den egna segern. Man kan jämföra med Konstantin som uppförde många byggnader i Rom för att visa på sin seger över rivalen Maxentius. Denne hade själv försökt hävda sin makt genom en omfattande byggnadsverksamhet i staden. Detsamma gällde kanske också i någon mån för Konstantinopel, eftersom Konstantins fiende och rival Licinius kort innan han besegrades av Konstantin år 324 uppehöll sig en tid i Bysantium.[30]

Det finns alltså olika ledtrådar som antyder att Bysantium, och speciellt då området runt *filadelfion* och *kapitolium* kan ha blivit centrum för viss aktivitet i Konstantinopel under 200-talets sista decennier. Klart är i alla fall att Konstantin inte byggde upp en ny huvudstad från grunden. Han valde Bysantium för att staden hade de förutsättningar som behövdes för att kunna byggas ut till kejserligt residens. Utvecklingen fortsätter efter Konstantin stadigt under 300-talet. Det dröjer ett tag till staden blir kejsarmaktens definitiva residens, eftersom Valens

---

[28] Müller-Wiener 1977, s. 267; Kienast 1996, s. 258; Mayer 2002, s. 167.
[29] Bassett 2004, s. 146.
[30] Berger 1997, s. 412.

(kejsare 364–378) i stället väljer Antiokia som sin residensstad. Det är först under kejsar Theodosius den stores regering (379–395) som staden får sitt slutgiltiga utseende som kejserligt residens och som Roms nya huvudstad.[31]

Vägen fram till Konstantinkolonnen var alltså krokigare än vad dagens *Divan Yolu*, som ligger ovanpå det antika *mese*, låter ana. Men trafiken på den väg där idag folk trängs med spårvagnar, bilar, bussar och förvirrade turister verkar ha varit lika livlig som nu.

Referenser

Bassett, S., *The Urban Image of Constantinople in Late Antiquity*, Cambridge 2004.

Bauer, F. A., *Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike. Untersuchungen zur Ausstattung des öffentlichen Raums in den spätantiken Städten Rom, Konstantinopel und Ephesos*, Mainz 1996.

Berger, A., "Regionen und Strassen im frühen Konstantinopel", i *Istanbuler Mitteilungen* 47, 1997, ss. 349–414.

Dagron, G., *Naissance d'une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris 1974.

Giard, J.-B., *Ripostiglio della Venèra: nuovo catalogo illustrato. Vol. 1, Gordiano III – Quintillo*, Rom 1995.

Göbl, R., *Die Münzprägung des Kaisers Aurelianus (270/275)*, Wien 1993.

Janin, R., *Constantinople byzantine: développement urbain et répertoire topographique*, Paris 1964.

Kienast, D., *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 1996.

Krautheimer, R., *Three Christian Capitals. Topography and Politics*, Berkeley 1983.

Kähler, H., *Das Fünfsäulendenkmal für die Tetrarchen auf dem Forum Romanum*, Köln 1964.

Mango, C., *Le développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècles)*, 2 ed., Paris 1990.

[31] Mayer 2002, ss. 104–107.

Mayer, E., *Rom ist dort, wo der Kaiser ist: Untersuchungen zu den Staatsdenkmälern des dezentralisierten Reiches von Diocletian bis zu Theodosius II*, Mainz 2002.
Müller-Wiener, W., *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, Tübingen 1977.
Stichel, R.., "Fortuna Redux, Pompeius und die Goten: Bemerkungen zu einem wenig beachteten Säulenmonument Konstantinopels", i *Istanbuler Mitteilungen* 49, 1999, ss. 467–492.

Abstract

Byzantium in the 3rd Century AD

The present paper suggests that the city of Byzantium due to its strategic location became the focus of increasing imperial presence during the course of the 3rd century AD. This was an important reason why Constantine chose the city to be his new imperial residence. Constantinople was founded by Constantine the Great and inaugurated with a ceremony on the Hippodrome on 11 May, 330.

Before this date, Byzantium had been razed towards the end of the 2nd century AD by the Emperor Septimius Severus. This was a punishment for the city, that had supported his rival Pescennius Niger in the fights for the imperial purple after the death of the Emperor Commodus in AD 192. Septimius Severus then started rebuilding the city. For instance, work is claimed to have started on the Hippodrome and the Baths of Zeuxippos; both these major constructions are then supposed to have been finished by Constantine. But then, are we to assume that these projects were left unfinished for almost a century?

There is much reason to assume that Byzantium played an important role as a junction of communication during the campaigns of the Roman army in the later half of the 3rd century AD. There is some reason to believe that a mint was located to Byzantium under the emperor Aurelian (AD 270–275). The so-called Goths Column, sometimes assumed to have been erected to commemorate the victories against the Goths in 269 AD, is most certainly of a later date, possibly as late as the late 5th – early 6th century AD. However, the so-called Philadelphion and Capitolium, both attributed by Byzantine sources to Constantine, may perhaps have been constructed under the tetrarchs. The Philadelphion, especially makes much more sense if compared to the so-called Fünfsäulendenkmal erected in honour of the tetrarchy of Diocletian (AD 284–305) on the Forum Romanum in Rome.

This is not, however, to say that Constantinople immediately became the new capital of the Roman Empire. Rather, it would take some decades of further increasing imperial presence before the city of Constantinople, under Theodosius, became truly the "new Rome."

Debatt

Med den föregående årgång 9 av Dragomanen introducerades ett nytt forum för debatt i avsikt att presentera inlägg i frågor angående Turkiet, svensk-turkiska förbindelser och andra aspekter av Istanbulinstitutets verksamhetsområde, inklusive institutets program och aktiviteter. Vi fortsätter här med två artiklar som i likhet med tidigare inlägg tar upp centrala ämnen rörande människors värderingar och identiteter i en mångkulturell och mångspråkig värld. De inledande bilderna föreställer den ständigt reflekterande, slagfärdige och fräcke Nasreddin Hoca, ur boken Abdülbâki Gölpınarlı (red.), *Nasreddin Hoca,* Istanbul: Remzi Kitabevi 1961, med teckningar av Abidin Dino.

Strategiska identifikationsmönster bland assyriska ungdomar i Sverige

ÖNVER A. CETREZ

När människor migrerar till ett nytt land, upplever de förändringar både språkligt, socialt, identitetsmässigt och religiöst. Men migration berör inte enbart de personer som själva utvandrar, utan också deras barn och de människor som de möter och som redan finns i landet, dvs. den inhemska befolkningen. I min avhandling från 2005 om assyrier (även andra beteckningar används för denna grupp, t.ex. *suroyo*, *suryoyo*, eller *syrian*) i Södertälje och deras möte med det svenska samhället[1] har jag studerat olika värderingar, attityder, uppfattningar och beteenden i mötet mellan assyrisk och svensk kultur. Avhandlingsstudien är utförd vid Religionsvetenskapliga fakulteten, Uppsala universitet, och har en tvärdisciplinär karaktär. Religionspsykologi, ritualteorier (en samling teorier som fokuserar på människors beteenden) och ackulturationsteorier (en samling teorier som fokuserar på förändringar som uppstår i mötet mellan kulturer) har använts för att besvara följande forskningsfråga: *Vilka skillnader i meningsskapande uppstår bland assyriska invandrare och deras barn i Sverige under deras ackulturationsprocess?* Resultaten i denna avhandling visar att assyrier som är födda i Sverige, i större utsträckning än de som är födda utomlands, distanserar sig från den ursprungliga religiösa trosformen, samtidigt som de tar till sig de kulturella uttryck som är dominerande i det svenska samhället. Detta trots att upplevelsen av diskriminering är relativt stor bland samtliga assyriska generationer i Sverige.

Assyrier i Sverige

De första assyrierna kom till Sverige 1967 i form av kvotflyktingar. Men det var under den första hälften av 1970-talet som en större grupp

---

1 Önver Cetrez, *Meaning-making Variations in Acculturation and Ritualization – A multigenerational study of Suroyo migrants in Sweden*, Acta Universitatis Upsaliensis, Psychologia et Sociologia Religionum 17, Uppsala 2005.

assyrier invandrade till Sverige på politiska och humanitära grunder. Mellan 1979 och 1982 öppnade den svenska regeringen upp för fler assyrier att flytta till Sverige under ett kvotsystem för familjeåterförening. Medan de tidigare assyrierna främst kom från Turkiet, kom assyrierna under 1980-talet främst från Syrien och Libanon och under 1990-talet främst från Irak.

Det är svårt att uppskatta antalet assyrier i Sverige, eftersom etniska minoriteter inte registreras efter etnisk eller religiös tillhörighet. Det faktum att assyrier har ett ursprung i flera länder från Mellanöstern gör beräkningen ännu svårare. Interna siffror från assyriska organisationer ger en uppskattning av ca 70–80.000 assyrier i Sverige. I Södertälje är det lättare att ge en mer specifik siffra, då en övervägande del av personerna från länderna i Mellanöstern utgörs av assyrier. Under 2004 beräknades 14.200 personer i Södertälje vara assyrier (17.7 procent av totalbefolkningen), varav 1.100 utgjorde ungdomar i åldrarna 16–19.

Under assyriernas tidiga invandringsperiod i Sverige tolkades gruppen av myndigheter och media som problematisk. Det var särskilt media som starkt fokuserade på problem i Södertälje, och de bidrog på så sätt till att konstruera en stereotyp bild av assyrier.[2] Idag har däremot denna negativa tendens av att framställa assyrier dämpats. Närvaron av assyrier i Södertälje är mycket stark, inte minst i stadsdelar som Ronna, Geneta och Hovsjö, särskilt då i vissa skolor. Denna starka närvaro skapar hos assyriska ungdomar både en trygghet såväl som en påträngande medvetenhet om assyriska beteenden och värderingar.

Sysselsättningen bland assyrierna återfinns främst inom servicebranschen, där småföretag utgör den vanligaste formen. Med en ökad akademisk nivå bland assyrier ökar också yrken inom mer professionella/specialiserade områden och områden som kräver längre utbildning såväl som större kapital. Det märks också ett större politiskt deltagande med representation i de flesta etablerade partierna i Södertälje.

---

[2] Marianne Freyne-Lindhagen, *Identitet och kulturmöte – syrianska kvinnors exempel. En diskussion om grounded theory*, doktorsavh., Lunds universitet, Lund: Studentlitteratur 1997; Fuat Deniz, *En minoritets odyssé: Upprätthållande och transformation av etnisk identitet i förhållande till moderniseringsprocesser. Det assyriska exemplet*, doktorsavh., Uppsala universitet 1999.

För att förstå den assyriska kulturen och individerna idag behöver vi en analys av de skilda generationer som är aktuella. Som en analysmodell kan vi idag tänka oss tre generella och skilda generationer, som i sin tur kan kopplas till tre skilda samhälleliga strukturer. Den äldre generationen, idag 65 år och äldre, har invandrat till Sverige i vuxen ålder med både en primär och sekundär socialisationsprocess i ursprungssamhället. Deras världsbild kan liknas vid det agrikulturella samhället med starkt religiösa, kollektiva och patriarkala levnadsformer som var förhärskande i Sverige före 1800-talet. Den vuxna generationen, 35–65 år, har invandrat till Sverige i ungdomsåren med en primär socialisation i ursprungssamhället och en sekundär socialisation i Sverige. Deras livssituation kan mer liknas vid en världsbild som motsvarar det svenska industrisamhällets, där religiösa institutioner börjar tappa mark och en sekulär levnadsform tar plats. Den yngre generationen, dagens tonåringar och ungdomar, är födda i Sverige och har genomgått både sina primära och sekundära socialisationsprocesser i Sverige. Deras levnadssituation liknar det övriga svenska samhällets postmoderna förhållningssätt, där det inte existerar ett dominerande system ur vilket livsval kan göras. De assyriska ungdomarna behöver relatera till både sina föräldrars och mor- och farföräldrars världsbild, samtidigt som de anammar den postmoderna svenska världsbilden. Denna korta beskrivning visar på den komplexitet som den assyriska kulturen och individerna befinner sig i och som vi behöver känna till när vi studerar denna grupp.

Stark upplevelse av diskriminering bland tre generationers assyrier

För att på bästa sätt besvara forskningsfrågan i min avhandling har jag använt mig av skilda metoder, däribland enkäter, intervjuer och teckningar. Enkätundersökningen skedde bland tre generationer assyrier i Södertälje (sammanlagt 219 kvinnor och män): 1:a generationen (65 år och uppåt); 2:a generationen (35–64 år); och 3:e generationen (gymnasieelever). Resultaten presenterades sedan genom statistiska tabeller. Intervjuerna skedde enbart bland gymnasieeleverna (sammanlagt 12 unga kvinnor och män). Min egen etniska bakgrund i den assyriska kulturen har utgjort en viktig utgångspunkt i min roll som forskare; en roll som har lyfts fram snarare än dolts.

De intressanta resultat som framkommer i de statistiska resultaten är följande:

- Religiösa handlingar hos 2:a och 3:e generationerna minskar i omfattning, men tron på en Gud är fortfarande stark.
- Den 3:e generationen, till skillnad från de övriga generationerna, söker sin religiositet i nya former, såsom i naturen och i det inre.
- Tendensen att identifiera sig med den assyriska etniska gruppen är mycket stark inom alla tre generationerna, och att känna sig som en del av det svenska samhället ökar från 1:a till 3:e generationen, om än från en svagare nivå.
- Mötet med svenskar är begränsat i vardagliga sammanhang hos de tre generationerna.
- De statistiskt signifikanta skillnaderna är större mellan de tre generationerna än mellan kvinnor och män. Statistiskt signifikanta skillnader sker oftast mellan 1:a generationen och de övriga två generationerna.
- Upplevelsen av diskriminering är mycket stark hos de tre generationerna, vilket framgår av Tabell 1.

	Generation 1		**Generation 2**		**Generation 3**	
	Kön					
Upplevelse av diskriminering	Kvinnor (n=28)	Män (n=26)	Kvinnor (n=26)	Män (n=29)	Kvinnor (n=68)	Män (n=42)
Ja	61%	62%	62%	38%	38%	54%
Nej	39%	38%	38%	62%	62%	46%
Total	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Tabell 1: En korstabulering för tre assyriska generationers upplevelse av diskriminering p.g.a. etnisk bakgrund, fördelad på generation och kön, i procent. Ingen statistiskt signifikant skillnad p.g.a. kön kunde noteras inom respektive generation.

Intervjuerna med ungdomar pekar på intressanta mönster i två hänseenden, religiösa handlingar och identifikation. Religiösa ritualer och symboler har i den tidiga fasen i livscykeln, barndomen, en viktig plats i den kulturella gemenskapen. Genom de religiösa ritualerna och symbolerna tar de assyriska barnen till sig en kulturell kunskap som är kreativ och meningsfull och som de senare under ungdomsåren kommer ihåg med positiva känslor. Men i ungdomsåren minskar det religiösa deltagandet främst på grund av två faktorer: den första faktorn är att andra områden upptar ungdomarnas intresse, som t.ex. idrott, musik, konst och vänner, och den andra att den politiska schismen inom den etniska gruppen (assyrier och syrianer), inom både föreningsliv och kyrka, skapar ett avståndstagande bland ungdomarna, som i stället söker en andlighet i nya former, t.ex. i det inre eller i naturen.

Vad gäller identifikationsfrågor, använder ungdomarna flera termer för att identifiera sig, däribland assyrier, syrian, suroyo (en term ur det egna språket, syriskan) och svensk. Dessa multipla identifikationer är specifika för den assyriska folkgruppen i Sverige. När ungdomarna identifierar sig, använder de olika strategier, och kännetecknande för dessa strategier är syftet att identitetsmässigt skilja sig från andra grupper. Eftersom ungdomarnas många identiteter inte är statiska, utan dynamiska, anpassar de sina identiteter efter varje specifik situation. Identiteten är förhandlingsbar, i det att de vid vissa tillfällen kan svara att de är assyrier och vid andra tillfällen att de är *suroyo*, syrianer eller svenskar, helt beroende på vem som frågar, när och var. En ung kvinna på 19 år säger följande om hur hon förhåller sig till svensk och assyrisk kultur:

> "Det beror på situationen. I vissa situationer kan jag vara mer assyrisk och i andra mer svensk [...] Vi firar jul både som svenskar gör, men också som i vår tradition [assyrisk]".

Samtidigt som en viss identifikation skapar en gemenskap med andra som också identifierar sig på liknande sätt, skapar en sådan identifikation också en skillnad gentemot dem som identifierar sig annorlunda – ett s.k. "vi-och-dom"-mönster. Med andra ord, varje identifikation skapar också något som personen ifråga inte

nödvändigtvis alltid är medveten om och inte heller alltid kan se resultatet av. De identifikationer och strategier som ungdomarna använder legitimerar också den tidsmässigt specifika världsuppfattning som är dominerande i ett visst samhälle (hegemoni). Ungdomarnas identifikationsmönster speglar inte bara det samhälle de lever i, utan reproducerar och förmedlar också de maktrelationer som finns mellan olika grupper, bland assyrier såväl som bland övriga etniska grupper i det svenska samhället. Detta sker på tre nivåer och former:

1. Genom kulturella institutioner som legitimerar identiteter, t.ex. skola, familj, kyrka, media m.fl.
2. Genom de ideologier som finns tillgängliga för identiteter, t.ex. med företräde för assyrisk, syriansk eller svensk identifikations-ideologi.
3. Genom språkliga (diskursiva) framställningar av identiteter, som inte enbart beskriver verkligheten, utan också konstruerar, styr och dominerar den.

Avslutning

Även om denna avhandling har fokuserat på en specifik minoritetsgrupp i Sverige, säger resultaten oss också en del om det svenska samhället i stort, nämligen vilka former av identifikationer som samhället ger utrymme för. Identifikationer är både bland assyrier i Sverige och bland människor i allmänhet en omtvistad process, som är kopplad till maktfrågor med inslag av dominans, orättvisa, ojämlikhet och diskriminering. Denna studie i identifikationer visar oss också att mångfald är en central fråga i vårt samhälle, där mötet med nya kulturella minoriteter också påverkar den svenska kulturen. Därför är följande fråga alltid aktuell för alla etniska grupper i dagens samhälle, däribland också etniska svenskar: Vad är det som kännetecknar vår kultur vid denna specifika tid och plats?

Abstract

Strategic Patterns of Identification among Assyrian Youth in Sweden

The effect of acculturation on meaning-making among three generations of Assyrians in the city of Södertälje, Sweden, is the focus of this article. An interdisciplinary and mixed-model approach was used. The results have shown that religious practices decrease among adults and young people, while kinship affiliation is very strong among all three generations. Swedish affiliation, though from a low level, increases among adults and young people. Religious rituals and symbols play a central role in Assyrian culture with a meaning-making function. However, in early youth the participation in religious rituals decreases, mainly due to other interests and to the political schism among the Assyrians. Instead they search for an individual form of religiosity. The issue of identification is a disputed process among young people. They use several designations to identify themselves; either separately or combined. Within the process of acculturation, they strategically use different identification patterns with the purpose of differentiating themselves from others and negotiating their identity.

Bysantinska dialoger med islam

INGELA NILSSON OCH DAVID WESTBERG

Under några veckor i september 2006 hamnade en viss bysantinsk skallkejsare oväntat i rampljuset. Benedictus XVI hade vid en föreläsning i Regensburg citerat Manuel II Palaiologos, en bysantinsk kejsare som någon gång på 1300-talet skrivit att Muhammeds lära innehöll sådant som var ont och omänskligt, såsom påbudet att sprida islam med våld. Få visste väl vem denne Manuel var, men citatet utlöste en våg av protester och indignation i den muslimska världen, och "den bysantinske kejsaren" kom att utmålas som en medeltida representant för antimuslimska och intoleranta värderingar.[1]

Påvens uttalande och omvärldens reaktion diskuterades flitigt i dagspress och på nätet. Flera frågor uppstod, men den väsentliga gällde påvens syfte: varför valde han egentligen detta citat? Ett fördömande av korstågsmentalitet kan förstås kännas lätt ironiskt när det kommer från katolska kyrkan – i detta fall med en bjälke i det egna ögat – även om man måste ge Vatikanen rätt att kritisera sina egna misstag. Man skulle till och med kunna betrakta detta som en plikt att varna andra för att begå liknande förbrytelser.

Manuel II

Vi skulle vilja ge en mer nyanserad bild av den mystiske bysantinske kejsaren. I media fick han den otacksamma rollen att symbolisera korsfarartidens hatiska inställning till islam och allmän intolerans, och redan detta framstår för bysantinologer som ganska märkligt. Manuel II brukar nämligen framställas som en av de få genuint sympatiska personerna i Bysans' ofta osympatiska historia: en intelligent, rättrådig och duglig person som hade oturen att ta över ett försvagat rike. Manuels Bysans var en pjäs av ringa värde i tidens storpolitiska spel, en pjäs som han ändå förde med stor skicklighet.

Redan ett århundrade före den turkiska erövringen av Konstan-

[1] En tidigare version av denna artikel publicerades i *Dagens Nyheter*, 28 november 2006.

tinopel 1453 stod det klart att Bysans gick mot sin undergång. Riket var utarmat av dåligt styre och hade egentligen aldrig hämtat sig efter att det fjärde korståget hade intagit Konstantinopel på 1200-talet. Västerlänningarnas våldsamma plundring av staden – en våldsorgie "i Guds namn" mot "grekiska fiender till Gud" – efterlämnade djupa sår: inte bara sönderslagna kyrkor och våldtagna kvinnor och barn, utan också en nästan sextioårig ockupation av huvudstaden och permanenta förluster av stora landområden. Relationen till Västeuropa var efter denna händelse knappast den bästa. Vid mitten av 1300-talet gällde frågan främst om resterna av imperiet skulle tillfalla turkarna eller de kristna.

Turkarna

År 1355 stod turkarna redan på tröskeln till det bysantinska kärnområdet. Manuels far, Johannes V, vädjade vid upprepade tillfällen om hjälp från påven i Avignon, men detta ledde aldrig till några konkreta åtgärder. Den masskonversion till den romersk-katolska läran som möjligen skulle ha räddat bysantinarna var helt enkelt inte realistisk. Med korsfararna i färskt minne fanns det i Bysans en stark opposition bland såväl präster som lekmän mot tanken på en kristen union under Rom.

Men turkarna flyttade fram sina positioner: 1359 kunde man se de osmanska styrkorna från murarna i Konstantinopel. Sex år senare flyttade sultan Murad I sitt residens till Adrianopel (Edirne), och Osmanska riket tog på allvar steget in i Europa. Turkarna inledde en medveten kolonisering av område efter område. Till slut begav sig Johannes själv till Rom år 1369 för att, som en sista utväg, under stor pompa och ståt konvertera till katolicismen. På hemmaplan kvarstod motståndet: patriarken Filotheos uppmande i Konstantinopel bysantinarna att stå fasta i sin bekännelse. Kejsaren fick återvända från Italien med oförrättat ärende, och under hans frånvaro hade den inrikespolitiska situationen i Bysans förvärrats dramatiskt.

Efter ytterligare militära bakslag hamnade Bysans så i formell beroendeställning till osmanerna – Bysans var nu en turkisk lydstat. När Manuel II besteg tronen 1391 efter diverse dynastiska stridigheter, bestod det bysantinska "imperiet" i princip av den sargade staden Konstantinopel. Den uppgift den nye kejsaren hade framför sig var

egentligen omöjlig. Och det är troligen just här som vi tidsmässigt ska placera in de nu kända *Dialogerna med en muslim.*

Dialogerna

Det handlar om en samling dialoger som tillsammans fyller tre volymer i en modern utgåva med tysk parallellöversättning (kommenterad utgåva av Karl Förstel, Würzburg 1993). I den grekiska titeln står det att samtalen förs mellan Manuel och en "perser", vilket vi kan förstå helt enkelt som en muslim. Själva samtalen mellan kejsaren och den islamiske teologen ska ha ägt rum i slutet av 1391 under ett fälttåg i Ankyra. Manuel berättar i förordet hur han blev inbjuden av en gammal man som just anlänt från Babylon (troligen Bagdad), en man så vis att alla lyssnade till hans ord. Han kallades Mouterizes, vilket inte är ett namn utan en titel (arabiska *mudarris*, "lärare"). De båda männen upptäckte att de fann nöje i det kritiska samtalet, och när muslimen bad Manuel att förklara kristendomen för honom, inleddes en serie samtal som kom att sträcka sig över flera dagar.

Den litterära bearbetningen av dialogerna skedde senare, troligen någon gång mellan 1392 och 1399. De sammanlagt tjugosex dialogerna är av varierande längd, och de första nio dialogerna riktar sig i huvudsak mot islam medan de följande sjutton försvarar kristendomen. Den dialog som påven valde att citera, Dialog 7, hör alltså till de polemiska dialogerna. Även om det i det här fallet är en teologisk skrift som försvarar kristendomen och vänder sig emot en främmande religion, bör vi också notera valet av litterär form: dialogen. Manuel, som inte bara var kejsare utan också en erfaren och skicklig författare, valde att presentera sina argument i form av ett samtal fört under vänskapliga former mellan två visa och kunniga teologer.

Stormaktspolitik eller ekumenik?

Under de sista åren av 1300-talet var det bysantinska riket i sådant trångmål att kejsaren bad om hjälp från alla möjliga håll. Slutligen begav sig också Manuel, liksom sin far, ut på en personlig tiggarturné, bara ännu mer omfattande. År 1399 lämnade han Konstantinopel och vistades under de följande tre åren i väst. Han reste så långt som till

London, men mest tid tillbringade han som gäst i Louvren hos Karl VI. I väntan på det positiva besked som aldrig skulle komma fördrev han tiden med att skriva, bland annat brev till vännerna hemma i huvudstaden. Trots det tröstlösa läget låter han i vissa brev förvånansvärt hoppfull, som om Bysans kanske trots allt inte var på väg att gå under. År 1402 återvände han till Konstantinopel med oförrättat ärende, nästan precis femtio år innan riket skulle falla.

Mot bakgrund av detta kan man konstatera att den historiska ramen kring Manuel II Palaiologos präglades av storpolitisk cynism snarare än av religiös intolerans. Den bysantinske Manuel framstår inte längre som en propagandaproducerande rasist som gjorde sitt bästa för att egga upp korsfarare. I stället förefaller han ha varit en diplomatiskt sinnad person med stor integritet som gjorde sitt bästa i en ohållbar situation.

Om vi då återvänder till frågan om påvens val av citat, så kan vi kanske föreställa oss att det bottnade i just detta: att Manuel är en person som det är nästan omöjligt att tycka illa om. Citatvalet handlade då inte så mycket om förhållandet mellan kristendom och islam, utan leder oss mot ett inomkristet perspektiv och förhållandet mellan den romersk-katolska och grekisk-ortodoxa kyrkan. I så fall kanske vi ska se utspelet som ett led i Benedictus strävan att förbättra förbindelserna med den grekisk-ortodoxa kyrkan: citatet var kanske avsett som en gest gentemot östkyrkan och den patriark av Konstantinopel som påven skulle besöka i november 2006. Då rör det sig här i förlängningen om ett annat mål än att provocera muslimer, nämligen ambitionen att lösa tusenåriga konflikter och kanske till och med närma sig ett enande av den kristna kyrkan.

Oavsett vilken förklaring vi väljer, och oavsett vad vi tycker om påvens agenda, kvarstår ironin. Eftersom få ändå visste vem Manuel egentligen var och vilka associationer han således borde väcka, måste greppet ses som tämligen missriktat. Och om man nu vet något om Manuel, så vet man också att han en gång bad om en annan påves hjälp men aldrig fick den; att Västeuropa plundrade Konstantinopel på dess rikedomar innan de lät det en gång så mäktiga riket klara sig bäst det kunde. Kanske hade det också ur denna synvinkel varit klokare av Benedictus att välja ett annat citat.

Man måste förmoda att Manuel II Palaiologos under en stor del av sin tid som kejsare av Bysans kände sig både bitter och trött. Ändå förtröttades han inte i sitt kulturella engagemang; han har gått till

eftervärlden som en av de viktigaste författarna av sin tid, och bland de skrifter han efterlämnade finns "Dialogerna med en muslim". I dem är han gäst hos och samtalar med en representant för den religion som bokstavligen höll på att sluka hans rike. I stället för att uppröra borde detta påminna oss om att möjligheten alltid har funnit – och ännu finns – att söka en dialog.

Abstract

Bysantine Dialogues with a Muslim

When the Pope in September 2006 quoted the Byzantine emperor Manuel II's words about Islam as an evil and inhumane religion, a wave of protest and indignation began. Manuel was given the role of an intolerant anti-Muslim, but a closer look at his life and times reveals another image. After the ravaging crusades in the 13th century, Byzantium never recovered. In the mid-13th century it was only a matter of whether the Turks or the Christians were to absorb the Empire. The Turks advanced and Manuel's father, John V, applied to the pope for support, which he did not receive. When Manuel ascended the throne, Byzantium was a vassal kingdom to the Turks, and this is the context in which the *Dialogues with a Muslim* were written. These dialogues render a respectful conversation between the Emperor and a Muslim theologian. Later, Manuel too sought aid from the West, but was forced to return empty-handed. In his historical context, Manuel appears not as a religious propagandist, but as a diplomat seeking dialogue in many directions. With this sympathetic image of Manuel in mind, Benedictus XVI's quotation should perhaps be seen as an attempt to appease the Orthodox Church rather than to provoke Muslims. If so, he obviously failed. The Pope's choice of Manuel as a source for quotation is also ironical to anyone acquainted with Manuel's fruitless efforts to recieve help from another Pope.

Gunnar Ekelöf

100 år

Gunnar Ekelöf
1907 – 1968

För snart 40 år sedan, sommaren 1968, spreds Gunnar Ekelöfs aska i floden Paktolos vid den antika lydiska staden Sardes. Därmed förenades han slutgiltigt med den hellenistisk-bysantinsk-orientaliska värld som han så innerligt hade intresserat sig för.

Den 26 september 2007 högtidlighölls 100-årsdagen av Ekelöfs födelse på Medelhavsmuseet i Stockholm. Ur programmet återges här nedan i lätt omarbetat skick en föreläsning av litteraturvetaren Helena Bodin från Stockholms universitet.

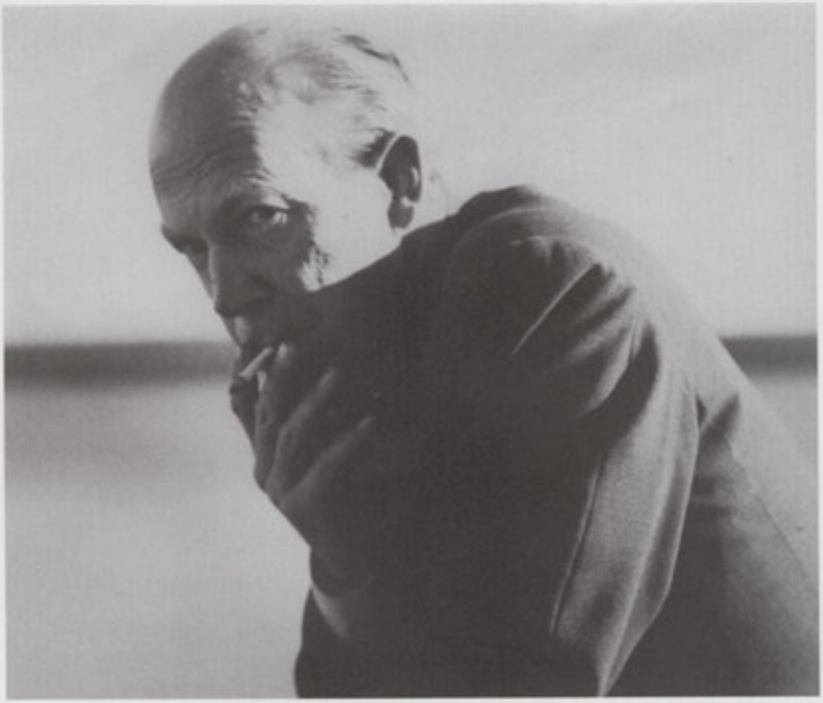

Gunnar Ekelöf, 1962 Sigtuna © Lütfi Özkök

GUNNAR EKELÖF 100 ÅR

Onsdag 26 september kl 17.00 – 20.00

I år är det 100 år sedan diktaren Gunnar Ekelöf föddes.
Han inspirerades av både kristen och sufisk mystik och
fann en andlig tillflyktsplats i Istanbul.

Program:
Ambassadör Kaj Falkman introducerar programmet.

Författare Sigrid Kahle
Ibn Al-Arabi och Gunnar Ekelöf

Fil dr Helena Bodin
Ekelöfs användning av heliga namn

författare Bo Gustavsson
Ekelöf och sufismen

författare Mustafa Can
I Ekelöfs fotspår

Samarbete med Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner
och Gunnar Ekelöf-sällskapet.

MEDELHAVSMUSEET

Fredsgatan 2, www.medelhavsmuseet.se

Panayía och andra heliga namn i Gunnar Ekelöfs sena dikter

HELENA BODIN

Panayía, ta avstånd från mig
från mig som söker dig!

[*Diwän över Fursten av Emgión* I:4]

I Gunnar Ekelöfs sena dikter finns gott om material från den bysantinska, ortodoxt kristna traditionen: dikter som citerar ortodoxa hymner, dikter som är ägnade ikoner och dikter som anknyter till ortodoxa sedvänjor. Samtidigt var Ekelöf noga med att betona att han inte var kristen, att hans dikter inte innehöll någon kristen bekännelse och att dikternas föremål inte var kristna. Om man vill skilja mellan personlig fromhet och organiserad kyrklighet, är det framför allt den senare som Ekelöf tar avstånd ifrån. I ett brev till Erik Hjalmar Linder 1965 skriver han: "Mitt poetiska vittnesbörd är inte strängt privat. Ni kan nämligen finna det hos vilken enkel kvinna eller moder eller jungfru som helst i Österuropa. Det är däremot antikyrkligt och antiteologiskt."[1] Ekelöfs vittnesbörd är just poetiskt, och detta poetiska vittnesbörd menar han står i opposition till kyrka och teologi men delas av kvinnor i Österuropa, det vill säga av kvinnor i de ortodoxt kristna områdena.

När Ekelöf i ett brev ber att hans grekiska väninna Alex Walldén ska tända ett ljus för honom, alltså att enligt ortodox sed tända ett ljus inför en ikon, är det för "en hedning" som det ljuset ska tändas.[2] När han i ordförklaringarna till *Diwän över Fursten av Emgión* (1965) ska förklara vem *Átokos* är, görs det genom att *Átokos*, jungfrun som inte fött, ställs i motsats till *Theotókos*, den bysantinska och ortodoxt kristna traditionens Gudsföderska. I en radiointervju från 1965 känner han sig föranledd att försöka förklara hur det kommer sig att han vid enstaka tillfällen kallat

---

1 Brev från Gunnar Ekelöf till Erik Hjalmar Linder, 27/12 1965, här citerat efter Bengt Landgren, *Ensamheten, döden och drömmarna*, diss. Uppsala 1971, s. 201.

2 Brev från Gunnar Ekelöf till Gottfrid Walldén, 20/11 1965, *Gunnar Ekelöf och Gottfrid Walldén, Brevväxling*. Utgiven av Paul Åström, Jonsered 1990, s. 69.

sina dikters Jungfru för *Panayía*, en ortodoxt kristen benämning för Jungfru Maria.[3] Vi ser hur Ekelöf om och om igen aktiverar och använder sig av den ortodoxt kristna traditionen – men ofta just genom att ta avstånd från den.

Ändå är det så, att det var efter att ha fått del av vatten ur Gudsmoderns heliga källa i ett litet ortodoxt kapell i Istanbul våren 1965, som Gunnar Ekelöf intensivt började skriva på dikterna i det som kom att bli *Diwän över Fursten av Emgión*. Därefter var han vid flera tillfällen med om att någon eller något väckte honom mitt i natten för att skriva dikter. Han kallar denna varelse, denna närvaro, för ängeln, och tillfogar att det är "skämtsamt" han säger så.[4] Ängeln förekommer i flera av Ekelöfs anteckningar och förstås i dikterna. Den syns också på omslaget till *Diwän över Fursten av Emgión* – en närbild av en mosaik som annars kan ses på stort avstånd, högt upp i Hagia Sofias absid i Istanbul.

Hur är det möjligt att – så genomfört och närgånget som Ekelöf gör – använda allt detta kristna material, och ändå fortsätta hävda att varken avsikten eller innebörden är kristen? Kan man tro på vad Ekelöf säger, när han så bestämt förnekar det kristna men samtidigt på alla sätt tar intryck av de ortodoxt kristna, bysantinska traditionerna och skriver böner och hymnliknande dikter?

En nyckel till att förstå och respektera all denna motsägelsefullhet är det sätt varpå Ekelöf använder heliga namn i sina dikter. Jag begränsar mig här till att belysa hur Gudsmodersnamn ur den ortodoxt kristna, bysantinska traditionen används i Ekelöfs senare dikter från 1960-talet, med exempel ur främst *Diwän över Fursten av Emgión* (1965) och *Sagan om Fatumeh* (1966). Tillsammans med *Vägvisare till underjorden* (1967) brukar de här diktsamlingarna kallas Diwantrilogin.

Namn för Gudsmodern

Vanligast i Ekelöfs dikter är olika namn på grekiska för Maria, Gudsmodern, som också kan kallas Gudsföderskan. I de rader som citerades inledningsvis ur *Diwän över Fursten av Emgión* tilltalades hon som *Panayía* (Panhagia), som är ett av Gudsmoderns epitet. Ekelöf själv,

---

[3] "Jag ägnar den henne." Intervju om *Diwän över Fursten av Emgión* av Matts Rying, 1965, *Gunnar Ekelöf i Sveriges Radio 1958–66*. CD utgiven och producerad av Gunnar Ekelöf-sällskapet 2000.

[4] Ibid.

och även hans uttolkare, översätter oftast *Panayía* med 'Allheliga', medan man i svenska översättningar för ortodoxt liturgiskt bruk brukar säga 'allra mest heliga'. Uttrycket förekommer i hymner men är också en benämning på de ikoner där Gudsmodern avbildas med lyfta händer, i orantställning.

I den välkända dikten ur *Sagan om Fatumeh* (I:25), som inleds med raden "Jag äger, i dig, en undergörande Ikon", används igen *Panayía* men också andra namn för Gudsmodern:

> [- - -] Där finns i träet
> nästan igenväxt, ögat av en kvist
> som bröts i trädets ungdom någon gång –
> Du ser på mig. Hodigítria. Philoúsa.

Hodigítria betyder 'Vägledarska' och är benämningen på ikoner där Gudsmodern visar på barnet på sin arm och vägleder till det. *Philousa* betyder 'den älskande' eller 'den kärleksfulla' och ingår i namnet på den ikon som kallas *Glykophilousa*. Ordagrant motsvarar det 'den sött eller ljuvt älskande' men återges oftast på svenska som 'den sött kyssande'. Även om modern och barnet inte direkt kysser varandra på dessa ikoner, så gör de allt för att komma så nära varandra som möjligt.

Också i *En Mölna-elegi* (1960) skymtar ett namn på en Gudsmoders-ikon eller kanske på en ortodox kyrka uppkallad efter ikonen:

> Eleousa, klingande
> på udden, vit vit –

Eleousa betyder ordagrant 'den förbarmande' (jfr *Christos eleison*, 'Herre, förbarma dig') men används ofta som samlingsnamn på den typ av ikoner som på svenska kallas 'Ömhetens Gudsmoder'. De kännetecknas av att modern och barnet ömt lägger sina kinder emot varandra.

Men de grekiska uttryck ur den ortodoxa och bysantinska traditionen som Ekelöf använder i Diwantrilogin kan också gälla en helig plats, som i *ayíasma* (hagiasma). Det ordet syftar på en helig eller helgad källa, liksom källan helgad till Gudsmodern, som Ekelöf besökte i Istanbul våren 1965:

ayíasma tis atókou

Jungfru! Av Törst
efter Vatten ur dina Händer…
Jungfru av Tröst
Du som är Saknadens
[- - -]

[*Diwän över Fursten av Emgión* I:1]

Som bestämning till *ayíasma*, den heliga källan, tillfogar Ekelöf här *tis atókou*, genitiv för *átokos*. *Átokos* är ett ord som i och för sig finns på grekiska, men det förekommer inte inom ortodox eller annan kristen tradition, och det är inte heller namn på någon ikon. På så vis lyckas Ekelöf i sin dikt skapa en helig källa till sin Jungfru, *Átokos*, i stället för källan i Istanbul, som är ägnad till den ortodoxa traditionens *Theotókos*.

Opålitliga ordförklaringar

Ofta översätter och förklarar Ekelöf de främmande ord och termer från olika språk och kulturkretsar han använder i diktsamlingarna i en avslutande avdelning med "Sakuppgifter och ordförklaringar", som i *Diwän över Fursten av Emgión*. Det är ett grepp som både modernismens stora diktare, till exempel T. S. Eliot, och romantikens folklivsforskare och uppteckнare använt före honom. Ekelöf tar gärna tillfället att leka med den tradition som just ordförklaringar innebär. Han skapar utrymme för betydelseglidningar genom att ange olika böjningsformer, stavningsvarianter, etymologiska härledningar och uttalsmöjligheter. Ofta skriver han att det "verkar som", det "torde" och "bör", och genom hans osäkerhet förstärks intrycket av att själva den språkliga eller kulturella fråga som diskuteras i sig är äkta och sann. Inte minst gäller det fursten själv, fursten av Emgión. Det är ett namn som egentligen är Ekelöfs eget påfund, men som han här försöker etablera som ett armeniskt-kurdiskt namn, som kan stavas på olika sätt i olika sammanhang.

En *diwan* är i arabisk, persisk och turkisk tradition en diktsamling, ett urval dikter eller en antologi, och den tanken tog Ekelöf fasta på. I den första utgåvan av *Diwän över Fursten av Emgión* i slutet av oktober 1965 fanns ingen författare angiven, utan det hette att volymen var "tolkad av Gunnar Ekelöf". Men detta "tolkad av" ströks redan till andra

upplagan samma år, eftersom både recensenter och vanliga läsare blev förvirrade. Såväl den arabiska som den bysantinska kulturvärlden var i stort sett okänd för dem, och de kunde inte urskilja var gränsen gick mellan det nyskapade och det återanvända i Ekelöfs dikter. Det hände därför att Ekelöf helt bokstavligt uppfattades som tolkaren och utgivaren av redan existerande dikter och inte som deras författare. Redan i november 1965, bara en månad efter det att *Diwän över Fursten av Emgión* kommit ut, kunde man läsa en dementi i en intervju: "Gunnar Ekelöf, en renhjärtad och lärd man, sitter i sin kammare i Sigtuna och vill gärna lägga till rätta missuppfattningen att han för sin senaste bok skulle ha kommit över någon gammal kodex."[5]

När det gäller att skilja Ekelöfs nyskapelser i Diwantrilogin från den bysantinska tradition, som han så ofta använder sig av, har särskilt invokationen av jungfrun, *Átokos*, erbjudit problem. Ekelöf är mycket tydlig i sina ordförklaringar till *Diwän över Fursten av Emgión* med vad som avses med Átokos: "*Átokos*, nullipara, den som inte fött något barn eller någon son, står här som en motsättning till *Theótokos*, gudaöderskan eller den heliga Jungfrun". Men av okunskap har man ändå ibland presenterat även Ekelöfs egen Jungfru, *Átokos*, den som inte fött, som ett av den ortodoxa teologins namn för Gudsmodern. Men Gudsmodern får ju sin betydelse genom att hon *har* fött, och fött just Kristus, Guds son, själv Gud *och* människa. Ser man inte den skillnaden, faller hela tanken och meningen med Ekelöfs jungfru, *Átokos*, hon som är den som ännu inte fött, hon som står för det oskrivna, för möjligheterna.

Att många läsare missade finessen med att Ekelöf framställde *Diwän över Fursten av Emgión* som en tolkning av ett redan existerande material säger något om hur okänd den bysantinska kulturtraditionen var vid den här tiden, i mitten av 1960-talet. Här går till och med den lilla klassiskt orienterade läsekrets som är bevandrad i grekisk mytologi och arkaisk grekiska bet, eftersom det är helt andra typer av namn och citat som genomsyrar Diwantrilogin. Oftast är de hämtade från arabisktmuslimska och bysantinskt-kristna sammanhang. Det är märkligt att Ekelöf väljer att använda alla dessa obekanta namn, citat och termer. Han har ju annars varnat för just detta, som här i en anteckning från 1965:

---

[5] Sven Thiessen, "Ekelöf och fursten", *GHT* 23/11 1965.

Ängeln på omslaget till Dīwān över Fursten av Emgión, *där det på försättsbladet står att volymen är tolkad av Gunnar Ekelöf.*

> Att medelst inmalning i texten av kryptiska (för den vanlige läsaren) citat, namn ur mythologien, arkaiskt ("doriskt") språkbruk etc. söka "ge en bild av det grekiska", det är både meningslöst och fåfängt. Må vara hänt att man ger relief åt ett och annat ord som haft betydelse för en. Men det innehållsliga bör gå främst.[6]

Det blir svårt att få Ekelöfs tanke om att det innehållsliga bör gå främst att stämma med hur han faktiskt använder de heliga namnen och främmande orden i Diwantrilogin.

En magisk innebörd

Ekelöf menar kanske att det är genom att återge dessa heliga namn och uttryck på grekiska som han låter det innehållsliga gå främst? Kanske han ser det som att de här namnens innehåll och betydelse inte kan skiljas från hur de ljuder och ser ut, då de ibland till och med skrivs med grekiskt alfabet i hans svenska dikter?

I så fall närmar vi oss en magisk syn på språket, en syn som också förekommer inom den kristna trons domäner. Det speciella med heliga namn av det här slaget är att deras egentliga mening, deras innebörd, inte främst ligger i det som går att förklara och översätta, utan i det faktum att namnen utsägs eller skrivs och på så vis riktas till sitt föremål, till den person som är bärare av namnet, och som därigenom nås och görs närvarande för den som talar eller skriver.

Några månader före sin död, i november 1967, skriver Ekelöf i ett brev till orientalisten H. S. Nyberg om sin syn på språket som just magiskt:

> Vad jag snarare sökte eller ville söka var "ett språk i språket", inom, innanför språket. Även mången banal vardagsfras hade för mig en anad symbolisk eller snarare magisk innebörd, något som var vänt bort från den yttre, utåtvända, som faktisk betraktade betydelsen. [...] Det är alltså inte den konkreta begripligheten det gäller, det är betydelsemättnaden, som också är en betydelsespridning, liksom regnbågen och spektral-

---

[6] Gunnar Ekelöf, *En röst. Efterlämnade dikter och anteckningar*, urval och red. av Ingrid Ekelöf, Stockholm 1973, s. 89.

bandet, vilket här inte är en *analys* av ljuset utan en art av berikande, ett slags tolkningsskala [...].[7]

Det Ekelöf söker tycks vara ett innehåll, en innehållslighet i själva det språkliga uttrycket, en magisk innebörd även i banala vardagsfraser. Kanske är det denna strävan efter "betydelsemättnad" och "betydelsespridning", på bekostnad av den konkreta begripligheten, som det gäller även när han i dikterna använder de heliga namnen i deras grekiska utformning: *Panayia. Hodigitria. Philousa. Eleousa.*

Hur Ekelöf använder de här heliga namnen hänger också ihop med hans livslånga och starka kärlek till de främmande orden. "Min själ älskar så de främmande orden / som hade den inget språk" – så skriver Ekelöf med en lätt förändring av det som först var Edith Södergrans ord: "Min själ älskar så de främmande länderna, som hade den intet hemland."[8] Som ung begav han sig till London för att studera orientaliska språk, och han skapade egna orientaliskt inspirerade skriftsystem. Han var också mycket känslig och receptiv för musiken i de främmande orden, för deras klang och rytm, och han hade förmågan att lyssna till de röster som med sina olika tonfall och uttal bär fram dem. I Diwantrilogin återger Ekelöf inte bara de främmande orden utan också de sammanhang de används i: kvinnornas vaggsånger och klagosånger, vattenförsäljarens rop och den muslimske böneutroparens tonfall.

I flera av Ekelöfs dikter är det just närheten mellan de egna och de främmande orden som tematiseras och gestaltas. I andra delen av *Sagan om Fatumeh* är det den åldrade och döende, svårt plågade kvinnan, vi möter. Allt det främmande i stadsmiljön, särskilt de främmande ljuden runt omkring henne, beskrivs som något som samtidigt finns inom henne. Med diktens ord: "Ordflödet omkring dig / som blodflödet inom dig / Bruset av främlingskap":

---

[7] Brev från Gunnar Ekelöf till H. S. Nyberg, 15/11 1967, i Gunnar Ekelöf, *En självbiografi. Efterlämnade brev och anteckningar.* I urval, red. och med inledning av Ingrid Ekelöf, Stockholm 1971, ss. 259f.

[8] Gunnar Ekelöf, *Skrifter 4. Appendix 1927-1968*, red. Reidar Ekner, Stockholm 1992, s. 218; först publ. i *SDS* 17/3 1968. Edith Södergran, "De främmande länderna", *Dikter*, Borgå 1916.

Du
som tycktes dig själv alltför välbekant
kom till en stad vars omgivning av ljud
gjorde dig obekant med dig själv
Ditt liv intet värt
Börja från början
då du ingenting har att börja med
utom Slutet
som du ville ha annorlunda –

Ordflödet omkring dig
som blodflödet inom dig
Bruset av främlingskap
Nu vet jag
att allt är allt över allt:
Samma vantrivsel
Villkoren hårdare
Penningen för var gång du tjänar mindre
till slut helt otillräcklig
Vi blir allt fler på denna marknad
snart alltför många
Vi orkar snart inte med så få kunder
Och endast den blir välkommen till detta främmande
som söker det inom sig själv.

[*Sagan om Fatumeh*, II:14]

I sitt sammanhang i *Sagan om Fatumeh* går dikten att förstå som en skildring av det hårda livet bland prostituerade och andra som bedriver handel i den främmande stadsmiljön. Men situationen som gestaltas här påminner samtidigt om Ekelöfs egna upplevelser när han besökte Istanbul våren 1965, och om hans strävan att ständigt söka det främmande inom sig själv. Bruset av främlingskap ljuder både inom och utanför den egna kroppen. Igenkännandet är som alltid det viktigaste för Ekelöf. Om de inspirerade nätterna i Istanbul, och även i Izmir ett par veckor senare, då de första Diwan-dikterna kom till, har han i efterhand sagt att det var så att han "liksom kände igen" sig.[9]

Några dikter senare är Fatumeh nästan död, men bara nästan. Dikten om henne följer nu lika nära hennes egen röst som dess övertoner gör:

---

9 Carl Olov Sommar, *Gunnar Ekelöf. En biografi*, Stockholm 1989, s. 564.

Du vars kropp är i nöd:
Hur kan du uthärda?
Dubbelt plågad
ett inifrån och ett utifrån

Kärleken och Ömheten gick här förbi
arm i arm, de sade:
Sannerligen
hennes liv är en tunn hinna
spänd som ett trumskinn
mellan detta och Detta –
Blotta beröringen med ett finger
ett knäpp med nageln
försätter henne i dallring
som vore hon vid Liv

Så beledsagar jag i övertoner
rytmen av din röst, dess klagan av strupljud
och dina fingrars lek
på den enda strängen.

[*Sagan om Fatumeh*, II:22]

Formuleringarna i den här dikten ligger helt nära den karaktäristik av Ekelöfs dikter som Eva Runefelt gjorde nyligen: "Också utan orden håller de sig centrerade – som ljudet i en röst följer sitt tonfall."[10] Dikterna och deras ord har ingen fristående existens, de är en aspekt av den röst som bär fram dem – som ett tonfall, eller som övertoner.

Att söka närhet

Mitt sista exempel på närheten mellan de egna orden och de främmande i Ekelöfs dikter berör samtidigt dikternas strävan efter det heliga. Det gäller här en rent kroppslig närhet till de främmande orden, i ett avsnitt som är hämtat från ett diktutkast som riktas till ett helgon. Här finns en intressant övergång från *bilden* av helgonet, till *ordet*, ordet helt konkret uppfattat som bokstäver och tecken:

[10] Eva Runefelt, "Ord med kraft att förändra", *SvD* 16/9 2007.

Helgon! Helgon!
Bland tusen som människorna skapat
Du är ingen bild
Du är en bokstav, ett ord
Min mun har icke kysst dig
eller kanten av din linning
[- - -]
Det jag kysser är icke ett porträtt av dig
Det jag kysser är en Sinnebild
Kanske ett ord
Allt jag menar
är att söka Närhet
[- - -][11]

Här, liksom i många andra av sina sena dikter, anknyter Ekelöf till det slags bild av helgonet som i ortodoxt kristen tradition brukar kallas ikon, och som kännetecknas av ett visst formspråk. Med ikonerna följer också ett särskilt sätt att vörda dem, bland annat genom kyssar. Relationen mellan ikonens bild och den person som ikonen avbildar är speciell, och under bildstriderna i Bysans på 700- och 800-talen utvecklades en särskild ikonteologi. Genom sin likhet med den som avbildas förmedlar ikonen närheten till den här personen åt den som ber inför ikonen – alltså närheten till ett visst helgon, till Gudsmodern eller Kristus.

Ekelöfs diktutkast är intressant att läsa mot bakgrund av ikonteologin och ikonkonstens särskilda formspråk. Helgonet som först anropas är "ingen bild": "Det jag kysser är icke ett porträtt av dig / Det jag kysser är en Sinnebild". Det som helgonet i stället *är* i diktutkastet är "en bokstav, ett ord" eller åtminstone "[k]anske ett ord", och det som jaget i dikten kysser är inte heller bilden av helgonet utan den bokstav, det ord, som helgonet är: "Allt jag menar / är att söka Närhet".

En ikon består inte bara av en bild utan också av en inskription, som ger namnet på den heliga person som avbildas på ikonen. Namnet och bilden bekräftar ömsesidigt varandra och måste båda finnas där. Ikonen kan vara ägnad Gudsmodern, Kristus eller ett helgon, och deras namn skrivs i ikonens guldgrund, alldeles i den avbildade personens närhet. Är ikonen ägnad Gudsmodern räcker det inte alltid att det står *Meter*

[11] *En röst*, ss. 99f.

Theou (Guds Moder) med ett särskilt vackert utsirat förkortat skrivsätt, utan ibland kan även ikonens benämning skrivas. Den kan vara *Neopalimaja kupiná* (Den obrännbara busken) om det rör sig om en rysk ikon – en sådan fanns i Ekelöfs ägo – eller exempelvis *Glykophilousa* om den är grekisk.

Så som de heliga namnen används i ikonernas inskriptioner för att bekräfta identiteten hos och garantera närheten till den person som ikonen eller dikten är ägnad, använder också Ekelöf de heliga namnen och de främmande orden i sina dikter. Dessa heliga namn *syns*. Även den som inte kan läsa ut dem eller vet vad de betyder kan se dem som bilder, inskrivna i ikonen eller dikten. De *hörs* också, de går att uttala, de ljuder och klingar, de blir bärare av rytm, övertoner och tonfall. De heliga namnen i ikonerna och i Ekelöfs dikter är tecken som syns som bilder och som ger upphov till ljud. De går att kyssa, alldeles som en bild eller ikon. De får rösten hos betraktaren eller läsaren att höras, och de får den tilltalades närvaro att framträda i det att man vänder sig till henne och säger hennes namn: *Panayia. Hodigitria. Philousa. Eleousa.*

Grekiska förkortningar av Gudsmodersnamnet och Kristusnamnet i en Hodigitria-ikon som fanns i Ekelöfs ägo (beskuren). Ur: Ulf Thomas Moberg, Gunnar Ekelöf framför bilden, *Stockholm 1999, s. 101.*

Innebörden och funktionen hos de heliga namn som Ekelöf använder i sina dikter är så mycket rikare än vad en översättning kan förmedla. En översättning skulle till nöds kunna återge innehållet men inte den "betydelsemättnad" och "betydelsespridning" som dessa ord har just på grekiska, där de bottnar i den bysantinska traditionens och de ortodoxt kristnas användning av dem i hymner, böner och ikoner. Därför står dessa namn där i Ekelöfs svenska dikter i allt sitt främlingskap och sin obegriplighet. De har mycket lite att göra med någon lära. Det de gör är att förmedla en närvaro, just i det främmande: "Ordflödet omkring dig / som blodflödet inom dig".

Abstract

Panayía and Other Holy Names in the Late Poetry of Gunnar Ekelöf

In his late poetry from the 1960s, called the Diwan-trilogy, Gunnar Ekelöf (1907–1968) makes use of the Orthodox Christian tradition – its hymns, icons and customs. At the same time he rejects its Christian meaning and emphasizes that neither he nor his poems are Christian. In order to shed some light on this contradiction, the present article offers an analysis of how holy names and foreign words are used in Ekelöf's late poetry. Especially frequent are Greek Orthodox epithets of the Mother of God, such as *Panayia, Hodigitria, Philousa* and *Eleousa*. All of these are names of Orthodox iconographies and are inscribed in the icons. To these holy names Ekelöf adds his own *Átokos*. This name is used in opposition to the Orthodox *Theotokos* (the God Bearer), as *Átokos* denotes a virgin who has not yet given birth.

There seems to be a magical meaning in Ekelöf's use of these holy names and foreign words. He strives to reach their meaning by rendering their phrasing in Greek, although they are not understood by the readers when not translated. My conclusion is that Ekelöf uses these holy names in his poems in a corresponding way as they function in the inscriptions in Orthodox icons – to confirm the identity of the person to whom the icon (or the poem) is dedicated and to guarantee the closeness between the beholder (or the reader) and the person depicted, as when the icon is venerated and its name is invoked in prayer.

Gunnar Jarring

100 år

Gunnar Jarring
1907 – 2002

Gunnar Jarrings betydelse för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul är väl omvittnad. Han var under många år ordförande respektive ordinarie ledmot av institutets styrelse, och tillsammans med professor Christoffer Toll grundade han institutets årsbok *Meddelanden*, som sedermera döptes om till *Dragomanen*. Mitt eget första möte med Gunnar Jarring ägde rum hösten 1974 i Dragomanhusets entré, där jag som stipendiat och SFII:s enda närvarande representant tillsammans med författaren Aarand Roos hälsade den tillträdande styrelseordföranden välkommen på inspektion i den då nyförvärvade institutsbyggnaden; det har jag tidigare berättat om i *Dragomanen* 3/1999 (s. 10).

Som innehavare av den befattning till Gunnar Jarrings minne som inrättades i februari 2007 av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien känner jag nu en stor glädje över all den verksamhet som idag bedrivs på grundval av Gunnar Jarrings forskning och det rika material han lämnade efter sig. På Lunds universitetsbibliotek, där Jarring under sin studietid arbetade som e o biblioteksamanuens, vårdas den samling av långt över 500 östturkestanska handskrifter som Jarring förmedlat till biblioteket. Stora insatser görs för att denna världsunika samling ska kunna bli mer tillgänglig för forskningen (se konservator Gunilla Törnvalls redogörelse i *Dragomanen* 9/2005, ss. 93–102). Vid Stockholms universitet finns sedan ett antal år tillbaka ett områdesinriktat program för Centralasienstudier i direkt anslutning till den forskningsmiljö som formats kring den av Vitterhetsakademien ägda Jarringsamlingen av Centralasien-publikationer (se *Dragomanen* 6/2002, ss. 37–49) och det på 100-årsdagen den 12 oktober 2007 öppnade Gunnar Jarringbiblioteket (se talet "Return to the Uighurs …", ss. 215ff.). Nu samlas där gästforskare inom ramen för Centralasienavdelningens internationella utbytesprogram, och studenter reser ut på spaning efter det uiguriska kulturarv som Gunnar Jarring skrivit så mycket om; se artikeln "I Gunnar Jarrings fotspår till östturkestanska *mazarer*" av masterstudenten Patrick Hällzon, ss. 231ff.

Gunnar Jarrings 100-årsdag firades i dagarna tre, den 11–13 oktober 2007, i Lund och i Stockholm, de två städer i Sverige som var Jarrings

fasta punkter under hans långa vetenskapliga och diplomatiska karriär. Programmen från de tre seminarierna återges här nedan tillsammans med ett par av de anföranden som hölls på själva födelsedagen den 12 oktober. Gunnar Jarrings medarbetare i SFII och mångåriga vän Ulla Ehrensvärd förmedlar därefter i en för denna utgåva specialskriven artikel några personliga tankar kring Jarrings dagboksskrivande.

Birgit N. Schlyter / Redaktören

Gunnar Jarring, 1987 Stockholm © Georg Oddner

LUNDS UNIVERSITETSHISTORISKA SÄLLSKAP

INBJUDAN

Tyst diplomati på skånska och andra världsspråk

Torsdagen den 11 oktober, 2007

Lunds universitetshistoriska sällskap, Centrum för Mellanösternstudier och Utrikespolitiska föreningen vill med följande program uppmärksamma

GUNNAR JARRING

med anledning av att han i oktober skulle ha fyllt 100 år

Languages and Diplomacy

Kl. 14.15 – 17.00. Venue: CTR, Room 118 (Center for Theology and Religious Studies)
Allhelgona kyrkogata 8, Lund

14.15 Gunnar Jarring
- his phonograph recordings. Jan-Olof Svantesson, Professor of Linguistics, Lund University

15.15 - his Eastern Turkestan manuscripts and personal papers. Gunilla Tönvall, Archivist, Lund University Library

16.00 *Short break*

16.20 - the intermediary and diplomat. Christer Jönsson, Professor of Political Science, Lund University

Från språkforskare till diplomat

Kl. 18.30. Lokal: Palaestra, Universitetsplatsen i Lund

Kollegor och vänner minns Gunnar Jarring

Torsten Örn, f d ambassadör i Tel Aviv, Moskva, Bonn, Heliga Stolen och Rom
Christopher Toll, professor em. i semitisk filologi, Köpenhamns universitet
Fredrik Vahlquist, ambassadör vid den Heliga Stolen och i Malta
Ulla Ehrensvärd, professor i kartografins historia
Jan Hjärpe, professor em. i islamologi, Lunds universitet

Moderator: Christer Jönsson, professor i statsvetenskap Lunds universitet

Kungl. Vitterhetsakademien
KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

GUNNAR JARRING 1907–2002

A SYMPOSIUM IN COMMEMORATION OF THE 100TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF GUNNAR JARRING

12 OCTOBER 2007

Chair: Professor **Catharina Raudvere** (KVHAA)

10:00 – 10:30	Addresses of welcome **Staffan Rosén** (KVHAA) **Björn Wittrock** (SCAS) **Karin Rudebeck** (SRII)
10:30 – 11:15	**Madeleine Mezagopian** (Damascus) *Gunnar Jarring: Advocacy and Innovation in Peace and Peacemaking*
11:15 – 11:30	Refreshments
11:30 – 12:00	**Örjan Berner** (Stockholm) *Gunnar Jarring as Ambassador- some personal reflexions*
12:00 – 12:30	**Gunilla Törnvall** (Lund) *The Turk and the Clam – Gunnar Jarring at Lund University Library*
12:30 – 13:30	Lunch
13.30 – 14:00	**Abdurishid Yakup** (Berlin) *Along the Path cleared by Gunnar Jarring: Very recent Contributions of Field Linguistics in Xinjiang*
14:00 – 14.30	**Lars Johanson** (Mainz) *Uyghurs and Uyghurs*
14:30 – 15:00	Refreshments
15:00 – 15.30	**Eva Csato-Johanson** (Uppsala) *Kashkay - Then and Now*
15:30 – 16:00	**Birgit Schlyter** (Stockholm) *Return to the Uighurs. On Gunnar Jarring's last Manuscript: An Eastern Turki Dialect Dictionary*
17:00	Dinner in the premises of the Academy

CO-ORGANIZERS:

SWEDISH COLLEGIUM FOR ADVANCED STUDY (SCAS)

SWEDISH RESEARCH INSTITUTE IN ISTANBUL

SVENSKA MISSIONSKYRKAN
Jarring-seminarium

Gunnar Jarring 100 år!

Firas av uigurer och svenskar tillsammans i Immanuelskyrkan Stockholm lördagen den 13 oktober 2007, klockan 11–18.

Ambassadör Gunnar Jarring ägnade en stor del av sitt liv åt det uiguriska språket. Som ung studerade han turkiska språk vid Lunds universitet. Genom docent Gustaf Raquette skickades han 1929 med svenska missionärer till Kashgar. Fram till sin död vid nästan 95 års ålder fortsatte Gunnar Jarring att publicera många böcker om det uiguriska språket av stort vetenskapligt värde. Denna dag vill vi fira 100-årsminnet av Gunnar Jarrings födelse tillsammans med uigurer från både Sverige och andra länder. Alla välkomna!

11.00-13.30	**Välkomsthälsning** Bertil Svensson, Svenska Missionskyrkan
	Videohälsning Gunnar Jarrings dotter Eva Jarring Corones
	Folkdans framförd av uiguriska ungdomar
	En dag tillsammans med Gunnar Jarring Dr. Ablet Semet, Berlin
	Sång och folkmusik Muhtar Abdukerim
	Jarrings samling av Östturkiska handskrifter Gunilla Törnvall från Lunds Universitetsbibliotek
13.30-15.00	**Uigurisk buffé**
	Gunnar Jarrings livsverk: den nya uigurisk-engelska dialektordboken Birgit Schlyter från Stockholms Universitet
	Violin Zubaida Azizi, Kanada
	En nyskriven roman om den svenska missionens barnhem i Yarkend Markus Nummi från Finland
16.30-17.00	**Fika**
17.00-18.00	**Sång** Jacob Stephens dotter operasångerska Gunilla Stephen Kallin
	Jacob Stephen från Yarkend, Gunnar Jarrings vän och medarbetare Margareta Höök Wennfors berättar om Jacobs liv och betydelse

[**Welcome Address** on the occasion of the 100th anniversary of the birth of Ambassador Gunnar Jarring, at the Royal Academy of Letters History and Antiquities, on 12 October 2007]

Staffan Rosén

Professor of Korean Studies, Fellow of the Royal Academy of Letters History and Antiquities

Ladies and Gentlemen!
Dear guests from abroad!

On behalf of the Royal Academy of Letters History and Antiquities I have the pleasure and privilege to wish you all welcome to this symposium in commemoration of the 100th anniversary of the birth of the eminent Swedish diplomat and Turkologist Gunnar Jarring. This symposium is being organized by the Royal Academy in cooperation with the Swedish Collegium for Advanced Study and the Swedish Research Institute in Istanbul. I express the gratitude of the Academy to these two organizations for their support and good work on this.

Gunnar Jarring was born in Viken on the 12th of October 1907 and passed away on the 28th of May 2002. Between these two years run *one* long life and *two* remarkable careers. During his early studies at the University of Lund, Jarring received a thorough training – first in Sanscrit and Slavic languages and later in Turkic languages under the renowned missionary-doctor-linguist Gustaf Raquette. His choice of specialization in 1929 led him to a period of research in Kashgar in what was then called Eastern Turkestan, where he developed his life-long interest in and devotion to the Uighur language – a field of study to which he was to remain faithful virtually to his last breath. The impressive collection of Uighur manuscripts, which he brought together in Kashgar (and which is now kept in the University Library in Lund) bears ample witness to his knowledge and efficiency.

Again, his choice of specialization was largely responsible for his second, or rather parallel career – that as a diplomat. During the 2nd World War his knowledge of languages not so common in Sweden in the 1940s brought him first into the intelligence service of the Swedish

army and subsequently into formal diplomatic service. During the following years Gunnar Jarring was to hold some of the most prestigious diplomatic posts of his country: New Delhi, Washington, the United Nations and Moscow – to mention the most important ones. He was a UN mediator in the Kashmir conflict in the 1950s and in the Middle East a decade later. In 1971 he was a candidate for the post of Secretary General of the UN, in an election he lost by a few votes to Kurt Waldheim.

Gunnar Jarring was a well-organized gentleman. Thanks to this fact and to his personal discipline – he was an early riser – he managed to remain an extremely productive scholar, even in the midst of his demanding diplomatic work.

Gunnar Jarring was always prepared to share generously his extensive knowledge with his younger fellow "orientalists". His friendly image, his humor, his ability to listen and to deliver constructive criticism in a way that almost made it sound like praise, his ability to treat even the most insignificant beginner with respect, meant that one would leave a meeting with Gunnar Jarring with a feeling of being special. But it was indeed Gunnar Jarring himself who was special.

In order to celebrate the 100th anniversary of its member, the Royal Academy of Letters History and Antiquities recently created a research post in Central Asian Studies bearing the name of Gunnar Jarring. Today's symposium is another – joint – effort for the same purpose. In extending a special welcome to today's speakers, I thank you all for coming here, and hope that we shall have a successful symposium.

Thank you!

[From a speech delivered on the occasion of the 100th anniversary of the birth of Ambassador Gunnar Jarring, at the Royal Academy of Letters History and Antiquities, on 12 October 2007]

Birgit N. Schlyter

Research Fellow in Central Asian Studies in Memory of Gunnar Jarring at the Royal Academy of Letters History and Antiquities

Return to the Uighurs …

In 1929 Gunnar Jarring travelled to Kashgar to do field work for his Ph.D. thesis on Uighur – or as they have also been called, Eastern Turki – dialects. His dissertation appeared under the title of *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre* and was defended at the University of Lund in 1933. In 1978, almost 50 years later, he was invited by the Chinese government to visit Kashgar and Xinjiang (Sinkiang) once again. Several visits to libraries, museums and institutes were arranged for the Swedish guest. His Chinese hosts asked for his opinion on various issues. From a discussion of minority languages and literatures at the Nationalities Institute in Peking he reports in his book *Return to Kashgar: Central Asian Memoirs in the Present* (1986; transl. from Swedish original *Åter till Kashgar: memoarer i nuet*, 1979):

> The Uighur dialects had not been studied much, and the number of dialect samples in phonetic transcription was minimal. There existed a wealth of folk tales, folk literature, riddles, proverbs, and speech mannerisms, which all, most likely, dated back to cultures that have long since disappeared. You have asked me for advice, I said, and my advice is: save all that can be saved of Sinkiang's folk literature, because it is in danger of disappearing. It is based upon an oral tradition, upon memories, not upon books and periodicals. Find people who are fifty, sixty, and seventy years old. They can remember and tell the stories. But there is little time. The twentieth-century modernizations will soon change their way of life. If the minority cultures and literatures are to survive, it will be necessary to spare no effort. [*Return to Kashgar*, p. 17]

The one who truly heeded this piece of advice, perhaps more than anybody else, was Gunnar Jarring himself. When he retired from the Swedish Foreign Ministry, Jarring returned to the Uighurs and their language. In fact, he had never really left them. However, after his retirement as an Ambassador in 1973, he could once more devote more of his time and energy to them – as he had done before he became a diplomat, as a student of Turkology.

Besides his scholarly work on Uighur lexicography, folk literature and ethnology, Gunnar Jarring took a keen interest in the Central Asian region as a whole, from a linguistic and literary point of view as well as an historical and political one. A large part of his vast library consisted of publications on Central Asia, both from the region itself and from other parts of the world, not least the former Soviet Union, where Jarring was Ambassador from 1964 to 1973. His collection of Central Asia publications belongs to the Swedish Royal Academy of Letters, History and Antiquities, which had Ambassador Jarring among its fellows. All of the most renowned accounts of expeditions to Central Asia and adjoining regions from the late 19th and early 20th centuries can be found in this collection, along with a great number of lesser known accounts, some of which are very rare and accessible at just a few or perhaps no other libraries in the world. Together these publications thus provide us with an exceptionally rich material for studies of the accumulation and formation of Western knowledge about Asia in general and Central Asia in particular during the colonial era up until the cold war era. Linguistic treatises and dictionaries for many Central Asian languages are also to be found in the collection, as well as books on history, religion, literature and several other disciplines. All in all, the collection consists of almost 5000 volumes, a number of manuscripts, catalogues and maps as well as more than 3000 offprints, most of which were signed by their authors with dedication inscriptions to their colleague and friend, Ambassador or Professor Jarring.

A few years before Jarring passed away, this collection was at his own request deposited at the University of Stockholm, where it was catalogued and came to comprise the core of a future "Gunnar Jarring Library". Ambassador Jarring's last contribution to his own collection of Central Asia publications was a handwritten manuscript for the second edition of *An Eastern Turki–English Dialect Dictionary*. Ever since the first edition was published in 1964, Jarring seems to have worked

on a revised and substantially enlarged version of this dictionary. He was engaged in this enterprise up until his death at the age of 94. During the same period he published several minor works containing edited texts in literary Uighur and to a still greater extent in oral varieties of this language, together with translations, commentaries and glossaries. The last publication during his life-time appeared in 1997, on the 90th anniversary of his birth: *Central Asian Turkic Place-Names* – a dictionary of more than 500 pages compiled on the basis of the long series of reports from the Sven Hedin expeditions, Gunnar Jarring's own transcriptions of Eastern Turki dialect material and many of the accounts of expeditions eastwards in Asia to be found in the aforementioned Jarring Collection of Central Asia Publications. All of these late publications by Gunnar Jarring were included in the extended list of sources referred to in his manuscript of the second, enlarged edition of the Eastern Turki dialect dictionary. With generous grants from The Academy of Letters, History and Antiquities and the Henrik Granholm Foundation at Stockholm University, Jarring's manuscript has been edited for publication at the Department of Central Asian Studies in Stockholm.

The new edition of *An Eastern Turki–English Dialect Dictionary* is not only a linguistic treasure. It is as much a treasure of cultural history, providing us with information and knowledge from a great number of sources not so easily accessible. Just to offer one example: You have all heard the word *burka* and you know what discussions and emotions this concept may stir up. At present it is mostly associated with women in Afghanistan. Did the *burka* ever appear among the Uighurs? In Gunnar Jarring's manuscript for the new extended edition of the Eastern Turki dialect dictionary, Jarring quotes an article published in 1871 in the *British Journal of the Royal Geographical Society*, and he writes in the lexical entry for this word:

> *burka* veil; *burkha* a sort of sack, which covers them (the women) from head to foot, a piece of muslin, with eyeholes, being used as a cover for the face. This is a new custom in Kashgar, introduced by the order of Atalik, which the women particularly dislike (Montgomerie, Journal R. Geogr. Soc. 41 (1871), p. 178); cf. WB [W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, 1893–1911] IV:1890 *bürkä* Schleier

The author of the article, Major Montgomerie, presents a report of a journey from Kabul to Kashgar at the end of the 1860s – an expedition that for various reasons did not return until two years later. The traveller was not Montgomerie himself but a local silversmith, the "Mirza", as he was called – trained as an "explorer" and sent off on his mission by the British in 1867. The "atalik" mentioned in this quotation was Yaqub Beg. He was the leader of an Islamic state in Eastern Turkestan for about 10 years, from 1866 to 1877 – a strict and demanding Islamic leader who put the Islamic law into force and who did not allow women to be unveiled outdoors. The word *burka* cannot be found as an entry in the first, 1964 edition of Jarring's lexicon. Nor is there any entry for *atalïq*. *Jaqob* as a proper name is there as well as *beg*. However, there is no information about Yaqub Beg. The new extended edition, on the other hand, has them all – *burka*, *atalïq* and *Yaqub Beg*. We even find Yaqub Beg's full title: *atalïq ghaːzï*.

In 1964 Jarring called his dictionary an "index" to his collection of Eastern Turki oral texts published in four volumes between 1948 and 1952 under the title of *Materials to the Knowledge of Eastern Turki*. A number of other texts were included as well. In the same preface he commented that it had been his intention to take into account all published Eastern Turki texts and to include the total word material of all these texts. However, lack of time had prevented him from doing so, he wrote, and for this reason he had decided to draw exclusively on his own material.

There had, thus, been a desire to produce the ultimate exhaustive dictionary of Eastern Turki, or as he also commented in the 1964 preface, the Eastern Turki language up until the mid 1930s – the language of a non-modernized society – since the time he was working on the first version of his dictionary. This desire apparently never left him. During the last thirty years of his life he worked constantly on this project and produced hundreds and thousands of handwritten pages.

Ambassador Jarring finished his manuscript and could have it all typed before he died. He also took an active part in the preparations for the transfer of the files and printouts to the Department of Central Asian Studies at Stockholm for the final editing and publishing of the manuscript.

With special gratitude to the Academy of Letters History and Antiquities for its support and great contribution to Central Asian Studies in Sweden, I would like to announce, in the presence of the Academy and its guests, that a library in the name of Gunnar Jarring has been inaugurated today, on the 100th anniversary of the birth of Ambassador Gunnar Jarring, at the University of Stockholm, comprising as its most precious core the Collection of Central Asia publications from the late Gunnar Jarring.

In Commemoration of

the 100th Anniversary of the Birth of

Ambassador Gunnar Jarring

and on the Occasion of the Inauguration

of

The Gunnar Jarring Library

at

Stockholm University

12 October 2007

En ung Gunnar Jarring. Fotot återfanns i en språkvetenskaplig avhandling bland böckerna i den Centralasiensamling från Jarrings privatbibliotek som nu ingår i Gunnar Jarring-biblioteket vid Stockholms universitet.

Tankar kring Gunnar Jarrings dagböcker

ULLA EHRENSVÄRD

Det var inte alltid lätt att tyda Gunnar Jarrings handstil. Det medgav även hans dotter Eva. Därför tvekade jag lite, när Madeleine Mezagopian från Amman (Jordanien) bad mig renskriva hans dagboksanteckningar. Hon hade som stipendiat anlänt i början av år 2004 till Sverige för att studera vid Institutet för freds- och konfliktforskning i Uppsala och skriva om Gunnar Jarrings medlarroll i Mellersta Östern-konflikten 1967–1972. Med stor entusiasm och ambition kastade hon sig över ämnet, började lära sig svenska och intervjuade snart sagt alla som kunde lämna någon aspekt på Jarrings verksamhet. Efter något år såg man henne sitta i Riksarkivets forskarsal begravd i Jarrings arkiv. Så småningom hade hon lyckats få xeroxkopior av hans dagböcker och sökte tubba "offer" för att få dem renskrivna.

En dag damp det ned ett tjockt kuvert i min brevlåda innehållande kopior av dagböckerna från 26/6 1968–10/1 1969. (Madeleine hade funnit någon annan att ta hand om början från oktober 1967.) Det jag fått var kopior av sju anteckningsböcker i mindre format, vilket efter renskrift blev 129 A4-sidor. Därefter tog andra personer, som Madeleine lyckats övertala, vid renskrivandet, medan jag kom att fortsätta tyda texten i dagböckerna från 19/6 1970 – 16/5 1971 – sammanlagt ca 350 sidor.

Redan vid det första dagboksreferatet från den 26 juni 1968 stötte jag på två huvudpersoner: Israels utrikesminister Abba Eban och dennes närmaste man Gideon Rafael. De var på en konferens i Haag och där hade Jarring haft ett – enligt hans åsikt – öppenhjärtigt möte med dem. Det hade rört sig om att Tirán-sundet vid Sinai-halvöns sydspets borde vara en fri internationell passage och (enligt Eban) att Jerusalem skulle förbli en enhet och vara Israels huvudstad, medan ett arrangemang kunde ordnas för araber, när det gällde de heliga platserna.

Följande dag fanns bara en kort anteckning i dagboken: "Från Amsterdam 13.55 med en Aeroflot TU 104A. Samma goda doft i kabinen som på alla andra ryska plan. Kl 190. till Sheremetievo." Jag kände igen Jarrings militäriska sätt att ange tid och uppgiften om den ryska flygplanstypen erinrade om hans barndoms registreringar av olika

lok- och tågmodeller. På kvällen hade han anlänt till Moskvas internationella flygplats.

Alltsedan januari 1964 var han Sveriges ambassadör i Moskva och där skulle han stanna i tio år. Så han kände det kanske som att komma hem då på kvällen. Men Jarring hade den 23 november 1967 blivit utsedd av generalsekreteraren i Förenta Nationerna U Thant till dennes specielle representant i Mellersta Östern för att om möjligt förhandla fram en lösning där på Arab-Israeli-konflikten. Därmed hade hans skytteltillvaro New York – Europa – Mellersta Östern – New York börjat, och nu kom han från ett ambassadörsmöte i Haag.

Den 28 juni i Moskva hade han ett 1½ timmes långt samtal med ministerpresidenten Aleksej Kosygin, som den 11–12 juli skulle besöka Sverige. Samtalet skedde dels på svenska, med ambassadrådet Evgenij Rymko som tolk, dels på ryska. Renskrivningen av Jarrings text i dagboken upptar två A4-sidor och det var här som mitt personliga intresse för aktörerna i hans dagliga liv vaknade. Citat ur dagboken:

"Kosygin ställde omedelbart frågan: När ordnar vi med fred i Mellersta Östern? Det gav en lätt inledning till en mycket ingående dissekering av Mellersta Östern-problemen med nästan 90% betoning av Israel. Det kom i form av ständiga frågor om Israels avsikter, om folkstämningen, om Israels ekonomiska läge, om de avsåg att attackera arabländerna på nytt etc. Han insåg väl till slut att han nästan gick för långt med sina frågor och sköt in att det var ett helt personligt samtal mellan honom och mig och att jag inte behövde känna mig как представитель Израили utan svara uppriktigt om min personliga mening. Jag sade honom att jag hade mycket svårt att tro att Israel skulle kunna en gång till gå till krig utan att ta med i risken att hjälpen och sympatin icke skulle bli densamma som 1967. Kosygin var mycket intresserad av den inre spänningen i Israel, vad han kallade faschistiska strömningar (Begin), 'военнин' d.v.s. Dayan som han ansåg som en Napoleon med alla dennes dåliga egenskaper – jag sade att Napoleon i varje fall hade två ögon. Han frågade mig om Eshkol och Eban. Jag ansåg dem vara moderata. Kunde det tänkas att de två kunde ta ett beslut om att dra tillbaka trupperna från de ockuperade områdena. Jag sade att jag inte kunde tro att de var kapabla att ensamma ta ett sådant beslut. … Jag drog för Kosygin hela problemkomplexet kring 22/11 resolutionen: grundprincipen om non-admissibility of acquiring territory by force sequel withdrawal: men också establishment of secure boundaries vilket Israel ansåg ge dem rätt att begära negotiations. Vidare motsättningen direct talks vs threat talks; peace treaty: no treaty. Kosygin frågade mig

ingående om vad Israel menade med secure boundaries. Jag kunde endast upprepa att jag aldrig fått veta vad secure boundaries var, att jag ställt frågan många gånger, att jag ställt den till Abba Eban i förrgår i Haag och endast fått svaret att det kom att offentliggöras när man övergått till direkta förhandlingar. Så vitt jag visste insisterade Israel på The Gaza strip; f.ö. gällde det tydligen gräns-rectifications med Jordan som kanske inte var så betydande i sig själv. Kosygin insköt att det gällde Jerusalem. Jag sade ja, och gick över att skildra Jordaniens svåra läge och att Israel mycket ansträngde sig att få till stånd en separat uppgörelse med Jordan. Kosygin ansåg detta vara omöjligt. Kung Hussein skulle icke vara länge om han gav sig in på något sådant. [...] Han ställde så plötsligen och fullständigt 'out of context' frågan till mig om jag ansåg att Israels åtgärder mot arabstaterna kunde rättfärdigas. Jag sade att jag inte med bästa vilja i världen kunde anse ett införlivande av en annan stats territorium som berättigat. Å andra sidan var det mycket i fråga om förhållandena i Mellersta Östern som inte var de bästa när de för 20 år sedan avtalades. [...] K. frågade om jag trodde att Israel insåg att de om de inte nådde en lösning kunde bli utsatta för "pressure" och för mycket allvarliga åtgärder – här blev K. 'grimfaced'. [...] Under en del av samtalet uppehöll sig K. särskilt vid den stora responsibility som låg på mig: hela världen anser det vara er responsibility att åstadkomma fred i Mellersta Östern – och vi också. Jag sade att bördan var formidabel. [...]"

Följande dag var Jarring på lunch tillsammans med utrikesminister Gromyko. Även han "var mycket intresserad av den allmänna utvecklingen i Israel. Han ansåg israeliterna vara ett kortsynt släkte, som inte insåg fördelen att få en uppgörelse nu. Om några år skulle det bli ännu svårare. Liksom med K[osygin] inte ett bittert ord om USA bara en del spekulationer om USA:s beroende av valkampanjen."

Den 8 juli var Jarring i London och träffade då kungens av Jordanien privatsekreterare Zeid Rifai, som enligt egyptiern Mahmoud Riad var en lätt romantisk och naiv inrikesminister. I dagboken noterade Jarring att Rifai beklagade sig mycket "över att vi upphört med de direkta samtalen, som han fann måste återupptas. Rifai sade att den inre situationen i Jordanien var mycket svår; flyktingar kom fortfarande från Västbanken; ingen tog hand om grödan [...]" Det blev ett långt samtal med Rifai kring Israel, Jerusalem och "secure boundaries" som Jarring refererade i dagboken. "Jag erinrade mig att Rifai sade till mig att han räknade med att Israel måste ställa till med en kris då och då för att kunna dramatisera bidragsgivandet från de amerikanska judarna."

Följande dag träffade Jarring israeliten Gideon Rafael och åter igen fylldes dagbokens blad med upprepade reflektioner kring "secure boundaries" men också om Egypten och president Nasser. Nästa dag flög han till Genève för att lämna en redogörelse till U Thant över "vad jag upplevt den senaste tiden". På kvällen flög han till Stockholm för att vara på plats, när Kosygin anlände till Stockholm nästa morgon.

Tio dagars semester var allt Jarring fick. Den 22 juli återvände han till New York och inkvarterade sig som vanligt på Drake Hotel, som blev hans "hem" under årens New York-vistelser. Dagboksanteckningarna fram till årsskiftet 1968/69 blev mycket rikhaltiga, väsentligt längre än de från 1970–71 som jag sedan skrev rent. Detta föranledde mig att fundera (filosofera skulle Jarring ha sagt) över omständigheterna kring deras tillkomst.

Eftersom han var "an early bird", visste jag, att han började dagen med att läsa Bibelns ord i Svenska Missionsförbundets kalender *Dagens Lösen*. Men lustigt nog sneglade han sedan i *Daily News* på dagens horoskop. För honom var detta en skämtsam läsning. Annorlunda var hans reaktion på att buddhisten U Thants "dagliga liv influeras i rätt hög grad av vad stjärnbilder och annat förmodas innebära". Flera gånger noterar han irriterat U Thants tillit till astrology – palmistry. Innan han inställde sig vid 9-tiden på 38:e våningen i FN-huset, hade han några timmar på sig att läsa tidningar och se på nyheterna i teve. Men det verkar som om åtskilliga sidor i dagboken då också tecknades ned om föregående dags händelser.

Under en stor del av året 1968 var Jarring ensam i New York. Dottern Eva sade en gång till mig, att många trodde att han var ungkarl. Det var rätt naturligt att hans uppgift som fredsmedlare jämfördes med Dag Hammarskjölds och denne hade ju varit ungkarl. I dagboken den 25 juli suckar också Jarring: "Jag kunde inte fortsätta med att fara upp och ner mellan huvudstäderna som jag gjort tidigare utan resultat." I slutet av september återkommer hans klagomål: han ville inte "fortsätta utnyttjas för militär upprustning [...] ej vara bulvan för arabisk-israelisk upprustning". Man märker, att han noterar varje gång någon uppmuntrande sagt, att han måste fortsätta i sökandet efter en lösning. Den 6 oktober kommer en trött suck: "Jag blir mer och mer en fånge i min egen mission." Det var dock främmande för Jarrings kynne och uppfostran att ge upp. I stället för att gnälla mer i dagboken, tog han sin

finländske medhjälpare Lauri Koho med sig på en promenad bland Manhattans bokhandlare. Läsning förblev hans tröst i livet.

Inte bara Gromyko, utan också Jarring kände sig frustrerad av att primärvalskampanjen "i USA lamslog allt amerikanskt tänkande och handlande", i synnerhet som förhållandet mellan USA och Olof Palmes Sverige inte var "helt bra". Medan han uppskattade utrikesminister Dean Rusk (de var båda akademiker), beklagade han, att "Lyndon Johnson inte intagit en tough line mot Israel" utan utlovat att ge "dem 50 Phantomsplan". När Richard Nixon i januari 1969 blivit president, konstaterade han i dagboken rätt förtvivlad, att den nye republikanske utrikesministern William Rogers ämnade effektuera detta löfte. Hela hösten 1968 hade han återkommit till att Nixon var en oönskad presidentkandidat. Men ryssarnas ockupation av Tjeckoslovakien i augusti hade fått "till effekt Nixon as president".

Bytet av president i USA drog med sig att Jarring fick en del andra förhandlingspartners. Det skedde skiften även i andra länder: Israel fick 1969 Golda Meir som ny premiärminister och efter Nassers plötsliga död den 28 september 1970 blev Anwar as-Sadat hans efterträdare. Men några personer fortsätter att figurera i hans dagböcker, bl.a. Abba Eban och Israels FN-delegat Joseph Tekoah. I synnerhet förhållandet till den sistnämnde fångade mitt intresse vid läsandet av dagboken.

Den 26 juli 1968 läste jag: "Kl 1830 kom Tekoa till Drake. Han hade ett långt meddelande från Eban som först och främst meddelade att jag kunde få träffa honom i London 9–10 augusti; sedan började Tekoa läsa upp: Nassers last statement has to be seen in context with Riad's TV-statement of July 16, in which he says that Israel must first of all withdraw from Sinai, from Gaza, from Goland Heights, Jerusalem and the West bank and then restore Palestine to its owners and all this without negotiations, peace or recognition. [...] Since July 23 we consider the Egyptian declaration of acceptance of the Sec. Council resolution as null and void. Här avbröt jag och sade att jag inte kunde acceptera Ebans hårda inställning. Alla parter i konflikten gjorde deklarationer av allehanda slag, även Israel, jag hade tidigare påtalat att detta inte bidrog till någon lösning, men alla parter ansåg sådana deklarationer nödvändiga av public-relation-synpunkt. Jag vidhöll att UAR var villigt att finna en lösning. Abba Eban gjorde tydligen denna statement som politiker, som diplomat och negotiator måste han inse att läget var ett annat." Det gjordes ett avbrott i läsningen och Tekoah

återkom inte förrän tre dagar senare med "en full text": "Den var i kraftigaste laget och så hård i tonen att där var ett tillägg i slutet vari Eban sade till mig att jag inte skulle taga hans utläggning som något slags 'dead end' utan att han fortfarande trodde på en lösning. Tekoa underströk det ytterligare 'You know how Eban is'. Jag sade, att eftersom jag suttit vid hans fötter i snart åtta månader så hade jag ju lärt en hel del."

Den 6 augusti noterade Jarring i dagboken: "Lyssnade till debatten i Säkerhetsrådet, till Tekoas magistrala, självsäkra tonfall som ännu mer underströk hur omöjligt det är att komma någonstans med Israel. Det kan knappast dröja länge förrän Sovjetunionen ilsknar till." Något senare på förmiddagen träffade Jarring USA:s FN delegat George Ball, som medfört från Amman Jordaniens svar på Ebans "points". Till detta reagerade Jarring: "Jag hade svårt att inse hur jag skulle kunna komma till Amman och säga att israeliterna önskar en fredlig uppgörelse. I varje fall skulle det inte bli lätt för mig, men jag fick försöka. Ball skakade på huvudet och var allmänt fåordig. Jag tror han har snabbt och effektivt insett hur hopplöst det är att finna en lösning till Mellersta Östern-frågan." Han suckade: "Båda parter gör det helt omöjligt för mig."

På 38:e våningen i FN-huset hade Jarring Ralph Bunche som en uppskattad samtalspartner, även om han var bekymrad över att denne var åldrad, sjuklig och ofta somnade vid möten. Den 25 september 1968 hade det – som vanligt – diskuterats Mellersta Östern. "Bunche lät mig läsa brevväxlingen mellan U Thant och Abba Eban angående release of the Israeli lines. Det språk som Abba Eban använde mot U Thant var minst sagt uppseendeväckande, det mest ohyfsade och råa skrivsätt jag sett någonstans mellan två statsmän. I bakgrunden lurade italienarna, som till varje pris syns vilja komma in på den internationella scenen i Mellersta Östern." Jarring hade fått en propå från Italien att lämna över ansvaret för fredsmedlingen till dem.

Men han fortsatte och härdade ut. Han ville inte svika U Thant. Den 15 augusti 1970 läste han i *Daily News:* "make it a quiet weekend. Your friends may be too aggressive, and would spoil the fun if you depended on a peaceful vacation". Två dagar senare satte han sig ned och sammanfattade läget i sin dagbok. I Egypten önskade Nasser en lösning. Han hade utnämnt en ny förhandlare: Al-Zayyat efter Mohammed Riad, som förordat en militär uppgörelse. "Zayat [framhöll] det betydelsefulla steg Egypten tagit genom att acceptera den

amerikanska planen. Han kom in på sin egen ställning. If the talks succeed you would be hailed as a hero, sade han till mig, as to myself I might be called a traitor by my own people. Mot slutet av samtalet kom det kanske allra viktigaste fram, det som kommer att bli det avgörande momentet i en uppgörelse: the question if Israel is going to be a Jewish state or a Zionist state. Om det bleve en judisk stat med en normal befolkningstillväxt, i så fall spelade gränserna ingen stor roll, då kunde de flyttas hit eller dit och några kilometer spelade ingen roll. Om Israel skulle vara en zionistisk stat med obegränsad invandring som skulle medföra nya territoriella krav, då fanns det ingen lösning. […] Jag sade till Zayat, att detta alltså var ett villkor, att Israel icke fick vara zionistiskt … det viktiga var att Israel blev a Jewish state and not a Zionist state."

Den 19 augusti handlar Jarrings dagbokstext mer om Tekoah. "Efter hand under samtalets gång visade det sig att Tekoa personligen var mycket intresserad av att bli utsedd till förhandlare, vilket säkert stämmer med hans egen politiska inställning; det är inget tvivel om att han tillhört 'hök'-riktningen i motsats till Eban som är duva. Tekoa skulle som förhandlare få alla möjligheter att vara 'omöjlig', något som han har en grundmurad reputation för i alla FN-kretsar." Det dröjde bara några dagar, till den 23, innan Jarring fick ett meddelande "från Jerusalem att Israel utsett Abba Eban till delegat och Tekoa till hans ställföreträdare – men inget sades om datum för överläggningarna, om de nu har något fuffens för sig med det." Eban skulle snart visa sig vara en hök. Ett slag verkade det som om en öppning var i annalkande. Den 24 oktober firade FN sitt officiella 25-årsjubileum. Därefter fortsatte förhandlingarna […]

När Jarring i slutet av oktober 1973 gick på avskedsvisit i Moskva till Kosygin fick han frågan: "Kanske skriver ni era memoarer?" I boken *Utan Glasnost och Perestrojka* (1989, s. 251) relaterade Jarring: 'Jag sade att jag inte bestämt mig. Kanske var det för tidigt att skriva memoarer. "Nej", sade Kosygin, "jag tror det skulle vara bra om ni skrev" – han sade inte memoarer; jag uppfattade det så att han menade att jag borde skriva om mitt Mellersta Östern-uppdrag. "Men allt måste vara baserat på fakta", fortsatte han, "man måste ha dokumentariskt underlag för allt vad man skriver."

Jag sade att jag hade så mycket vetenskaplig produktion att slutföra att jag förmodligen inte kom att leva länge nog för att hinna med den.

Kosygin frågade: "Vilken vetenskap?" Jag svarade, att det var *vostokovédenie,* orientalistik, och tillade att det var Centralasien som mest intresserade mig.'

Jarring hade glädjen att få se den tjocka volymen *Central Asian Turkic Place-Names* i tryck vid sin 90-årsdag och visste vid sin död, att hans omarbetade engelsk-uiguriska lexikon en dag skulle bli utgivet. Men som läsare av några av hans dagböcker kan jag inte annat än beklaga, att han aldrig kom att skriva boken om sitt Mellersta Östern-uppdrag. I boken om ambassadörsåren i Sovjetunionen saknar jag så mycket som jag kunnat läsa i de handskrivna dagböckerna. Jag beklagar att de politiska förhållandena 1974 var så känsliga, att han inte då kunde utnyttja pensioneringen till att skriva ned sina erfarenheter. Sedan blev allt överspelat.

Han skulle ha skrivit om sina upplevelser baserade på fakta, rent dokumentariskt. Även om Madeleine Mezagopian haft de bästa avsikter att framhålla Jarrings storhet som fredsmedlare, att ställa honom i paritet med Dag Hammarskjöld och visa att han var Henry Kissingers förebild, så har hennes känslosamma beundran i den kommande boken *Gunnar Jarring: Advocacy and Innovation in Peace and Peacemaking* gjort, att åtminstone jag saknar den person jag en gång kände.

Mahmud Kashgaris mazar. *Foto: Patrick Hällzon.*

I Gunnar Jarrings fotspår till östturkestanska mazarer

PATRICK HÄLLZON

Helgongravar är viktiga mål för vallfärd och bön inom centralasiatisk folkislam. Benämningen på dessa heliga platser är *mazar* – ett arabiskt ord för begravningsplats. Vallfärden till en *mazar* och de religiösa ritualerna i samband med den kallas *ziyarat* ("besök") – även det ett ord från arabiskan.[1] Här vill jag nu berätta om utflykter som jag gjorde sommaren 2006 till *mazarer* i Kinas nordvästra provins Xinjiang, det historiska Östturkestan, där en gång doktoranden Gunnar Jarring var ute på fältarbete bland de turkspråkiga uigurerna.

Turfan–Tuyuq

Vi sitter på bussen som ska ta oss från Urumchi till Turfan. Den fyrfiliga motorvägen är nästan helt tom på trafik. Tillsammans med vännerna Asad Sulayman[2] och Abliz Orkhun ska jag besöka gravplatsen/grottplatsen *Tuyuq mazar*, även kallad *Ashab-ul-Kähf*, en bit utanför Turfan.

Grottan i Tuyuq är förknippad med den legend som inom kristendomen handlar om "sjusovarna" i Efesos, vilka omkring år 250 e.Kr. gömde sig i en grotta undan Kejsar Decius' förföljelse och där sov i ett par hundra år. Legenden figurerar också i Koranen där det i sura 18, vers 17 står: "Och du skulle hava tänkt, att de voro vakna, ehuru de sovo, ty vi läto dem vända sig på både högra och vänstra sidan, medan deras hund sträckte ut frambenen i ingången."[3]

---

1 Se Schubel 1999, s. 73, och Bennigsen & Enders Wimbusch 1985, s. 94.

2 Till Asad Sulayman och hans familj vill jag rikta ett särskilt tack för all gästfrihet och värdefulla kommentarer som varit till hjälp för min text. Asad Sulayman är professor i uighurisk litteratur och folklore vid universitetet i Urumchi. Läsåret 2003–2004 var han gästforskare på Avdelningen för Centralasienstudier vid Stockholms universitet. Samtidigt vill jag tacka Asads elever i Urumchi och Beijing, speciellt Mahmutdjan, Anargül och Hayrigül, samt dessutom Abliz Orkhun, Yusup Isaq och många andra vänner som på alla sätt och vis hjälpte mig under min vistelse.

3 Aurel Stein beskrev Tuyuq-området och legenden om de sju sovarna i boken

I byn Tuyuq, där helgongraven ligger, breder ett nästan förtrollande landskap ut sig framför oss. Nere i oasen är det grönt i alla de nyanser, och klipporna runt oasen skimrar i brutna rödbruna toner. Den stora helgongraven i *Tuyuq mazar* är omgiven av ett stort antal andra gravar av olika storlek. De större och finare gravarna brukar tillhöra förmögna och inflytelserika personer. Helgongraven ligger uppe på en höjd, och vägen dit går längs en till synes nylagd stengång. Överallt ser vi tygtrasor i olika färger och storlekar. De bildar en slående kontrast till det torra landskapets olika bruna nyanser. Jag får lära mig att de tygbitar som ligger på marken kallas *lata-puruch* ("trasa") och de som är fästa på pålar *tugh-äläm* ("flagga"). Dessutom finns det bitar av tyg och bomull fastkilade mellan stenar här och där.

Dessa trasor och andra föremål är uttryck för de önskningar som uttalats under en *ziyarat*. Kvinnor kommer, till exempel, för att be om fruktsamhet eller goda graviditeter. Det är också vanligt att bege sig till *mazaren* för att söka bot mot olika sjukdomar och att då lämna efter sig ett klädesplagg eller något annat som tillhört den sjuke i förhoppning om att sjukdomen på detta sätt ska överföras från den sjuke till det kvarlämnade föremålet.[4]

Inne i ett litet rum i helgongraven står fem sex kvinnor tillsammans med en schejk, som välsignar dem. Kvinnorna försvinner sedan in i en trång tunnel som man måste krypa igenom för att nå grottan. Det dröjer inte länge förrän det hörs rytmiskt klingande ljud därinifrån. En kvinna som har hederstiteln *huwi* leder de andra i bön och efterföljande *zikr*.[5] Den *zikr* som utförs vid *Tuyuq mazar* har en stigande rytm med efterföljande extas, och den kallas "hund-*zikr*" av en del personer, då

Innermost Asia med följande ord: "Since the many Buddhist shrines and monastic retreats in the gorge were finally abandoned as a result of the victorious spread of Islam, local worship has maintained itself with equal tenacity and success by placing the well-known Muhammadan version of the legend of the 'Seven Sleepers' at the much-frequented Mazar of Asahab-Kahaf immediately below the mouth of the gorge." [Stein 1928, s. 614]

4 Tyson 1997, s. 11.

5 Bestämda fraser grundade på Koranen reciteras efter ett repetitivt mönster. Detta kan ske antingen tyst (inombords) eller högt (Bennigsen 1985, s. 78). Soucek skriver i *A History of Inner Asia*: "The method was to think of God to the exclusion of anything else, and could consist of a seemingly unending repetition of the first part of the Shahada, *La Ilaha illa Llah* ('There is no God but Allah'), or of God's name in its many variants such as the pronoun *Huwa* ('He' in Arabic), meaning God." [Soucek 2000, s. 37]

den låter som just hundskall. Kvinnorna är vända mot graven. De gungar fram och tillbaka med sina huvuden i ett rytmiskt mönster och följer *huwi* då hon repeterar orden *La Ilaha illa Llah.* ("Det finns ingen gud utom Gud"). De gråter med stor inlevelse och verkar helt oberörda av mina fotoblixtar.

Nästa anhalt för dagen blir *Imin*-minareten, som uppfördes år 1777. Den kallas för *Imin Wang*[6] *Munari* av uigurerna, medan kineserna använder benämningen *Su Gong Ta,* som betyder "Kung Sulaymans torn". Den ligger i närheten av Turfan och är ett av de populäraste utflyktsmålen för turister som kommer till dessa trakter. Den 37 meter höga minareten i klassisk uigurisk stil är enastående vacker med sina olika geometriska mönster. På moskéområdet får vi bakom huvudbyggnaden syn på gravar översållade med *lata-puruch.*

För andra gången samma dag möter vi kvinnor på *ziyarat.* De har med sig bomull som de gör till en veke och doppar i olja för att sedan, på ett speciellt ställe intill graven, tända den som en *djinn chiraq,* "demonlykta", till skydd mot andar, spöken och det onda ögat.[7] Det är möjligt att bruket av eld går tillbaka på äldre zoroastriska traditioner, där elden var en betydelsefull symbol för renhet och renande. En talisman mot det onda ögat – *tumar* – slänger man till exempel inte bort hur som helst; vill man göra sig av med en sådan, bör den eldas upp eller kastas i rent, rinnande vatten.

Khomul

Några veckor senare besöker vi oasen Khomul, eller Hami som den kallas på kinesiska. *Azizim Aghicham,*[8] där två heliga kvinnor (*huwi*) lär vara begravda, är en särskilt populär *mazar* för böner om fruktsamhet och skydd av nyfödda. De typiska symbolerna för den östturkestanska folktron finns i riklig mängd: bockhorn, eldstad, trasor av färggrant atlastyg (siden) knutna i träden m.m. Vid nästa grav, som heter *Ghayss*

---

6 Wang är en kinesisk hederstitel som i det här fallet används av uigurer.

7 Onda ögat ingår i en mängd olika trosföreställningar. Det bringar till exempel otur att snurra på en nyckelknippa, att stiga mitt på dörrposten, då man går in i någons hem, eller att spotta mot himlen, och då man tar på sig byxor måste höger ben sättas på först för att man inte ska drabbas av onda ögat.

8 *Aghicha* är en kvinnlig hederstitel som kan härledas till Khomul-kungarnas tid. Således betyder *Azizim Aghicham* "min ärade *aghicha*".

mazar, möter vi människor från den kinesisktalande muslimska folkgruppen *Hui*, hemmahörande i en annan provins än Xinjiang men nu på pilgrimsfärd till heliga platser i det gamla Östturkestan. De låter mig inte stiga in i gravkammaren. Mina uiguriska vänner förklarar att *Hui* är mer "traditionella" i sin trosutövning än uigurerna och att jag som ickemuslim därför inte blev insläppt. Pilgrimerna är dock mycket vänliga mot oss och vill dela med sig av sin medhavda mat bestående av ris, morötter och fårkött – den centralasiatiska "nationalrätten" *pilov*.

Författaren tillsammans med pilgrimer från den kinesisktalande muslimska folkgruppen Hui vid Ghayss mazar. *Foto: Asad Sulayman.*

Till Kashgar

Ett par dagar senare reser jag till Kashgar tillsammans med Mahmutdjan och dennes lilla dotter. Mahmutdjan är mastergstudent till min gode vän Asad och studerar vid universitetet i Urumchi, men han är bördig från Kashgar och har nu lovat att visa mig staden. Jag planerar att under två korta dagar besöka gravarna tillhörande Satuq Bughra

Khan, Mahmud Kashgari, Amannisa Khan, Yussuf Khass Hadjib och Afaq Khodja. På tåget från Urumchi har vi sällskap av två kineser. Den ene är chef för en plommonjuicefabrik i Kashgar och den andre är i elektronikbranschen. Min karta över Kina väcker intresse, och stämningen i kupén blir hjärtlig.

I Artush ligger Satuq Bughra Khan (f. 944 e.Kr.) begraven. Han var uigurernas förste muslimske kung.[9] Under färden ut till Artush spelar taxichauffören upp DVD-filmer med religiöst budskap som berättar om jordens nära förestående undergång och Guds straff åt oss människor.

Av den gamla graven finns i stort sett ingenting kvar; den förstördes en gång av en jordbävning. Idag står där i stället något som liknar ett litet Taj Mahal – ett nybygge från 1996. Gunnar Jarring besökte platsen i februari 1930 och skriver i *Åter till Kashgar*:

> Det måste en gång i tiden ha varit ett betydande monument, något i stil med mausoleet över Häzräti Afaq. Det har jag kunnat konstatera i efterhand med hjälp av ett fotografi som togs år 1874 av den engelske kaptenen E. F. Chapman, medlem av sir T. D. Forsyths beskickning till emiren av Yarkend och Kashgar år 1873, och som finns återgivet i beskickningens omfattande rapport, utgiven i Calcutta 1875. I mina anteckningar från besöket i Artush har jag skrivit: "Hela den stora byggnad som en gång funnits ligger fördelad i småstenar över marken.[10]

På kvällen besöker vi Mahmutdjans familj. Deras hus ligger långt från Kashgar. Detta är ett jordbrukslandskap som inte förändrats nämnvärt genom århundradena; man ser åsnekärror fullastade med hö och små fält med aprikosträd, där det växelvis odlas vete, ris, bomull och andra grödor. Fälten är avdelade med rader av poppelträd och bevattningskanaler, i vilka det rinner smältvatten från Pamirbergen.

Mahmutdjan visar mig runt i omgivningarna. När mörkret har fallit och vi ska bege oss tillbaka mot Kashgar, gör vi det på motorcykel. Det är en fantastisk känsla att susa fram längs rader av poppelträd med den ljumma vinden i håret. Jag sover gott den natten och vaknar klockan sju följande morgon av att Mahmutdjan knackar på dörren till mitt hotellrum. Idag ska vi besöka Mahmud Kashgaris *mazar* i Opal, utanför Kashgar, och därefter Ammanissa Khans *mazar* i Yarkand. Mahmud

---

9 Om legenderna kring Satuq Bughra Khan, se Jarring 1979, ss. 133f.

10 *Åter till Kashgar*, s. 153.

Kashgari (1005–1102) är känd för det omfattande verket *Divan Lughat at-Turk*, ett lexikon där olika turkiska dialekter beskrivs.

Det enorma *mazar*-området i Opal är fullt med större och mindre gravar; det är för att citera Jarring "ett veritabelt de heligas rike".[11] I likhet med många av de andra stora helgongravarna som jag besöker i Kashgar-området skapar dessa i hög grad en museikänsla. De starkaste religiösa symbolerna har tagits bort och det anspelas på det "kulturella" innehållet istället.

På ett ställe finns ett stort träd som är belamrat med fastknutna trasor. Det finns inte bara tygtrasor, utan man har också knutit fast sedlar på trädets grenar. En masterstudent vid universitetet i Urumchi som jag samtalade med inför min resa till Kashgar berättade att detta träd på uiguriska kallas för *hay hay däräx* – ungefär "stoppträdet". Enligt legenden kom detta träd till genom att Mahmud Kashgari stötte ner sin käpp i marken, varefter ett träd började växa från käppen. Trädet växte så fort, att han till slut ropade *hay hay*, "stopp, stopp!", för att det inte skulle växa ännu mer. Intill trädet finns en källa som anses ha välgörande kraft. Mahmud Kashgaris grav ligger i ett naturskönt område, varifrån man kan se Pamirbergens snötäckta toppar i fjärran.

Yarkand

Väl framme i Yarkand besöker vi Amannisa Khans *mazar*. Amannisa Khan har en särskild plats i uigurernas hjärtan, då hon anses vara den klassiska uiguriska *tolvmuqqam*-musikens moder.[12] Hon var också en framstående poet. Som ett exempel på hennes storhet kan jag nämna att den muslimska restaurang jag åt på i Beijing, innan jag kom till Xinjiang hette just *Amannisa Khan*.

Efter att ha besökt Amannisa Khans grav med omgivande kungagravar och moské kommer vi så småningom fram till ett område alldeles intill som kallas för *Chiltänlirim*, där enligt legenden sju heliga män ligger begravda. Vi talar med gravens vakthavande mulla, som tar oss med till ett rum bakom moskén. Där lyfter mullans medhjälpare på

---

[11] Ibid., s. 138.

[12] Hon var dotter till en skogshuggare och blev upptäckt av Sultan Abdureshid Khan, när denne en dag var ute på jakt. Hon var då endast 13 år. Sultanen blev förälskad i hennes sång och gifte sig med henne (Harris 2002). Abdureshid Khan var den andre khanen av Yarkanddynastin. Amannisa Khan dog i barn-säng vid 34 års ålder.

skynket till en grav och ett bockhorn uppenbarar sig. Efter en stunds diskussion och mot löfte om att det bara ska bli en enda bild får jag till slut ta ett foto av bockhornet.[13]

Det börjar bli sent och vi bestämmer oss för att promenera i Yarkands gamla stadsdelar under de återstående par timmarna av dagsljus för att uppleva dessa kvarter som ännu inte blivit "moderniserade". Kanske försvinner också de en dag, såsom har skett i Kashgar.

Vi återvänder sent på natten till Kashgar i en taxi som flyger fram mellan livgivande oaser och öde öken.

Bockhorn som förvaras vid helgongraven i Chiltänlirim. Foto: Förf.

[13] Gustaf Raquette, missionsläkare och Gunnar Jarrings lärare i uiguriska, har skrivit om samma helgongrav; se Raquette 1917, där den legend, eller "tradition" (*täzkir*), som förknippas med denna *mazar* finns återgiven och där det f.ö. också finns en bild på horn av vildfår inne i gravkammaren. Namnet *Chiltänlirim* kan syfta på de fyrtio barn som omtalas i legenden och skulle då betyda "(alla) mina fyrtio (barn)".

Tillbaka i Kashgar

Jag vaknar tidigt på morgonen. På dagens schema står två gravar, som tillskrivs Afaq Khodja[14] och Yussup Khass Hadjib. Afaq Khodja var en administrativ och religiös ledare och den mest betydelsefulla personen under den så kallade Khodja-perioden och "De sex städernas" historia. Uppfattningarna går något isär om vilka dessa sex städer (*Altä Shähär*) var. Jarring nämner oaserna Kashgar, Yarkand, Khotan, Aqsu, Kucha ochTurfan.[15]

Vid Afaq Khodjas *mazar* blir jag förvånad över hur mycket av de religiösa inslagen som skalats bort och hur "turistigt" det känns, trots att graven är mycket vacker i sig. Jag får i alla fall en färgbild av samma dörr som finns i Jarrings bok *Åter till Kashgar*.[16]

Slutligen beger jag mig till Yussup Khass Hadjibs *mazar*. Khass Hadjib har gått till historien som författare till boken *Kutadgu Bilig*, "Lyckliggörande kunskap" – ett didaktiskt verk på vers.

När jag sitter på tåget som ska ta mig och Mahmutdjan från Kashgar till Urumchi, tänker jag att Gunnar Jarring nog skulle ha uppskattat att resa så här bekvämt.

Referenser

Bennigsen, Alexsandre, & S. Enders Wimbusch, *Mystics and Commissars: Sufism in the Soviet Union*. London 1985.

Harris, R., *Music of the Uyghurs*. British Academy Post-Doctoral Fellow, Music Dept. SOAS, London 2002, www.amc.org.uk/education/articles/Music%20of%20the%20Uyghurs.htm (läst 2007/6/12).

Jarring, G., *Åter till Kashgar*, Stockholm 1979.

Koranen (K. V. Zettersténs oförkortade översättning, 1917, omtryckt 1996).

Raquette, G., "Tjiltän: Historien om en helgongrav", i *På obanade stigar: Tjugofem år i Ost-Turkestan*, Sv. Missionsförbundets mission i Ost-Turkestan, Stockholm 1917, ss. 201–215.

Schubel, V., "Post-Soviet Hagiography and Reconstruction of the

[14] Se Jarring 1979, ss. 203–207, där legenderna associerade med Afaq Khodja beskrivs ingående.

[15] Ibid., s. 203.

[16] Se omslagets baksida. [Red. anm.]

Naqshbandi Tradition in Contemporary Uzbekistan", i Elisabeth Özdalga (ed.), *Naqshbandis in Western and Central Asia.* Swedish Research Institute in Istanbul 1999.
Soucek, S., *A History of Inner Asia*, Cambridge 2000.
Stein, Marc Aurel, *Innermost Asia,* Vol. 2, Oxford 1928.
Tyson, D., *Shrine Pilgrimage in Turkmenistan as a Means to Understand Islam Among the Turkmen* (1997), www.uga.edu/islam/turkmen.html (läst 2005/05/09).

Abstract

In the Footsteps of Gunnar Jarring to mazars *in Former East Turkestan*

Within Folk-Islamic belief in Central Asia, the tradition of pilgrimage to holy shrines is a widespread practice. Some of these places are of pre-Islamic origin. The term that is widely used for these holy places is *mazar* – an Arabic word meaning "burial ground". The visits to these holy places and the rituals performed there are called *ziyarat* – which means "visit". This word is also from Arabic. In the summer of 2006, I visited a number of *mazars* in China's North Western province *Xinjiang,* the area which is also historically known as *East Turkestan,* and which was the region where the famous Swedish Scholar Gunnar Jarring once conducted extensive fieldwork among the Turkic-speaking Uighur people.

Tack och adjö från redaktören

När mina företrädare Ulla Ehrensvärd och Gunnar Jarring en gång bad mig att ta över uppdraget som redaktör för Istanbulinstitutets årsbok, tänkte jag mig en kortare period än vad det sedan i verkligheten blev. Inför en annalkande tionde årgång kände jag dock att mer än så fick det absolut inte bli; *varietas delectat* – för både redaktören och publikationen. Att jag nu genom detta dubbelnummer ändå halkade in på en elfte årgång må vara mig förlåtet.

Redaktörskapet för *Dragomanen* från hösten 1996 till våren 2008 har inneburit tolv innehållsrika år med – det bästa av allt – många inspirerande kontakter och samtal med forskare, studenter och kulturpersonligheter, vilka i de allra flesta fall också kom att lämna ett bidrag för publicering i årsboken. Med ett hjärtligt tack till alla som varit delaktiga i produktionen av mina elva Dragomaner sätter jag nu punkt och önskar Istanbulinstitutet lycka till i dess fortsatta publiceringsverksamhet.

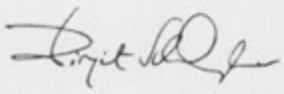

Birgit Schlyter, 2005 Kokand. Foto: Dinora Azimova.

Skribenter och artiklar i Dragomanen, årg. 1–11, 1996–2007

Sammanställning av Elżbieta Święcicka

REDAKTÖRENS FÖRORD (BIRGIT N. SCHLYTER)
Tjugo meddelanden och en Dragoman, 1/1996–1997
Den turkspråkiga världen bortom Turkiet, 2/1998
Istanbulinstitutet på festhumör, 3/1999
Osman Pascha – en gruvgång i Sörmland, 4/2000
Hos araber i Djejnov, 5/2001
Kvinnorösten från Kokand, 6/2002
Gränslös islam, 7/2003
Turkiets färd mot Europa, 8/2004
Det mångröstade Turkiet, 9/2005
På den turkiska litteraturparnassen, 10–11/2006–2007

MEMET AKTÜRK
Halvturk, nysvensk eller …?: Om sverigeturkars tvåspråkighet och identitet, debatt, 9/2005

LENA AMBJÖRN
Harakat at-tarǧama: Den grekisk-arabiska översättningsrörelsen, 5/2001
Ronny Ambjörnsson, *Tankens pilgrimer. Europas idéhistoria: medeltiden*, rec., 7/2003

EWA BALICKA–WITAKOWSKA
Lennart Rydén 1931–2002 (medförf. Johan Heldt), In memoriam, 6/2002

HELENA BODIN
Panayía och andra heliga namn i Gunnar Ekelöfs sena dikter, 10–11/2006–2007

BERNT BRENDEMOEN
Ingvar Svanberg, red., *Tradition och nyskapande: turkiska språket och kulturen*, rec., 2/1998

CECILIA CANDREUS
Textil stål för den sista vilan, 8/2004

ÖNVER A. CETREZ
Strategiska identifikationsmönster bland assyriska ungdomar i Sverige, debatt, 10–11/2006–2007

ERIK CORNELL
Samtal med en mürşit: Om Bektaşiordens trosföreställningar, 2/1998

RUTGER CRONEBORG
Svensk forskarverkstad i Istanbul, rapport, 5/2001

ASHK DAHLÉN
Sufismens rötter i Centralasien: Den formativa perioden 900–1500, 6/2002
Kärlek och gudslängtan i Rumis anda, rapport, 6/2002

ANN DISMORR
Historiskt vägval i Turkiet 2007: Innebörd och konsekvenser, 10–11/2006–2007

IZABELLA DONKOW
Kristnas förhållande till grekisk-romerska tempel i Efesos under senantiken, rapport, 7/2003
Samlandets begär: 400-talets kristna samlingar av grekisk-romersk konst, 8/2004

ULLA EHRENSVÄRD
Nasreddin Hodja på svenska, 1/1996–1997
Gunnar Jarring 90 år och hans 940 skrifter, 2/1998
Kaj Falkman, *Turkiet/Gränsfursten: Utsikt från Svenska palatset i Istanbul*, rec., 4/2000
Rohat Alakom, *Svensk-kurdiska kontakter under tusen år*, rec., 4/2000

Karin Ådahl et al., *Sverige och den islamiska världen – ett svenskt kulturarv*, rec., 6/2002
Trettio år i Dragomanhuset, 8/2004
Tankar kring Gunnar Jarrings dagböcker, 10–11/2006–2007

KERSTIN EKSELL
Christopher Toll, *Den arabiska litteraturen*, rec., 7/2003

HENRIK ELIASSON
Handel och allianser: Sveriges förbindelser med Osmanska riket 1734–1740, 9/2005

GÜLSEREN ENGSTRÖM
Sture Theolin, *The Swedish Palace in Istanbul/İstanbul'da Bir İsvec Sarayi*, rec., 5/2001
Güneş Karabuda – med världen som arbetsfält, intervju, 8/2004

JOHAN ENGSTRÖM
Marco Plüss, *Hasankeyf: En fästning i Mesopotamien*, rec., 5/2001

KAJ FALKMAN
Jubileum: Konstens Istanbul på Medelhavsmuseet, rapport, 7/2003

MICHAEL FREDHOLM
Islamisk extremism i Centralasien, 7/2003
Nordkaukasiernas väg till Turkiet, dåtidens "europeiska union", 9/2005
Turkiets geopolitiska betydelse i historiskt perspektiv, 10–11/2006–2007

ANETTE GRANLUND
Turkmenska mattor och textilier, 6/2002

TALAT HALMAN
A Survey of Turkish Literature, 10–11/2006–2007

TINA HAMRIN–DAHL
Aleviter och turkisk nationalism, 9/2005

CHRISTER HEDIN
Islam som livshållning, 7/2003

SVANTE HEDIN
Fredrik Robert Martin: Orientalist, konstvetare, samlare, 2/1998
Kunglig reseskildring från Egypten: Kronprinsessan Victoria i text och bild, 5/2001

RAGNAR HEDLUND
Raserade murar: Judar och kristna i Mindre Asien under senantiken, 8/2004
På väg mot Konstantinkolonnen: Bysantium under 200-talet e.Kr., 10–11/2006–2007

OLOF HEILO
En konstantinopolitansk apokalyps: Texten Om statyerna *av Niketas Choniates*, 10–11/2006–2007

JOHAN HELDT
Lennart Rydén 1931–2002 (medförf. Ewa Balicka-Witakowska), In memoriam, 6/2002

PONTUS HELLSTRÖM
Murar och helig väg i Labranda (medförf. Lars Karlsson), rapport, 7/2003

KARIN HULT
Theodoros Metochites: En lärd statsman i 1300-talets Bysans, 3/1999

PATRICK HÄLLZON
I Gunnar Jarrings fotspår till östturkestanska mazarer, 10–11/2006–2007

CARINA JAHANI
Den iranske Mulla Nasreddin – tolerant eller intolerant?, 1/1996–1997

SVEN JOHNSSON
"Vinden vänder vid Bosporen": Skröna eller dokumentär?, 7/2003

EMMA JØRUM
Från turkisk-syriska relationer till svensk orientalism, rapport, 7/2003

SIGRID KAHLE
Sufism och sufisk musik, 2/1998

ANNE KARAHAN
Den Heliga Modern och Gudsriket: Chorakyrkan i Istanbul, 3/1999

INGMAR KARLSSON
Islam och demokrati – två oförenliga begrepp?, 7/2003

LARS KARLSSON
Murar och helig väg i Labranda (medförf. Pontus Hellström), rapport, 7/2003
Kilimer från Konya, 8/2004
Labranda 2004, 8/2004

ÅSA KARLSSON
Centrum för kunskap och kontakter: Den svenska legationen i Konstantinopel under 1700-talet, 4/2000
Jason Goodwin, *Horisontens härskare: Historien om Osmanska riket*, rec., 5/2001

BENGT KNUTSSON
Erik Cornell, *Turkiet på Europas tröskel*, rec., 2/1998
Bender-Konstantinopel: I legationsprästen Sven Agrells fotspår, 3/1999
Istanbul retrospektivt, rapport, 5/2001
Möte med syrianernas språk och religion, rapport, 6/2002
Ulla Britta Ramklint, *Städer vid vatten*, rec., 8/2004
Gösta Vitestam, 1921–2005, In memoriam, 9/2005

TUULA KOJO
Aziz Nesin, *Finns det inga åsnor i ert land?*, rec., 2/1998

MARIANNE KOMAR
Hüseyin Rahmi Gürpınar: skildrare av folklivet i ett svunnet Istanbul, författarporträtt, 8/2004

HELENA KÅBERG–KOZIOROWSKI
Gustavianska gemak i turkisk stil, 4/2000

MARIANNE LAANATZA
Sunni och shia i Irak: En politisering med osäker utgång, 7/2003

ABLAHAD LAHDO
Arabisk dialekt på utdöende, rapport, 6/2002

ANNIKA LARSSON
De orientaliska kaftanerna i Birka, 8/2004

GÖRAN LARSSON
Från öst till väst och från väst till öst: Al-Andalus och det osmanska imperiet, 5/2001

ÅSA LUNDGREN
Nya vänner i Istanbul, rapport, 9/2005

LARS LÖNNBACK
Den akademiska friheten under intensiv debatt, rapport, 5/2001

SIMON MALMBERG
Palats och pastisch, 5/2001
Palatsvandringar i minnenas Istanbul, rapport, 5/2001

HEGE IRENE MARKUSSEN
Alevier og alevisme i Tyrkia, rapport, 7/2003

ADRIAN MARSH
Gypsies and the Problem of Identities (medförf. Elin Strand), rapport, 7/2003

JOHAN MODÉE
Om de religiösa artefakterna i Istanbul, rapport, 5/2001

BIRGIT MUNKHAMMAR
Eyvind Johnsons utgrävning av Troja, 9/2005

ADAM MUNTHE
A Turkish Carpet Odyssey, 8/2004

MATS MÜLLERN
Ingvar Svanberg, red., *Turkiet: Bro eller barriär mellan Europa och Asien*, rec., 2/1998

INGELA NILSSON
En västerländsk blomma till kejsarens trädgård: Om Bertha von Sulzbach i Bysans, 10–11/2006–2007
Bysantinska dialoger med islam (medförf. David Westberg), debatt, 10–11/2006–2007

MARTIN OLIN
Karin Ådahl et al., *Minnet av Konstantinopel: Den osmansk-turkiska 1700-talssamlingen på Biby*, rec., 7/2003

TORD OLSSON
Kulturell kontinuitet i östra Medelhavsområdet, rapport, 3/1999

ASTRID OTTOSSON AL-BITAR
Henry Diab, red., *En doft av mynta: Noveller av kvinnliga arabiska författare*, rec., 5/2001

BJÖRN PALMQVIST
Svenskar vid Gallipoli 1915, 9/2005

JALE PARLA
Car Narratives: A Subgenre in Turkish Novel Writing, 10–11/2006–2007

ANNIKA RABO
Kontinuitet och förändring i Aleppos basar, 5/2001

CATHARINA RAUDVERE
I Muhammed Erövrarens fotspår: Muslimska kvinnor i Fatih, 7/2003

JAN RETSÖ
Ordet "Henne" är mitt mål: Gunnar Ekelöf och Ibn al-Arabi, 1/1996–1997
Vad är arabiska?, 5/2001
Rencontres sabéennes No. 7, rapport, 6/2002

WILLAND RINGBORG
Tre kyrkonycklar från Istanbul, 10–11/2006–2007

TETZ ROOKE
Memoarer från Medelhavet: En resa i översättningens tjänst, 5/2001

PAAVO ROOS
Alfred Westholm 1904–1996, In memoriam, 1/1996–1997
Tvänne stora swenska herrars Rese-beskrifning: Med Edvard Carleson och Carl Fredrik von Höpken i Efesos 1734, 4/2000

STAFFAN ROSÉN
Gunnar Jarring 1907–2002, In memoriam, 6/2002
Welcome Address [Jarring 100 år], 10–11/2006–2007

JAN OLOF ROSENQVIST
Elisabeth Piltz, utg., *Byzantium and Islam in Scandinavia: Acts of a Symposium at Uppsala University, June 15–16 1996*, rec., 3/1999
Karin Hult, red., *Inga helgon precis… Politik, erotik och filosofi i Bysans*, rec., 4/2000
Senbysantinsk kultur i interaktion och isolering, rapport, 4/2000

BIRGIT N. SCHLYTER
Sevgi Soysal – politiskt samvete och existentialist, författarporträtt, 1/1996–1997
Disa Håstad, *Arvet från Timur Lenk: Centralasiatiska öden*, rec., 2/1998
Carl Gustaf Kolmodin, *Johannes Kolmodin i brev och skrifter*, rec., 3/1999
En turkisk röst i Sveriges Radio: Gülseren Ergün-Engström, intervju, 4/2000
På språkets föränderliga hav (medförf. Elisabeth Özdalga), rapport, 5/2001
Gunnar Jarrings Centralasiensamling, 6/2002
Prospects for Democracy in Central Asia, rapport, 7/2003
En turkisk symbolist: Ahmet Hamdi Tanpınar, författarporträtt, 10–11/2006–2007
Return to the Uighurs …, 10–11/2006–2007
Tack och adjö från redaktören, 10–11/2006–2007

("Redaktörens förord", se listans början)

MADELEINE SULTÁN SJÖQVIST
Konversion och muslimskt mode: Svenska kvinnor berättar, 7/2003

BJÖRN G:SON SOHRNE
En postal odyssé genom persisk historia: 1800- och tidigt 1900-tal, 3/1999

ELIN STRAND
Gypsies and the Problem of Identities (medförf. Adrian Marsh), rapport, 7/2003

CARL-GUSTAF STYRENIUS
Anatolien från äldsta tid till Konstantinopels fall 1453, 3/1999

INGVAR SVAHNBERG
Pernilla Ouis och Anne Sofie Roald, *Muslim i Sverige*, rec., 7/2003

ANNIKA SVAHNSTRÖM
Orhan Pamuk, *İstanbul – hatıralar ve şehir,* rec., 8/2004
Ilhan Koman retrospektivt, 9/2005

ELŻBIETA ŚWIĘCICKA
Osmansktturkiska dokument i Sverige, 4/2000
Anne-Marie Özkök 1926–2001, In memoriam, 6/2002

CHRISTOPHER TOLL
Bo Gyllensvärd, In memoriam, 8/2004

GUNILLA TÖRNVALL
Från Koranen till Ben Hur: Gunnar Jarrings samling av östturkiska handskrifter, 9/2005

LENA ULLMAN
Necati Cumalı – vardagsskildrare, författarporträtt, 2/1998

ZEYNEP UYSAL
The Development of Turkish National Literature: Becoming Modern and/or Remaining Oneself, 10–11/2006–2007

HÅKAN WAHLQUIST
Missionären Magnus Bäcklund och den östturkestanska manuskriptjakten, 6/2002

FRANZ WENNBERG
Brott och straff i det tsarryska Bukhara-protektoratet, 6/2002

DAVID WESTBERG
Bysantinska dialoger med islam (medförf. Ingela Nilsson), debatt, 10–11/2006–2007

ALFRED WESTHOLM
Ur memoarboken Alfiros berättar, Istanbul 1927, 8/2004

JITKA ZAMRAZILOVA–JAKMYR
Nasreddin Hodja, 1/1996–1997
Jørgen Bæck Simonsen, *Islamlexikonet*, rec., 1/1996–1997
Aziz Nesin, *Satiriska sagor*, rec., 2/1998
Özkan Mert, *Exilens blues*, rec., 3/1999
Demir Özlü – en turkisk författare i Sverige, författarporträtt, 4/2000
Yaşar Kemal, *Hittebarnet*, rec., 4/2000

ANDREAS ÅDAHL
"På Seraljudden": Oscar II som Istanbulskildrare, 8/2004

KARIN ÅDAHL
Doktorandkurs i den islamiska konstens och arkitekturens historia i Turkiet, rapport, 1/1996–1997
Den turkiska samlingen på Biby, 4/2000

GUNILLA ÅKERSTRÖM–HOUGEN
Bente Kiilerich & Hjalmar Torp, *Bilder og billedbruk i Bysants: trekk av tusen års kunsthistorie*, rec., 3/1999
Erland Lagerlöf, *Gotland och Bysans*, rec., 4/2000

PAUL ÅSTRÖM
Alfred Westholm 100 år, 8/2004

ELISABETH ÖZDALGA
Islams kultur, rapport, 2/1998
På språkets föränderliga hav (medförf. Birgit N. Schlyter), rapport, 5/2001
"Turkisk islam" i Centralasien, 6/2002
Varför lyckades demokratin i Turkiet?, debatt, 9/2005

Skönlitterära texter översatta från turkiska och andra turkspråk:

NECATİ CUMALI
Min barndoms gata, övers. Lena Ullman, 2/1998

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR
Två vilda systrar, övers. Ümit Alagök, Peter Arvidsson, Marianne Komar, Birgit Schlyter, Lena Ullman, 8/2004

DEMİR ÖZLÜ
Lilla Maria, övers. Ulla Lundström, 4/2000

SEVGİ SOYSAL
Tante Rosa I Love You, övers. Birgit N. Schlyter, 1/1996–1997

AHMET HAMDİ TANPINAR
Tahsin från Erzurum, övers. Birgit N. Schlyter, 10–11/2006–2007

Ett vetekorn stort som ett ägg. Azerbaidjansk folksaga, övers. Sevgin İldeniz & Birgit N. Schlyter, 3/1999

Änderna och grodan. Karakalpakisk fabel, övers. Birgit N. Schlyter, 6/2002

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Institutets organisation

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul upprättades 1962. Det är en ideell förening och har till ändamål att främja svensk, företrädesvis humanistisk forskning rörande Främre Orienten, huvudsakligen Turkiet. Istanbulinstitutet leds av en styrelse med säte i Stockholm och utgörs av ett forskarkollegium med valda ledamöter, som inom sig utser en ledningsgrupp. Institutets vetenskapliga verksamhet administreras av en föreståndare stationerad i Istanbul.

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner, en stödorganisation till institutet, bildades 1988. Den arrangerar egna kulturprogram.

Istanbulinstitutet utdelar stipendier för kortare forskningsuppehåll i Turkiet och Främre Orienten och större stipendier för egna studier och assistentarbete vid institutets forskningsbas i Istanbul. Rum för forskningsvistelser kan hyras i institutets hus i Istanbul.

Information om stipendier, bokning av rum i Istanbul samt medlemskap i institutets forskarkollegium och vänförening tillhandahålles av Istanbulinstitutets kansli i Stockholm.

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Forskningsbas i Turkiet: c/o Consulat général de Suède,
P.K. 125, Beyoğlu, TR 80072 İstanbul
Gatuadress: Palais de Suède, İstiklâl Caddesi 497, İstanbul
Tel.: 0090-212-251 4119. Fax: 0090-212-249 7967
E-post: sri@kilim.com.tr
Hemsida: www.sri.org.tr
Föreståndare: Docent Karin Ådahl (adahl@superonline.com)

Kansli i Sverige: Kansliet för de Svenska Instituten i Rom,
Athen och Istanbul, Skeppargatan 8, 3 tr., 114 52 Stockholm
Tel.: 08-662 7570. Fax: 08-665 3133
E-post: sfii@swipnet.se
Kanslist: Lena Andersson
Sekreterare: Professor Jan Olof Rosenqvist
(jan_olof.rosenqvist@lingfil.uu.se)

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets vänner

Kansli: Skeppargatan 8, 3 tr., 114 52 Stockholm
Plusgiro: 997 52-8
E-post: info@istanbulvanner.se
Hemsida: www.istanbulvanner.se

Se vidare institutets och vänföreningens hemsidor för årsberättelser, rapporter, information om stipendier och programverksamhet m.m.

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner